

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Заснований 2012 р.

Видається 2 рази на рік

№ 2 (4)

Серія «Політичні науки»

Київ 2015

Засновник та видавець
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Свідоцтво про реєстрацію: КВ № 19691-9491Р від 04.12.2012
Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Адреса редакційної колегії
03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Тел. 205-54-86

Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ
Протокол № 4 від 26.11.2015

Метою видання є ознайомлення наукової громадськості та суспільства в цілому із новітніми науковими дослідженнями в галузі історії, політології, інших соціальних наук. Видання є некомерційним і розраховане на широке коло читачів — науковців, педагогів, студентів, громадсько-політичних діячів, усіх, хто цікавиться історією, міжнародними відносинами і громадсько-політичним життям України.

Голова редакційної колегії **Дудко І. Д.**, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної історії, директор Інституту історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Заступники голови редакційної колегії: **Смолянук В. Ф.**, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; **Зайцева З. І.**, доктор історичних наук, професор кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Відповідальні секретарі: **Сацький П. В.**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; **Назарчук О. М.**, кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

*Усі права застережені. У разі використання матеріалів видання
посилання на науковий збірник обов'язкове*

Редактор *І. Савлук*
Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Коректор *О. Щербак*
Верстка *О. Ковальчук*

Підп. до друку 12.12.15. Формат 70×100/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 12,25.
Обл.-вид. арк. 13,40. Наклад 100 пр. Зам. 15-5136.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Дудко І. Д.,	доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної історії, директор Інституту історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;
Смолянук В. Ф.,	доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;
Шульженко Ф. П.,	доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;
Гасвська О. Б.,	доктор філософських наук, професор кафедри політології і соціології, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;
Шевчук О. В.,	доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук, Чорноморський державний університет імені Петра Могили;
Ротар Н. Ю.,	доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління, заступник директора з наукової роботи НДІ Європейської інтеграції та регіональних досліджень, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича;
Бистрянцев С. Б.,	доктор соціологічних наук, професор кафедри історії і політології, Санкт-Петербурзький державний університет економіки і фінансів (Російська Федерація);
Малевиц Ю. І.	доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин, Білоруський державний університет;
Читадзе Н.,	доктор філософії, професор, заступник декана факультету соціальних наук, Чорноморський міжнародний університет, Тбілісі (Грузія);
Кос-Станішич Л.,	доктор політичних наук, факультет політичних наук університету Загреба (Хорватія);
Вішка О.,	доктор габілітований з політичних наук, Інститут політології і міжнародних відносин, Університет ім. М. Коперника в Торуні (Польща);
Аасланд А.,	доктор філософії, старший науковий співробітник Норвезького інституту міських і регіональних досліджень (Норвегія).

Редакційна колегія відповідає за фаховий і дослідницький рівень опублікованого матеріалу. Висловлені у статтях думки та пропозиції не обов'язково збігаються з позицією редакційної колегії. Відповідальними за достовірність інформації у статтях, точність назв, статистичних даних, прізвищ і цитат є автори.

ЗМІСТ

Бессонова М. М. Меморіальні он-лайн проекти, присвячені Другій світовій війні: досвід зарубіжних країн	5
Гасвська О. Б. Держава — основний інструмент самоуправління суспільства (до питання про українські реалії)	15
Годлюк А. М. Імперативи формування глобальної політики США	24
Дудко І. Д., Погорєлова І. С. Зовнішньополітичні та безпекові стратегії адміністрації Б. Обама щодо Китаю: від союзництва до протидії	31
Клименко О. А Китайсько-індійські взаємовідносини в контексті військово-політичних чинників їх розвитку: виклики сучасності	46
Лакішик Д. М. Концепт США в аналітичних дослідженнях сучасних тенденцій глобального розвитку.	56
Перга Т. Ю. Екологічний лоббизм як інструмент розширення участі суспільства в процесі прийняття рішень у ЄС	65
Сацький П. В. Витоки мілітаристської свідомості російського суспільства	74
Смолянчук В. Ф. Мілітарна культура українського суспільства: історія і сучасність	88
Толстов С. В. Політика ЄС щодо Росії: загальні проблеми та тенденції	97
Фесенко М. В. Витоки на наслідки глобальної системної кризи.	111
Чук О. В. Становлення України як постіндустріального суспільства.	120
Валюшко І. О. Еволюція інформаційних війн: історія і сучасність	127
Корольова А. С. Документальна платформа Державного департаменту США в сфері забезпечення енергетичних інтересів	134
Пугачова Д. В. Становлення ініціативи Європейського Союзу «Північний вимір»	140

УДК94:004. 031.4:159.953.2 «193/194»

Бессонова М. М.¹,

кандидат історичних наук, доцент,

старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,

Київ, Україна. bessonm@gmail.com

МЕМОРІАЛЬНІ ОН-ЛАЙН ПРОЕКТИ, ПРИСВЯЧЕНІ ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. Здійснено спробу охарактеризувати спільні риси та особливості меморіальних он-лайн проектів, присвячених подіям Другої світової війни. Цей вид джерел колективної пам'яті є відносно новим явищем, який не знайшов достатнього висвітлення в історичній і політичній науці. Основна увага спрямована на аналіз глобальних і національних тематичних он-лайн проектів; веб-сайтів різних діючих музеїв і меморіальних комплексів; індивідуальних проектів зарубіжних країн. Дослідження здійснено на прикладі американських, нідерландських, французьких, німецьких, польських і японських проектів. Визначено спільні риси зазначеного он-лайн продукту: зорієнтованість на візуально привабливі карти, фотодокументи, малюнки, листи, щоденники; акцентування на «повсякденній історії»; розрахунок на міжнародну аудиторію (присутність іноземного контенту, найчастіше живою мовою є англійська); використання соціальних мереж з метою залучення більшої аудиторії; надання можливостей для дослідницької, освітньої та пошукової роботи для он-лайн відвідувачів; наявність відкритих баз даних і корисних посилань на інші меморіальні проекти.

Ключові слова: он-лайн проекти, Друга світова війна, меморіал, історична пам'ять.

Аннотация. Предпринята попытка охарактеризовать общие черты и особенности мемориальных он-лайн проектов, посвященных событиям Второй мировой войны. Этот вид источников коллективной памяти является относительно новым явлением, которое не нашло достаточного освещения в исторической и политической науке. Основное внимание ориентировано на анализе глобальных и национальных тематических он-лайн проектах; веб-сайтах различных действующих музеев и мемориальных комплексов; индивидуальных проектах зарубежных стран. Исследование осуществлено на примере американских, нидерландских, французских, немецких, польских и японских проектов. Определены общие черты отмеченного он-лайн продукта: ориентированность на визуально привлекательные карты, фотодокументы, рисунки, письма, дневники; акцентирование на «повседневной истории»; расчет на международную аудиторию (присутствие иноязычного контента, наиболее часто применяемым языком является английский); использование социальных сетей с целью привлечения большей аудитории; предоставление возможностей для исследовательской, образовательной и поисковой работы для он-лайн посетителей; наличие открытых баз данных и полезных ссылок на другие мемориальные проекты.

Ключевые слова: он-лайн проекты, Вторая мировая война, мемориал, историческая память.

Abstract. An attempt to describe the common features and peculiarities of the online memorial projects which are devoted to the events of World War II is done. This type of the

¹ Bessonova M. M., Ph. D. in History, Associate Professor, Senior Research Fellow, The State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine. bessonm@gmail.com
WORLD WAR II ONLINE MEMORIAL PROJECTS: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

source of collective memory is relatively new brand which was not found sufficient discussion in historical and political science. The main attention is oriented at analyses of global and national thematic online projects; websites of different museums and memorial complexes; individual projects of foreign countries. This research is made on the example of American, Dutch, French, German, Japanese and Polish projects. Common features of the noted on-line produce is done. These are: focus on visually attractive maps, photographs, drawings, letters, diaries, etc.; accent on so-called «everyday history»; orientation at the international audience (presence of «other» language content, and most popular is English); usage of the social networking with aim to attract more extensive auditory; to present possibilities for educational, research work for online visitors; availability of open databases and useful links to other memorial projects.

Key words: online projects, World War II, memorial, historical memory.

Постановка проблеми. Історія XX століття залишила трагічний слід у долях окремих людей і цілих народів. Особливу роль у цьому відношенні зіграли події Першої та Другої світових воєн, що знайшло своє відображення як в індивідуальній, так і в колективній історичній пам'яті. З часів закінчення тих драматичних подій у багатьох країнах світу сформувалися свої власні традиції вшанування пам'яті про учасників, свідків, переможців, а також про жертви і руйнування тих воєн. Актуальність дослідження таких традицій обумовлена тим, що збереження пам'яті про ті чи ті фатальні події повинно служити своєрідним запобіжником, який би не допустив їх повторення у майбутньому.

Історична пам'ять формується як самим суспільством, так і за допомогою держави — в рамках так званої політики пам'яті. Професійні історики, як правило, виступають проти активного втручання держави у питання історичної пам'яті. Тим не менш, державна політика пам'яті створює можливість співпраці самих різних країн і груп населення на основі загальних переживань найважливіших подій історії. Крім того, державні інститути надають можливість познайомити з історією своє молоде покоління, у якого немає досвіду переживання гострих моментів національного минулого.

Відмінною рисою другої половини XX ст. стало те, що крім державної політики пам'яті активну роль у збереженні історичної пам'яті відіграє і саме суспільство — на індивідуальному та колективному рівні. Ініціативи, як окремих громадян, так і груп активістів, знаходять своє втілення у різноманітних проєктах, присвячених пам'яті про Першу та Другу світові війни.

Нововведенням останніх часів став перехід процесів збереження історичної пам'яті в інформаційний вимір, що робить факти і свідчення минулого доступними для представників не тільки свого власного, а й інших народів. При цьому, цифрові проєкти, розміщені у Всесвітній павутині, можуть бути як здійснюваними державою, так і створеними за приватною ініціативою.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У сучасній науці накопичено великий пласт історичних робіт, присвячених теоретичним питанням і практичним моментам, які стосуються історичної пам'яті, політики пам'яті, міждисциплінарних досліджень по індивідуальній і колективній пам'яті, які розробляються спільно з істориками — політологами, філософами, соціологами, психологами. Так, серед інших, можна згадати статті В. Гриневича, присвячену аналізу політики пам'яті Другої світової війни в Україні [1], та Н. Довганик, у якій історична пам'ять про Другу світову війну охарактеризована в контексті

формування української політичної нації [2]. Щодо вивчення меморіальних он-лайн проєктів, то вони не стали предметом окремого вивчення дослідників у сфері історичних і політичних наук. Це пов'язано з тим, що цифрові проєкти — це відносно нове явище, яке в першу чергу привертає увагу фахівців-представників багатьох галузей: реклами, дизайну, інформаційних і комп'ютерних технологій, PR-кампаній. Водночас вивчення досвіду передових країн у зазначеній галузі, які представляють різні регіони світу, безумовно, є корисним і важливим, оскільки дає можливість використання найуспішніших моделей для створення аналогічних вітчизняних проєктів.

Мета статті — узагальнити підходи щодо існуючих меморіальних он-лайн проєктів, присвячених подіям Другої світової війни з метою виявлення спільних рис та основних тенденцій у підготовці даного інформаційного продукту в країнах поза пострадянського простору як окремого спеціального напрямку дослідження.

Основні результати дослідження. Серед усього розмаїття он-лайн проєктів, присвячених Другій світовій війні, які є на даний момент у Всесвітній павутині, можна виділити три умовні групи: (1) глобальні та національні тематичні он-лайн проєкти; (2) веб-сайти різних діючих музеїв і меморіальних комплексів; (3) індивідуальні проєкти. Спробуємо охарактеризувати особливості кожного названого виду.

Серед глобальних інтернет-проєктів у першу чергу слід назвати «Культурний Інститут Гугл» (*Google CulturalInstitute*) [3], започаткований у 2011 р. У ньому, поряд з різноманітними оцифрованими колекціями мистецтва, запропоновано музейні та архівні матеріали, присвячені різним важливим історичним подіям і явищам. Один з мега-проєктів, що підтримується Культурним Інститутом Гугл, є своєрідний глобальний віртуальний музей «Арт-проєкт Гугла» (*GoogleArtProject*) [4]. Цей проєкт співпрацює з багатьма музеями світу, тому він дуже корисний для тих, хто не має широких можливостей для подорожей і безпосереднього відвідування музеїв.

У рамках цього «цифрового» Інституту та Арт-проєкту є кілька добірок матеріалів, присвячених подіям Другої світової війни. Серед них є колекції, зібрані за такими темами: «Друга світова війна» (14 440 одиниць експонатів (далі — од.)), «Югославський фронт Другої світової війни» (14 084 од.), «Голокост» (13 935 од.), «Європейський театр бойових дій Другої світової війни» (6 906 од.), «Театр бойових дій Другої світової війни на Близькому Сході» (6 875 од.), «Польська кампанія 1939» (600 од.), «Повстання у Варшавському гетто» (599 од.), «День Перемоги в Європі» (403 од.), «Велика Вітчизняна війна» (252 од.) і безліч інших. Інформація в рамках різних колекцій надана різними мовами, але найчастіше застосовується англійська мова.

У названих тематичних добірках доступні оцифровані архівні матеріали та музейні експонати з різних музеїв світу. Так, серед них є експозиції Державного меморіального музею оборони і блокади Ленінграда (Росія) [5], Державного музею Аушвіц-Біркенау (Польща), Меморіального музею миру в Хіросімі (Японія), Національного меморіалу Голокосту Яд ва-Шем (Ізраїль), Центрального музею Великої Вітчизняної війни (Росія), Музею «Крила визволення» (Нідерланди) [6], Національного Інституту Історії визвольного руху в Італії (Італія), Німецького Федерального архіву (Німеччина) та інших.

Основні експонати таких віртуальних колекцій включають історичні фотографії, публікації тогочасних газет, зображення військових карт, історичних документів, листів і малюнків очевидців, особистих речей учасників тих чи тих подій. Віртуальні експозиції постійно розширюються, кількість музеїв-учасників цього проекту зростає, відповідно збільшується доступ усім зацікавленим до історичних пам'яток, пов'язаних з подіями Другої світової війни.

Існує багато проектів, які набули глобального характеру, хоча починалися як національні проекти.

Так, у Нідерландах є проект «Сліди війни» (*TracesOfWar*) [7], суть якого полягає в тому, що на спеціальному сервісі розташована різноманітна інформація про місця пам'яті, меморіали, пам'ятники, музеї, кладовища, які мають відношення до збереження пам'яті про Першу і Другу світові війни. На цьому сервісі розміщені інтерактивні карти, які показують розташування всіх цих місць пам'яті і інформацію про них. Цей проект виник у 2002 р. за ініціативою Фонду інформації про Другу світову війну і «виріс» з нідерландського он-лайн проекту «Вирушаємо до Другої світової війни» (*GotoWar 2*), заснованого у 1999 р.

Створення «Слідів війни» було своєрідною відповіддю на масові он-лайн запити інформації про визначні пам'ятки і цікаві місця, а також меморіали і місця пам'яті, пов'язані із Другою світовою війною. За підтримки добровольців і відвідувачів цього спеціалізованого сайту поступово розроблено один із найважливіших он-лайн ресурсів, на якому сконцентровано інформацію про музеї, меморіали, пам'ятники, кладовища та інші місця, що представляють інтерес щодо Другої світової війни в Європі та за її межами.

На самому початку цього проекту на його сайті збирали інформацію тільки по країнах Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди та Люксембург), а також Нормандії у Франції. Проте, зростання інтересу до цього проекту призвело до того, що з 2004 р. почали додавати інформацію, яка відображала пам'ятні місця Другої світової війни, розташовані у Німеччині, Великій Британії, на території всієї Франції. Станом на 2008 р. інформація сайту покривала всю Європу, а також частину неєвропейських країн. Так, із пострадянських країн на цьому сайті надана інформація про Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Естонію, Казахстан, Латвію, Литву, Молдову, Росію, Узбекистан, Україну. Цей он-лайн проект ведеться нідерландською та англійською мовами.

Уже згаданий Фонд інформації про Другу світову війну створив ще один он-лайн проект — «Нагороди Другої світової війни» (*WW2Awards*) [8], де зібрана інформація про нагороди, пов'язані з подвигами у Другій світовій війні. Інформація надана про країни майже всіх континентів, представники яких брали участь у подіях Другої світової війни (Європа, Азія, Африка, Австралія та Океанія, Північна та Південна Америки). Так, є блок інформації про нагороди СРСР, у базі даних проекту міститься інформація не тільки про самі нагородні знаки, ордени і медалі, а про тих людей, які були ними нагороджені. Так, на сайті є інформація про 442-х нагороджених різними відзнаками, орденами і медалями Радянського Союзу. Цей он-лайн проект також пропонує своїм відвідувачам інформацію нідерландською та англійською мовами.

Серед національних проектів є такі, що присвячені як Другій світовій війні загалом, так і окремим її епізодам. Спільною особливістю таких проектів є те,

що інформація надається переважно національною мовою, тому не все може бути доступним для представників інших країн. Так, уже згаданий Фонд інформації про Другу світову війну, який опікується глобальним проектом «Сліди війни», ініціював ряд місцевих проектів («Актуально про Другу світову війну», «Військові музеї», згаданий проект «Вирушаємо до Другої світової війни» (*Go to War 2*) [9]), які хоч і розміщують різноманітні факти, історичні фото, витяги з документів, біографії учасників війни, проте вся ця інформація міститься на сайті виключно нідерландською мовою.

Тим не менш, серед локальних проектів зустрічаються й ті, які орієнтовані на міжнародних відвідувачів. Так, на сайті «Моосбург онлайн» (*Moosburg Online*), Німеччина, є окремий проект «Військовополонені: табір Шталаг VII А» (*POW camp Stalag VII A*) [10], в рамках якого розміщено інформацію не тільки німецькою, а й англійською, французькою та російською мовами. Цей он-лайн проект виник як відповідь на численні запити зацікавлених осіб про табір для військовополонених та інтернованих, який був створений ще у 1939 р. для солдатів військ союзників і де містилося більш ніж 70 000 військовополонених, в основному з Франції та СРСР. Після звільнення табору американцями у 1945 р. він став табором для інтернованих (проіснував до 1948 р.). На сайті є інформація про військовополонених з різних стан світу, які перебували у цьому таборі, їх щоденники, листи, фотографії, малюнки, витяги з офіційних документів, фотографії місць пам'яті, будов цього табору, карти і схеми, види аерофотозйомок і багато іншого.

Наступну групу он-лайн проектів, присвячених Другій світовій війні, складають веб-сайти сучасні великих національних меморіальних комплексів і музеїв. Окрім безпосередньо довідкової інформації (про розклад роботи, адресу, відомості про контактні дані, структуру та співробітників), ці сайти містять величезну кількість корисних і цікавих матеріалів.

Так, на місці заснованого нацистами у 1940 р. найбільшого концентраційного табору Аушвіц у передмісті Освенциму (Польща) зараз розташований державний музей Аушвіц-Біркенау [11]. Цей комплекс є водночас і місцем пам'яті, і своєрідною історичною пам'яткою, музеєм, архівом, видавничим центром та освітньою інституцією. На власному сайті музею представлено матеріали про концентраційні табори, які входили до групи Аушвіц; історію створення меморіального комплексу на їх території, що бере свій початок ще з 1947 р.; основні факти діяльності Фондації Аушвіц-Біркенау, яка опікується підтримкою цього музею з часу свого утворення у 2009 р. Серед іншого, сайт музею пропонує он-лайн виставки, віртуальні тури, фотогалерею. Дуже потужним є комплекс матеріалів, призначений для навчальних цілей: бібліотека, ресурси для вчителів, програми навчальних візитів, відомості про вже реалізовані та ті, що тривають освітні проекти, інформація про проведення конференцій і спеціальних тематичних сесій, про співпрацю з іншими аналогічними музеями та фундаціями тощо. Інформацію сайту подано у польсько- та англomовному варіантах.

У Франції одним з таких місць пам'яті та меморіальних комплексів є Табір де Міль [12], відкритий для інтернованих у вересні 1939 р. на місці колишньої фабрики по виготовленню плитки. Цей табір (відомий як «Табір художників»), що існував як концентраційний у 1939—1942 рр., вирізняється серед інших тим,

що у ньому перебувала велика кількість митців, музикантів, науковців, серед яких був і Нобелівський лауреат Отто Фріц Мейергоф, які мешкали на початку війни у Франції. З 1993 р. цей музей функціонує як Меморіал Другої світової війни. Слід зазначити, що у жовтні 2015 р. цей меморіальний комплекс був обраний ЮНЕСКО в якості штаб-квартири для свого нового відділення «Освіта для громадянства, гуманітарних наук та спільних спогадів», що є втіленням своєрідної політики пам'яті на міжнародному рівні. Означений меморіальний комплекс має власний офіційний веб-ресурс, інформація на якому представлена французькою та англійською мовами. Франкомовна версія офіційного сайту містить багато різноманітних матеріалів і рубрик: є інформація про меморіальний комплекс, історію самого табору та його «мешканців», деякі архівні матеріали та малюнки художників, які там перебували під час війни. Також надається інформація про можливості дослідницького центру, варіанти відвідувань з освітніми цілями для шкіл, ліцеїв і гімназій. При цьому англійськомовна версія сайту надає лише основну довідкову інформацію.

В якості іншого прикладу можна навести веб-сайт Меморіального музею миру у Хіросімі (Японія) [13]. Інформація також двомовна: японською та англійською мовами. Відвідувачам сайту пропонується можливість продивитися віртуальний музей, окремо міститься детальний опис зі схемами та картами Меморіального парку миру та Меморіального музею миру. Дуже великий акцент зроблено на дитячу аудиторію — є спеціальна Дитяча «станція» миру, яка пропонує не тільки розповіді про трагедію Хіросіми та Нагасаки, а й великий обсяг навчальної інформації про радіацію, атомну бомбу, ядерну зброю, життя людей під час війни, історію та війну як таку. На сайті використовується багато анімації, що має приваблювати саме дитячу аудиторію. Так, специфікою є подання фактів про трагедію атомного бомбардування японських міст наприкінці Другої світової війни через історію 12-річної дівчини Садако, яка померла від лейкемії. Пропонуються маршрути для самостійного відвідування цього комплексу, до якого входять будівлі музеїв і реконструйований ландшафт тієї частини Хіросіми, де сталося бомбардування.

На сайті також запропоновано інформаційні буклети, які подані не тільки японською та англійською мовами, а й китайською, корейською, французькою, німецькою, італійською, іспанською, португальською та російською. Цей сайт істотно відрізняється від європейських аналогів, які надають можливість дізнатися про різноманітні деталі представлених музейних колекцій без особистого відвідування музею. Так, складається враження, що автори японського веб-сайту намагалися сфокусувати увагу на тому, аби зацікавити відвідувачів і сприяти тому, аби вони особисто відвідали цей меморіальний комплекс.

Третю умовну групу меморіальних он-лайн проектів складають їх різноманітні індивідуальні варіанти. Вони, як правило, ініційовані самими очевидцями і учасниками подій Другої світової війни, або їх родичами, які таким чином зберігають пам'ять про своїх близьких.

Цікавим є проект, який розпочався зі створення своєрідного сімейного веб-сайту як пам'ять про голову однієї з американських сімей — Діка Вільямса, який брав участь у військових діях на європейському театрі військових дій і потрапив у полон. Цей он-лайн проект називається «Шталаг Люфт I он-лайн: Друга світова війна — Військовополонені — Шталаг Люфт I» («*Stalag Luft I on-line*»:

World War II — Prisoners of War — Stalag Luft I») [14]. У ньому головну увагу приділено історії полонених американських льотчиків, які містилися в одному із таборів для військовополонених часів Другої світової війни на території Німеччини (Шталаг Люфт — з нім. *Stammlager Luft* — табір для військовополонених льотчиків).

Згодом цей проект, присвячений одній людині, переріс у найцікавіше зібрання матеріалів (свідчення очевидців і військовополонених, фотографії, листи, газети, документи, карти, малюнки і схеми, списки військовополонених і їх історії, інформація про місця пам'яті і меморіали, книги та інші публікації по темі), яке продовжує поповнюватися новими фактами і деталями про події Другої світової війни. Крім зібраної інформації, творці веб-сайту пропонують поради з пошуку даних про родичів, які брали участь у військових діях, а також публікують посилання на інші інтернет-ресурси, які також присвячені подіям Другої світової війни. Свідченням затребуваності цього проекту служить величезна кількість записів у гостьовій книзі сайту, де люди (представники не тільки США), діляться своїми спогадами, просять про допомогу в пошуку інформації про рідних і знайомих, дякують за створення такого ресурсу. Слід зазначити, що подібних проектів дуже багато в США та інших країнах.

Можна навести приклад й іншого роду індивідуальних он-лайн проектів. Так, слід звернути увагу на сайт з мемуарами нідерландки Елізабет ван Кемпен (1927 року народження) «Спогади про мою юність і роки японської окупації в колишній голландській Ост-Індії під час Другої світової війни», які розкривають багато цікавих фактів про події напередодні, під час і після Другої світової війни у Тихоокеанському регіоні. Перед початком Другої світової війни автор мемуарів разом із сім'єю переїхала до нідерландської Ост-Індії (зараз це Індонезія), зараз живе в Нідерландах, продовжує активно спілкуватися з тими, хто читає її блог, веде власну сторінку Фейсбуку. Своєрідним епіграфом-поясненням з приводу походження свого блогу авторка поділилася на першій його сторінці: «Після чудової юності у нідерландській Ост-Індії, сьогоднішній Індонезії, моя сім'я і я пережили три з половиною роки японської окупації. Я втратила мого батька, я втратила країну, яку я любила, я втратила все, але я зберегла мої спогади. Мій син порадив мені почати свій веб-сайт і записати мої спогади. Тому, тут я, у віці 79 років, сиджу навпроти комп'ютера, і повертаюся назад у нідерландську Ост-Індію» [15].

Он-лайн проект Елізабет ван Кемпен, що був започаткований у 2006 р., привертає увагу не тільки її особистими спогадами, а й тим, що автор опублікувала ряд зібраних свідчень про жорстокості японської влади під час окупації, що є додатковою і цінною інформацією про нелегкі часи Другої світової війни. Крім того, авторка блогу також розмістила інформацію про тематичні веб-сайти та он-лайн ресурси, присвячені подіям Другої світової війни, долі військовополонених, громадським організаціям, чия діяльність пов'язана з питаннями збереження пам'яті про ті трагічні події. Слід зазначити, що спогади Елізабет поширюються в Інтернеті (є окремі витяги на різних веб-ресурсах), на сторінках її блогу — багато коментарів представників з різних країн світу, які свідчать про наявність значного інтересу до таких спогадів. Блог ведеться англійською мовою (хоча є і частина інформації індонезійською), тому він є доступним представникам багатьох країн світу.

Також у всесвітній мережі можна знайти багато он-лайн проектів, які присвячені пам'яті про окремі бойові підрозділи, які брали участь у військових діях Другої світової війни. Вони переважно засновані або самими учасниками тих подій, або їх рідними в пам'ять про своїх близьких родичів. Такі проекти, як правило, містять історію створення військового підрозділу, опис його бойової історії і подвигів, біографії та персональні історії його представників, їхні спогади, фотографії, нотатки, листи і багато іншого. Крім того, вони містять посилання на інші інтернет-ресурси аналогічних проектів, асоціацій, музеїв, пам'ятних місць і меморіалів. На таких сайтах можна знайти також історію створення самих проектів, що є дуже цікавою і важливою інформацією про способи збереження історичної — як колективної, так і індивідуальної пам'яті про Другу світову війну. Прикладом можуть слугувати проекти «Асоціація інтернованих у Швейцарії» (*Swiss Internees Association*) [16], «Б24 — сайт 392 бомбардувальної групи» (*B24 — 392nd Bombardment Group*) [17], ««Ангели Пекла» 303-тя бомбардувальна група» (*Hell's Angels» 303rd Bombardment Group*) [18] тощо.

Таких прикладів можна наводити безліч. Цілком зрозуміло, що останні згадані форми збереження індивідуальної та колективної пам'яті є втіленням своєрідної мікроісторії. Однак, персоніфіковані історії від імені рядових людей, а не тільки офіційні інтерпретації, які містяться у підручниках і державних документах, також важливі для збереження історичної пам'яті.

Висновки. Існує велика кількість меморіальних проектів, присвячених подіям, учасникам, свідкам і жертвам Другої світової війни. Для детального аналізу таких проектів потрібно багато часу, бо у кожній країні світу, особливо у Європі, існує по кілька десятків і навіть більше меморіальних проектів. Навіть їх поверховий узагальнюючий огляд вказує на наявність різноманітних підходів щодо їх створення та підтримання. Тим не менш, можна виявити і певні спільні риси. Так, переважна більшість проектів зорієнтована на демонстрацію візуально привабливих карт, картографічних схем, фотодокументів, малюнків, листів, щоденників, преси часів Другої світової війни. Велика увага приділяється так званій «повсякденній історії», що дає можливість дізнатися не тільки про хід військових операцій та інші традиційні деталі військової історії, а й умови щоденного життя в умовах війни.

Спільним для багатьох проектів є їх зорієнтованість на міжнародну аудиторію, а саме використання інших мов, окрім власної, задля доступності інформації он-лайн проекту для представників інших народів. Найпоширенішою мовою є англійська, якою користуються як «другою» мовою проекту, або як основною, навіть якщо це не англomовна країна. Також поширеним є залучення волонтерів-перекладачів, які допомагають з перекладом тих чи тих складових проекту, або всього контенту на інші мови (про що на сайтах також міститься інформація та висловлювання подяки таким людям). Спільним для переважної більшості всіх типів проектів є наявність даних про пошуку інформації про учасників війни (пропозиція власної бази даних, або — у вигляді корисних посилань на інші ресурси). Багато з проектів, як міжнародні, так і національні та індивідуальні, мають свої акаунти у соціальних мережах (Фейсбук, Твітер, Інстаграм та інші) — з метою популяризації своєї діяльності та залучення якомога більшої аудиторії.

Окрім цього, значна частина великих міжнародних і національних проєктів пропонує свою інформацію для використання у шкільному навчанні (подекуди навіть зустрічаються спеціальні рубрики «Для вчителів»). Також поширеними є і он-лайн екскурсії та віртуальні тури. Втім, як правило індивідуальні проєкти такі можливості не використовують, що скоріше за все пов'язано із матеріально-технічними питаннями та значно більшою вартістю забезпечення таких проєктів.

У цілому, навіть побіжний огляд меморіальних он-лайн проєктів демонструє, що після 70-ти років після завершення Другої світової війни, інтерес до її подій не втрачається, а сучасні комунікативні технології надають можливості задля зберігання та передачі наступним покоління пам'яті про ті трагічні події.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гриневич В.* Політика пам'яті Другої світової війни в Україні: у пошуках ідентичності та консолідації / В. Гриневич // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — 2011. — № 4. — С. 111—127.
2. *Довганик Н. М.* Історична пам'ять про Другу світову війну в контексті формування української політичної нації // Історико-політичні студії: Збірник наукових праць. — 2014. — № 2. — С. 34—40.
3. Google Cultural Institute [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.google.com/culturalinstitute/home>
4. Google Art Project [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.google.com/culturalinstitute/project/art-project>
5. The Museum of the Siege of Leningrad [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.google.com/culturalinstitute/collection/museum-of-the-siege-of-leningrad>
6. Museum Wings of Liberation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.wingsofliberation.nl/en/>
7. Traces of War [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://en.tracesofwar.com/default.asp>
8. WW2Awards.com [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://en.ww2awards.com/about.asp>
9. Go2War2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.go2war2.nl>
10. POW camp Stalag VII A [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.moosburg.org/info/stalag/indeng.html>
11. Auschwitz-Birkenau Miejsce Pamięci i Muzeum [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.auschwitz.org>
12. Site-mémorial du Camp des Milles [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.campdesmilles.org>
13. Hiroshima Peace Site. Hiroshima Peace Memorial Museum Website [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pcf.city.hiroshima.jp/index_e2.html
14. Stalag Luft I on-line: World War II — Prisoners of War — Stalag Luft I [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.merkki.com>

15. Dutch East Indies. Memories of my youth and the years of the Japanese occupation in the former Dutch East Indies during World War Two [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dutch-east-indies.com/story/index.htm>
16. Swiss Internees Association Website [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://swissinternees.tripod.com>
17. Official Website of the 392nd Bomb Group [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.b24.net>
18. «Hell's Angels» 303rd Bomb Group [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.303rdbg.com>

REFERENCES

1. Hrinevych, B. (2011). Politics of Memory of the World War II in Ukraine: in search of identity and consolidation. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen (Scientific Proceedings of the Institute of Political and Ethnic Studies)* 4, 111—127 (in Ukr.)
2. Dovganyk, N.M. (2014). Historical memory about the Second World War in dimension of forming Ukrainian political nation. *Istoryko-politychni studii: Zbirnyk naukovykh prats (Historical and Political Studies: Collection of research works)* 2, 34—40 (in Ukr.).
3. Google Cultural Institute. Retrieved from: <https://www.google.com/culturalinstitute/home>
4. Google Art Project. Retrieved from <https://www.google.com/culturalinstitute/project/art-project>
5. The Museum of the Siege of Leningrad. Retrieved from: <https://www.google.com/culturalinstitute/collection/museum-of-the-siege-of-leningrad>
6. Museum Wings of Liberation. Retrieved from <http://www.wingsofliberation.nl/en/>
7. Traces of War. Retrieved from <http://en.tracesofwar.com/default.asp>
8. WW2 Awards.com. Retrieved from <http://en.ww2awards.com/about.asp>
9. Go2War2. Retrieved from <http://www.go2war2.nl>
10. POW camp Stalag VII A. Retrieved from: <http://www.moosburg.org/info/stalag/indeng.html>
11. Auschwitz-Birkenau Miejsce Pamięci i Muzeum. Retrieved from: <http://www.auschwitz.org>
12. Site-mémorial du Camp des Milles. Retrieved from: <http://www.campdesmilles.org>
13. Hiroshima Peace Site. Hiroshima Peace Memorial Museum Website. Retrieved from: http://www.pcf.city.hiroshima.jp/index_e2.html
14. Stalag Luft I on-line: World War II — Prisoners of War — Stalag Luft I. Retrieved from: <http://www.merkki.com>
15. Dutch East Indies. Memories of my youth and the years of the Japanese occupation in the former Dutch East Indies during World War Two. Retrieved from <http://www.dutch-east-indies.com/story/index.htm>
16. Swiss Internees Association Website. Retrieved from: <http://swissinternees.tripod.com>
17. Official Website of the 392nd Bomb Group. Retrieved from: <http://www.b24.net>
18. «Hell's Angels» 303rd Bomb Group. Retrieved from: <http://www.303rdbg.com>

Гаєвська О. Б.¹,
доктор філософських наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. gaev_ok@mail.ru

ДЕРЖАВА — ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ САМОУПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬСТВА (до питання про українські реалії)

Анотація. Пропонується соціально-системне бачення управлінської ролі держави в Україні, що повинна виявляти себе не у посиленні суто владних функцій, не у збільшенні поля панування, а у все більшому переході державних структур на професійне обслуговування організаційно-правових потреб населення та його самоорганізації. Доведено відповідно до аналізу сучасних світових цивілізаційних тенденцій, що у взаємовідносинах між провідними державами, як і соціальних структур у межах держав, на рівні функціональних та інституційних зв'язків провідну роль відграють останні як найдієвіші з погляду історичного розвитку людства, що досягнуло вищого рівня системної організації. Відповідно до зазначеної позиції як наукового осмислення проблеми самоорганізаційний потенціал українського суспільства потребує доцільної організаційної підтримки з боку держави, головним чином у правовому полі, що визначатиме наближення нації до глобального цивілізаційного простору і практичного розв'язання проблем її сучасного і перспективного розвитку.

Ключові слова: держава як загальноцивілізаційне явище, національна та світова державність, державна управлінська система, державне управління Україною, професійна демократія.

Аннотация. Предлагается социально-системное видение управленческой роли государства в Украине, что должна проявлять себя не в усилении чисто властных функций, не в увеличении сферы управления, а во все более масштабном переходе государственных структур на профессиональное обслуживание организационно-правовых потребностей населения и его самоорганизации. Доказывается на основе анализа современных мировых цивилизационных тенденций, что во взаимоотношениях между лидирующими государствами, как и между социальными структурами в пределах государств, на уровне функциональных и институционных связей ведущая роль отводится последним как наиболее действенным в аспекте исторического развития человечества, достигшего высшего уровня системной организации. В соответствии с отмеченной позицией как научным осмыслением проблемы самоорганизационный потенциал украинского общества испытывает потребность в целесообразной организационной поддержке со стороны государства, главным образом, в правовом поле, что будет определять приближение нации к глобальному цивилизационному пространству и практическому решению проблем ее современного и перспективного развития.

Ключевые слова: государство как общецивилизационное явление, национальная и мировая государственность, государственная управленческая система, государственное управление Украиной, профессиональная демократия.

Abstract. It is offered social and system approach to understanding the governance role of the state which is reflected not in strengthening its power functions or increasing its predominance, but significantly in governmental structures' moving towards professional servicing organizational and legal needs of the society and its self-organization. It is proved according to analysis of the current world civilizational trends that in relations between leading states as well as between social structures within states which are represented in functional and institutional aspects, one should mainly focus on institutional ones which are crucial in the mankind's historical development to the highest level of its system organization. With due regard to the noted position as a research interpretation of the problem self-organizational potential of Ukrainian society is of need of

¹ Gaievskaya O. B., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. gaev_ok@mail.ru

STATE — THE MAIN INSTRUMENT OF SELF-MANAGEMENT OF SOCIETY (to the question of Ukrainian realities)

relevant organizational support of the state mainly in the legal aspect which determines its approach to the global civilization space, practical solutions of the issues of its present and perspective development.

Keywords: *State as a general civilized phenomenon, national and global statehood, state machinery, state governance of Ukraine, professional democracy.*

Постановка проблеми. Україна як частина світового співтовариства, як велика нація має стати і процвітаючою державою, причому в небаченому в історії людства способі такого перетворення: її історичне завдання вийти на рівень сучасних розвинутих країн у найкоротші строки, за допомогою, насамперед, організаційно-правових зусиль зі створення нової соціальної системи, силою національних інтелектуальних можливостей, зокрема, управлінського корпусу країни, в якому провідне місце займають представники державного управління всіх рівнів. Отже, проблеми етнодержавознавства, етнонаціонального розвитку, національно-державного будівництва були і продовжують перебувати в колі наукового осмислення з урахуванням тих реалій, які характеризують сучасні тенденції розвитку людства та постсоціалістичних вимірів, у яких вбачається основна, глибинна тенденція до створення нової соціальної системи в Україні.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Роль держави в організації і розвитку суспільства є об'єктом дослідження багатьох дослідників, як іноземних, зокрема, М. Яхтенфукса, Б. Колір-Коха, Ф. Фукуями [1, 2], так і вітчизняних. Серед українських учених на особливу увагу заслуговує доробок В. М. Гейця, В. І. Куценка, В. П. Удовиченка, Я. В. Остафійчука, О. Ю. Оболенського, Ю. Г. Королюка, О. В. Орлова, В. В. Говорухи та інших [3—8]. Проблема водночас потребує подальшого дослідження з огляду на її багатовимірність і складність в умовах сучасного розвитку України та тих проблем, які визначають загальні тенденції розвитку сучасної цивілізації.

Метою статті є дослідження потенціалу та реальних можливостей самоорганізаційних процесів українського суспільства та завдань, які стоять перед українською державою у контексті глобальних і регіональних викликів сучасного світу.

Основні результати дослідження. Держава як форма соціального управління з наявністю владної енергії є способом організації суспільного життя, що має той ступінь строкатості інтересів, гармонізація яких можлива, зокрема, за допомогою права як владного явища. Основними принципами державного управління, як відомо, є розуміння загальнонаціональних інтересів, врахування специфіки сучасної ситуації, історичних традицій, наявності загальних закономірностей формування та функціонування держави, необхідності досягнення консенсусу між протилежними інтересами. Тобто, основний концепт її діяльності — це органічний союз між громадянським суспільством і державою, що є постійним джерелом розвитку державності взагалі. А щодо управління, цей консенсус виступає як умова досконалої державної організації, її конструктивного втручання в основні сфери суспільного життя.

Соціально-системне бачення управлінської ролі держави виявляється не в посиленні суто владних функцій, не у збільшенні поля панування, а в усе більшому переході державних структур саме на професійне обслуговування організаційно-правових потреб населення. Сьогоднішній рівень розвитку цивілізації

потребує саме організаційно-правової допомоги держави у створенні доцільно організованих соціальних кооперативів, особливо стосовно ринкових засад цих відносин, які можуть піти від стихії попиту і пропозиції, перейшовши на позицію розумної регуляції товарно-грошових відносин у сучасному світі. З цієї точки зору можна вважати, що національно-структурна світова державність, посилюючи свою увагу до піднесення національного її елемента на рівень основного джерела світової державності, є найрозумнішою позицією не лише політичної практики, а й політичної науки, яка має бути спрямована на визначення саме цієї тенденції. Це той державний націоналізм, який так важко сприймається стереотипним мисленням, але який має майбутнє як звичайний системний підхід до світової спільноти як до системного утворення, кожний елемент якого живить її і водночас живиться нею. Людство як соціально-системна організація в такому контексті знаходить для себе один із найадекватніших способів існування на засадах державного типу єдності, який дозволяє говорити про самоуправління людства як єдиного цілого.

Самоуправління українського суспільства виявляється на рівні системної впорядкованості сучасної української діяльності та власне управлінської діяльності певних соціальних інституцій, насамперед, держави як визначальної організаційної сили формування в Україні нової соціальної системи. Управлінський аспект основних економічних, соціально-політичних і духовних процесів в Україні представлений в об'єктивному самоорганізаційному русі, організаційний потенціал яких відіграє досить помітну роль у цьому процесі, зокрема, соціальна напруженість як фактор самореалізації національних інтересів, політика в усіх її формах в контексті формування нових суспільних відносин, етнонаціональні процеси як певний енергетичний фактор, що живить спосіб самоорганізації українства в його русі до рівня сучасної цивілізації.

Україна, українство в цьому відношенні не є виключенням, а скоріше правилом, що зайвий раз свідчить про природність національно-визвольного руху як способу самоорганізації нації. Більше того, самоорганізація нації є у свою чергу формою її самовизначення, що є джерелом постійного структурного розвитку.

Різні політичні, міждержавні об'єднання в цьому контексті не є послабленням національної енергії. Навпаки, вони мають бути засобом її посилення, що і створює саму можливість до міжнародної інтеграції. Причому, аналізуючи сучасні світові механізми взаємовідносин між державами, які представлені як у процесуальному, так і в інституціональному аспектах, слід наголошувати, насамперед, на процесуальних засадах міжнародних відносин, які є фундаментальними в історичному поступі людства до вищого рівня власної системної організації. Тому і власне загальноєвропейський процес, і принципи створення ефективної системної впорядкованості, на яких функціонують певні міжнародні організаційні структури, доцільно розглядати сьогодні в контексті загальної суверенізації і в той же час забезпечення безпеки міждержавних відносин.

Саме ця тенденція свідчить про те, що наявність у світовому співтоваристві певних фундаментальних засад самоуправління, які воно намагається використати для створення механізмів міждержавного управління, повинна знімати саму можливість дезорганізації міжнародного співробітництва. Тобто державне управління, зокрема, міжнародними відносинами полягає у тому, що людство має покласти в основу своїх взаємовідносин принципи вищої управлінської до-

цільності, яким має слугувати економічна, політична та духовна енергія будь-якого народу. Таке тлумачення загальних питань міжнародних відносин здається досить логічним саме у світлі останніх подій в Україні.

У цьому контексті слід наголосити саме на правових засадах державного управління, оскільки у діяльності міжнародних організацій, які безпосередньо займаються міжнародно-правовим регулюванням, значна доля управлінської енергії витрачається на безпосередні контакти між певними економічними, політичними, соціальними та іншими утвореннями. Той факт, що їх управлінський аспект є домінуючим у сучасній науці соціального управління, свідчить про те, що міжнародна правова організація людства є основою міжнародного співіснування. Адже наявність світового співтовариства як системи понад двохсот держав, які входять або не входять у певні міждержавні утворення, вже саме по собі свідчить про певну системність управлінської самоорганізації людства на основі типової фундаментальної опори, якою є право. Причому, незважаючи на постійне домінування в політичному лексиконі терміну «держава», слід саме в управлінському контексті наголосити, що право є базовим, фундаментальним витвором відносно держави, а не навпаки. А це означає, що управління повинно і з теоретичної, і з практичної точок зору розглядати державу як форму правової регуляції, зокрема, міжнародних відносин, тобто представляти управлінський аспект держави у сутнісному вимірі, насамперед, як правове явище.

Отже, міжнародне право як соціально-управлінське явище, внутрішньодержавне право, право людини тощо, мають різні форми утворення, вищою з яких є держава, але для управління, особливо у кваліфікації його соціально-системних опор, не держава, а саме право має представлятись як найґрунтовніша опора соціальної організації, зокрема, міжнародних відносин. У контексті реалій розвитку України йдеться перш за все про те, що самоорганізаційний потенціал суспільства об'єктивно потребує адекватного організаційного забезпечення, зокрема, правового, свого виходу у загальноцивілізаційний простір. Сьогодні в Україні створення системи і зміна методів управління пов'язані з безперервним науковим пошуком оптимального розв'язання складних економічних і соціально-політичних проблем реформування усіх ланок управління, стилю роботи управлінського корпусу країни.

Зв'язок політики і управління для України тим важливіший, що саме в умовах української реформації дедалі більшого значення набувають проблеми управління. Постала об'єктивна необхідність створити управлінський механізм у широкому сенсі — управлінську систему, де б не було місця суб'єктивізму та волюнтаризму, а існувала реальна можливість такого обмеження стихійних факторів розвитку, яка б не давала їм змоги ставати визначальною управлінською силою. Отже, осмислення управлінських проблем, що виникають у ході створення такого механізму — одне з найважливіших завдань управлінської науки і практики.

Складністю нових завдань спричинюється також життєва необхідність у принципово іншій управлінській підготовці не тільки керівних кадрів, а й практично всього працюючого населення, яке нині повинно вчитись жити в умовах становлення демократії, ринкових відносин. Самоуправління народу неможливе без знання того, що таке механізм управління, в чому його економічна і соціально-політична суть, у яких формах воно виявляється, у чому полягають його

владні функції, об'єктивні регулятори відносин між тими, хто управляє, і тими, ким управляють, тощо. Отже, щоб політично зріло і професійно компетентно брати участь в управлінні, треба мати чітке уявлення про управлінський механізм українського суспільства. Це тим важливіше, що за допомогою управління може здійснитись основний результат цього становлення — вихід України на шлях реальної незалежності, той самий прорив до досконаліших форм життя, заради якого, власне, й здійснюється процес державного будівництва, та й сама незалежність.

Наукове осмислення цієї практики в галузі управління дає змогу зробити висновок: визріваючий тип управління об'єктивно спроможний відкривати простір для динамічної організації суспільного життя, і тільки суб'єктивістсько-політичні хиби в його функціонуванні заважають нам розвиватись ефективно.

Тому необхідні нові підходи до управління, на основі яких формувалася б єдність управління і самоуправління, їх демократичне поєднання, створювалося б управління без системного бюрократизму та така організація економічних механізмів управління, які перетворюють його на справжню виробничу діяльність.

Однак останнє можливе не тільки через критичний аналіз минулого і навіть сьогодення, а передусім через конструктивну роботу в напрямі створення дійсно демократичних форм управління.

Соціальний гнів, який часто спрямовується на адресу управлінців, зокрема, вищих ешелонів державної влади, тільки тоді має сенс, коли він не тільки пропонує розумне рішення, а й стає зрілою і по-діловому переконливою участю у його реалізації. Тому і є ненадійною мітингова демократія, що побудована не на всебічному пошуку науково обґрунтованих рішень, які є тим небезпечнішими, чим у демократичнішій формі вони виступають. Обидві форми управління вступають у тісну спорідненість на основі одного, трагічного для нашої країни явища — повного ігнорування науки під час підготовки управлінських рішень, що, як правило, супроводжувалось присяганням у вірності інтересам об'єкта управління, тобто, народу країни.

Сьогодні світова цивілізація об'єктивно стала здатнішою до самоорганізації, адже саме з точки зору загальноцивілізаційного розвитку, порівняння різних країн в організаційному, самоуправлінському відношенні доводить, що те, що перебування західної цивілізації в постійному пошуку джерел власного розвитку привело її до того, що вона має у своєму розпорядженні прогресивні можливості організації, є наукомісткою соціальною системою, хоча ми довгий час демагогічно цього не визнавали. В той же час, навіть у період становлення власної державності ми не використовуємо достатньою мірою наукове знання про управління, та й ще не маємо науково достовірної концепції української державності. Тому іноді науково і практично недоведені ідеї стають панівними, перетворюються на маніпулятивний і політичний прес.

Основне питання, яке може нині поставити наука управління, — це питання про те, чому вона виявилась розірваною на дві, що стали майже антиподами, частини: науку і управління. Чому в свідомості мільйонів вона є набором професійно-технологічних рецептів з управління в основному виробництвом, тимчасом як саме наше суспільство пережило, та й продовжує переживати справжню трагедію через перетворення науки управління суспільством у щось прикладне? Чому українська держава сьогодні не є прогресивною соціальною

системою? Відповіді на ці, і не тільки на ці, питання полягають, можливо, саме в тому, що вона не є максимально наукомісткою, оскільки будь-яка управлінська діяльність, особливо вищого рівня, неіздатна без опори на наукове знання. Більш того, вищий державний управлінський корпус України далеко не повністю професійний, що зумовлюється самою демократією як витвором управлінської цивілізації.

Саме тому, в політиці держави, яка організовує нову соціальну систему, повинно було відбутися концептуальне перетворення науки управління на вирішальну силу, що гарантує рух системи у заданому історією і сучасним станом України напрямку. Але цього не відбувається із-за крайньої політизації державного управління, того стану української демократії, який підносить до рівня основного принципу діяльності не професіоналізм, забезпечений сучасним науковим знанням, а інтереси, їх відстоювання, хоча ніби очевидно, що інтереси — це об'єкт, якому має служити управлінець, а сам процес цього слугування повинен спиратися на досить ефективний інструментарій, яким є наука як істина, що гарантує розрахований на її засадах успіх будь-якої організаторської, управлінської справи. Національний інтелектуальний і духовний потенціал зберігся, оскільки він формується не завдяки, а саме всупереч історичним, економічним і державно-управлінським умовам. Тому українство сьогодні має всі самоорганізаційні можливості увійти у світовий простір зі своїм національним баченням управління суспільством.

У зв'язку з цим необхідна низка обов'язкових теоретико-практичних акцій:

по-перше, необхідно визначити управлінську доцільність політичної системи України, виходячи з її вирішальної ролі в становленні нової соціальної системи в країні;

по-друге, необхідно визначити об'єкт управління, тобто представити достатньо переконливі характеристики українського суспільства, оскільки його кваліфікація як перехідного є недостатньою, бо перехід передбачає точну вказівку на те, від якого до якого потенційного стану, а точніше — від якої до якої потенційно соціальної системи Україна переходить. Відсутність такого визначення призводить до плутанини, невизначеності в соціальних орієнтирах навіть на особистому рівні, не кажучи вже про політичні орієнтири певних соціальних прошарків;

по-третє, треба уточнити акценти, які постійно присутні в політичних документах про те, що в Україні, як доказ її загальноцивілізаційного розвитку, формується середній клас, який є надійною опорою її прогресивного розвитку. Однак, цей наголос на середній клас не досить активний, оскільки його становлення є наслідком вирішальної ролі у формуванні відповідної йому соціальної системи управлінського корпусу країни — знизу доверху. Особливість українського руху до сучасного загальноцивілізаційного стану полягає в тому, що Україна не будує, а організовує нову соціальну систему, оскільки для її традиційного будівництва в неї немає історичного часу. Тому саме управлінці, організатори всіх рівнів є тією несучою конструкцією, яка вирішує долю України і від якої залежить процес формування середнього класу в просторі і в часі;

по-четверте, організаційною необхідністю, яка визначає сучасне життя України, є принципово інший підхід до управлінської діяльності. Він полягає в

об'єктивній потребі для управлінців усіх рівнів, включаючи депутатів Верховної Ради України і Президента країни, спеціальної, професійної, управлінської підготовки, яка повинна перетворитись в конституційну норму;

по-п'яте, необхідно звернути увагу суспільства на те, що управлінська праця сьогодні — це найвигідніше вкладання капіталу, оскільки геній організації в умовах сучасної цивілізації, не кажучи вже про постсоціалістичні країни, вирішує все, на що повинен бути зорієнтований менталітет народу України, що зніме багато, навіть політичних проблем в країні;

по-шосте, включити до української національної ідеї українську управлінську ідею, сенс якої полягає у доведенні вищої вартості професійної демократії, як науково достатньої управлінської системи, в якій буде представлений не набір суперечливих інтересів, а науково доведена потреба народу України (та й інших народів) у певному управлінському корпусі, який володітиме вищим управлінським знанням, вищим управлінським професіоналізмом, який тільки-но і має право на організацію в Україні сучасної демократичної соціальної системи, бути неполітичним органом, що постійно займається проблемами впорядкування об'єкту (України), на основі принципів управління як виду професійної діяльності.

Щодо останнього пункту, то розукрупнення цього концептуального погляду на управління суспільством полягає у такому.

Самоорганізація як об'єктивна здатність будь-якого системного утворення теж вимірюється історичними важелями і може слугувати в якості фактора, а не інструмента безпосередньої організаційної діяльності. Тому необхідне зосередження цієї здатності в руках певної частини суспільства, а враховуючи інформаційний стан об'єкту (країни), то має бути суб'єкт, що володіє достатньою науково-досвідною інформацією для того, щоб досить ефективно використовувати її для адекватного реагування на організаційні потреби об'єкту.

Такою достатністю є управлінський професіоналізм, який ладний взяти на себе вантаж відповідальності як єдино можливий спосіб вийти на рівень світових стандартів життя через організацію як сенс управління.

Отже, виникає цілком логічний висновок, що такий організатор існує не як «політично переконливий» організм, а як енергія самого об'єкту, в даному разі народу України, як його потенціал, його мозковий центр, який покликаний українською історією організаційно «витягнути націю» на дорогу загальноцивілізаційного розвитку в національному варіанті. Тобто, організатором створення в Україні сучасної соціальної системи мають бути управлінці, в першу чергу — державні, на користь історичної місії яких свідчать наведені вище загальні міркування.

Нині перед Україною стає важливе завдання: знайти свій шлях. І світовий досвід демократичного розвитку для нас не еталон. У них зовсім інша історія, інший механізм встановлення власної управлінської системи: природно-історичний, у нас — організаційно-правовий. І все залежить від того, як ми організуємось. Чи здатна наша державна система наситити свій управлінський потенціал такою кількістю і якістю управлінських ідей, які зрештою принципово змінили б цю систему?

Так, управлінський процес починається з правової норми. Тому Верховна Рада — така ж управлінська установа, як і Кабінет Міністрів, Президент Украї-

ни. Це єдина управлінська структура, яка повинна правово-організаційно обслуговувати інтереси громадян унітарної держави. У цьому зв'язку парламентарі України не мають права розпалювати політичну боротьбу в межах цієї єдиної управлінської структури, адже вони обіцяли, що виконають всі наші вимоги, врахують різноманітність наших інтересів і будуть працювати на нас, створюючи правові та організаційні умови для прояву різноманітності цих інтересів у межах однієї держави. А потім виявилось, що він ще й не тих політичних переконань, на які я сподівався. І виходить, що існує якась відокремлена структура, яка не відображає політичні стосунки в Україні, існує ізольовано і веде політичну боротьбу за владу не відомо чи відомо на чие замовлення.

Висновок. З огляду на реальний стан України, яка не має стабільності щодо традиційного вдосконалення організаційних чинників життя, слід ретельно вивчити потенціал України, її можливості до самоорганізації, розрахувати цей потенціал щодо його руху до соціалізованого капіталізму за допомогою управління, управлінської системи, державних структур та управлінського корпусу країни в цілому. Причому розрахунок має стосуватись і внутрішніх, і зовнішніх можливостей України як соціально-економічного, так і духовного порядку, а також її природного достатку. Саме на такому розрахунку має базуватися сьогодні управлінська система України, оскільки він буде органічним відтворенням матеріального, політичного і духовного потенціалу України, доведенням можливостей його розвитку у загальноцивілізаційному русі людства як одного з його національних елементів, що потребує приведення до адекватності власного стану інтересам і потребам народу країни. Такий розрахунок має здійснитись у межах основного управлінського явища в умовах сучасної управлінської цивілізації — відносин «суб'єкт-об'єкт» управління, які є засадничими для будь-якої існуючої системи соціального управління.

Політичне керування країною має здійснюватись на основі прийняття всіма політичними інституціями суспільства орієнтації на побудову реальної самостійності України, що повинно забезпечувати соціально-політичну та духовну єдність суспільства. Це слід зробити на базі однієї з кардинальних соціально-управлінських істин: закон як вища правова норма, указ Президента та постанова Кабінету Міністрів України — це єдиний управлінський процес, де вони є його елементами та управлінська самоорганізація країни, яка має бути єдиним утворенням, що відтворює об'єктивну єдність народу як певної соціальної спільноти з власною державною організацією (закон — це початок процесу прийняття управлінського рішення, указ Президента і постанова Кабінету Міністрів — його продовження, місцеві управлінські акти — його завершення).

Підсумовуючи сказане, доречно поставити запитання: яким об'єктом управляє корпус державних управлінців України, якщо її стан визначено як перехідний? Такий об'єкт має бути названий (визначений), бо якщо такого не відбудеться, управлінський процес і управлінська діяльність цілком втрачають своє призначення, справа яких, насамперед вищого рівня, розрахувати потенціал цього руху, довести із залученням якомога більшої кількості спеціалістів, можливості України (як внутрішні, так і зовнішні), зокрема, що не менш важливо, структурно-функціональну роль управлінського корпусу, яка є для України визначальною у створенні організаційних умов для її інтенсивного руху.

Окремо слід наголосити на відсутності наукових досліджень і практично-політичних поглядів не на характер управління в перехідних умовах, а у відвертішому й точнішому і послідовнішому його варіанті — перехідного управління суспільством. Саме таке визначення управління Україною дає чіткі політичні та індивідуальні орієнтири для управлінського корпусу країни. Треба відверто говорити про основні критерії управлінської діяльності, про кількість і якість управлінських дій, що сприяють становленню соціалізованого капіталізму в Україні, а також про кількість і якість управлінських дій, що руйнують радянський соціалізм у системі суспільних відносин і у свідомості громадян України. Боятися громадянського зіткнення тут не доводиться, якщо мати достатньо аргументів (історичних і логічних) на користь утвердження першого і неминучої поразки другого. Пропагандистський механізм держави має в цьому відношенні діяти досить ефективно. Управляти цим механізмом мають вищі державні структури — Президент, Верховна Рада та Кабінет Міністрів, які очолюють управлінський корпус України. Але головне — переконання реформами, реальним рухом, самим порядком переходу від казарменого соціалізму до соціалізованого капіталізму, які мають забезпечуватись достатньою управлінською енергією і професіоналізмом управлінського корпусу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Європейська інтеграція / укл. : М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох ; [пер. з нім. М. Яковлева]. — К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. — 394 с.
2. Фукуяма Ф. Америка на распутье. Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Ф. Фукуяма. — М.: АСТ, 2007. — 288 с.
3. Новий курс: Реформи в Україні. 2010 — 2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К. : ІВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
4. Куценко В. І. Соціальна держава (проблеми теорії, методології, практики) : [монографія] / В. І. Куценко, В. П. Удовиченко, Я. В. Остафійчук. — К. : Заповіт, 2003. — 228 с.
5. Оболенський О. Ю. До питань системного пізнання складних систем / О. Ю. Оболенський, Ю. Г. Корольок // Наук. вісник Акад. муніципального управління. Серія «Управління». — К.: Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління, 2010. — Вип. 3. — 2010. — С. 164—177.
6. Орлов О. В. Інноваційні процеси в державному управлінні. [монографія] / О. В. Орлов. — Х.: Вид-во ХарПІ «НАДУ» «Магістр», 2012. — 196 с.
7. Теорія і практика державного управління: Збір. наук. пр. / Нац. Акад. держ. упр. при Президенті України; редкол.: В. В. Говоруха та ін. — Харків : ХарПІНАДУ «Магістр», 2009. — 400 с.
8. Отюцкий Г.П. Мировопорядок и мировоззрение в системе мироустройства в XXI веке: Итоги научного исследования / Г.П. Отюцкий // Безопасность Евразии. — 2008. — №2. — С. 53—68.

REFERENCES

1. Yachtenfuchs, M. & Kohler-Koch, B. (Eds.). (2007). *European integration*. Kyiv: Publishing House «Kyiv-Mohyla Academy» (in Ukr.).
2. Fukuyama, F. (2007). *America at the crossroads. Democracy, power, and the neoconservative legacy*. Moscow: ACT (in Russ.).

3. Heits, V.M. (Ed.). (2010). *New deal: Reforms in Ukraine. 2010—2015. National report*. Kyiv: Information and Publishing Center. Vernadsky National Library of Ukraine (in Ukr.).
4. Kutsenko, V. I., Udovychenko, V. P., & Ostafiichuk Ya. V. (2003). *Social state (problems of theory, methodology, practice)*. Kyiv: Znannia (in Ukr.).
5. Obolenskyi, O. Yu., & Koroliuk Yu.G. (2010). To the question of system cognition of complicated systems. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnogo upravleniia (Scientific bulletin of Academy of Municipal Management)*, 3, 164—177 (in Ukr.).
6. Orlov, O. V. (2012). *Innovational processes in state management*. Kharkiv: Magistr (in Ukr.).
7. Hovorukha, V. V., & others (Eds.). (2009). *Theory and practice of state management*. Kharkiv: Magistr (in Ukr.).
8. Otiutskii, H. P. (2008). World order and world outlook in the system of world organization in the XXI century. Results of scientific research. *Bezopasnost Yevrazii (Security of Eurasia)*, 2. 53-68 (in Russ.).

УДК 327(73)

Годлюк А.М.¹,

кандидат політичних наук,
науковий співробітник Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАНУ»,
Київ, Україна. Godluk7@ukr.net

ІМПЕРАТИВИ ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ США

Анотація. Здійснено спробу в оригінальний спосіб розглянути сучасні імперативи феномену глобалізації, становлення світового лідерства, а також роль США у системі міжнародних відносин. Аналізується основний тренд у світових політичних процесах, зазначено необхідність подальшого аналізу впливів США на сучасну геополітичну ситуацію. Розглянуто динаміку розвитку сучасного світу та формування провідних акторів міжнародних відносин ХХ ст. Визначено конструктивна роль міжнародної політики США, що поряд із вдалим географічним розташуванням і вміло скерованій фінансовій політиці дає змогу зберігати лідерські позиції США на світовій арені. Зазначено, що США виступають основним і єдиним глобалізатором, котрий здатен корегувати процеси трансформаційних перетворень у всіх кутках світу, впливати на динаміку економічного розвитку різних регіональних і міжрегіональних масштабів, впливати на внутрішню та зовнішньополітичні процеси більшості сучасних країн. Окреслено формування світових трансформацій, керованих не тільки глобальними імперативами політичними потреб Америки, але й врахуванням запитів транснаціональних корпорацій.

Ключові слова: інтеграція, глобалізація, геополітика, світове лідерство, США.

Аннотация. Предпринята попытка оригинальным способом рассмотреть современные императивы феномена глобализации, становление мирового лидерства, а также роль США в системе международных отношений. Анализируется основной тренд в мировых политических процессах, отмечается необходимость дальнейшего анализа влияния США на современную геополитическую ситуацию. Рассмотрена динамика развития современного мира и формирования ведущих акторов международных отношений XX века. Указана конструктивная роль международной политики США, что наряду с удачным географическим расположением и умело направленной финансовой политикой позволяет сохранять лидерские позиции США

¹ Godluk A. M. Ph.D. in political sciences, Research Fellow, Institute of World History under the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine. Godluk7@ukr.net
IMPERATIVES OF FORMING OF THE USA GLOBAL POLICY

на мировой арене. Отмечено, что США выступают основным и единственным глобализатором, который способен корректировать процессы трансформационных преобразований во всех уголках мира, влиять на динамику экономического развития различных региональных и межрегиональных масштабов, влиять на внутри и внешнеполитические процессы большинства современных стран. Очерчено формирование мировых трансформаций, управляемых не только глобальными императивами политических потребностей Америки, но и учетом запросов транснациональных корпораций.

Ключевые слова: интеграция, глобализация, геополитика, мировое лидерство, США.

Abstract. There is an attempt to describe by original method the modern imperatives of globalization phenomenon., development of world leadership, as well as the role of the USA in the system of international relations. Basic trend in world political processes is analyzed. It is noted necessity of subsequent analysis of the USA influences on the modern geopolitical situation. Dynamics of development of the modern world and formation of the leading actors of international relations of the twentieth century are discussed. It is revealed the constructive role of the USA international policy which in addition to favourable geographic location and well-controlled financial policy makes it possible to preserve the leading position of the USA at the world arena. It is noted that the USA is the main and only globalization actor which is able to adjust the processes of transformational changes in all corners of the world, to influence the dynamics of economic development in different regional and interregional scales, to influence inner and outer policy processes of the majority of modern countries. It is outlined that formation of a global transformation is driven not only by imperatives of the global political needs of America but also by the demands of transnational corporations.

Keywords: integration, globalization, geopolitics, world leadership, USA.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток сучасного світу та дві світові війни сформували потужних акторів у системі міжнародних відносин ХХ ст. Завдячуючи конструктивній міжнародній політиці, врахуванню географічного розташування, вміло скеровуючи фінансові потоки США зуміли закріпити лідерські позиції на світовій політичній арені. Проте, враховуючи загрози глобального середовища, варто звернути увагу на основні імперативи формування політики Вашингтону, що дозволяють не тільки не втрачати, але й накопичувати політичні, економічні, військові, репутаційні дивіденди.

Беззаперечним фактом є те, що США виступають основним і єдиним глобалізатором, котрий здатен корегувати процеси трансформаційних перетворень у всіх куточках світу, впливати на динаміку економічного розвитку різних регіональних і міжрегіональних масштабів, впливати на внутрішньо- та зовнішньополітичні процеси більшості сучасних країн. Контроль та впровадження демократизаційних глобальних перетворень американського зразка часто піддається критиці основних опонентів Вашингтона, котрі висувують звинувачення у «подвійних стандартах». Відповідно видається природною поява різного типу антиглобалізаційних об'єднань і рухів, спрямованих на опір існуючому світовому порядку, котрий зазнає в сучасних умовах дедалі більше невдач. Поодинокі прорахунки на світовій політичній арені США в основному зумовлені змінами і трансформаціями економіки, зокрема, в ЄС та азійських країнах.

Характеризуючи подальший розвиток глобальних процесів, потрібно підкреслити відсутність однозначного тлумачення в науковому середовищі розуміння глобалізації як загальносвітового процесу. Формування світових трансформацій керований не тільки глобальними імперативами політичних потреб Америки, але й ураховує запити транснаціональних корпорацій. Без сумніву, ТНК відіграють провідну роль у формуванні зовнішньої політики США як невід'ємної

складової глобального простору, котрий зазнає постійних змін. Проте Вашингтон залишається єдиним гравцем на міжнародній арені, котрий вміло корегує процесом глобалізації.

Аналіз попередніх досліджень. Глобальні трансформаційні процеси в сучасній науковій вітчизняній літературі проводили О. І. Білорус, І. А. Грицяк, І. Ф. Надольний, В. М. Князева, В. І. Остап'як, І. С. Кравченко, С. В. Майборода, Т. В. Мотренко, В. І. Мунтіян, Є. А. Макаренко, Н. Р. Нижник, Г. М. Немиря, І. В. Розпутенко, С. І. Пірожкова, І. І. Погорська, В. В. Токовенко, В. П. Трошинський, В. О. Шамрая, В. Юрчишин.

Науково вагомими видаються і напрацювання зарубіжних дослідників, таких як З. Бауман, З. Бжезинський, Д. Белл, Л. Браун, Е. Гор, П. Бергер, П. Бурд'є, П. Бьюкеннан, Б. Вальденфельс, А. Колодко, А. Урсул, А. Уткін, Д. Стігліц, Д. Хелд. Знайшли загальне визнання і такі відомі праці: «Глобалізація» І. Веллернстайна, «Зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтона, «Глобальний капіталізм» А. Гідденса, «Великий розрив» Ф. Фукуями, «Шок майбутнього» О. Т. Оффлера та ін.

Варто зазначити водночас, що проблеми світових глобальних процесів і їх зв'язку з імперативами формування політики США в сучасних умовах не знайшли достатнього наукового осмислення. Вважається, що тематика даного дослідження є доволі актуальною, особливо у викликах сучасних загроз як з погляду системи міжнародних відносин, так і системи глобальної безпеки.

Мета статті — дослідити та проаналізувати основні імперативи глобалізації та використання зовнішньої політики США у системі міжнародних відносин. Такий підхід дозволить розглянути засади глобалізації, і проаналізувати місце США на світовій арені як світового лідера.

Основні результати дослідження. Одним із найважливіших і найсуперечливіх у сучасній науковій сфері залишається питання впливу глобалізації на світові процеси та роль США у формуванні глобальних імперативів. Доволі часто фахівці з міжнародних відносин, політологи, соціологи, економісти, філософи дискутують з приводу формулювання поняття «міжнародних відносин», становлення глобалізація і т.д. Ю. Яковец вважає, що принципово загальнопланетарна картина почала змінюватися в останнє десятиліття ХХ ст. Розпочалися все інтенсивніші процеси інтеграції — спершу на цивілізаційному, а потім і на глобальному рівнях. У цьому плані він виділяє два знакові явища:

- розвиток західноєвропейського цивілізаційного співтовариства на міждержавному рівні;
- формування моделі глобалізації, в основі якої лежать транснаціональні корпорації [1].

Звичайно, варто погодитися з тим, що виникнення західноєвропейського цивілізаційного простору вплинуло на формування та розвиток нового глобального середовища. Варто також урахувати провідну роль США у цих процесах протягом останніх 70 років. Р. Ф. Хабірова зазначає, що «витоки глобалізаційних процесів є давніми, ... але глобалізація — феномен ХХ ст.» [2]. Зазначимо, що система проамериканського розвитку суспільства, застосована в ХХ ст., найефективніша, порівняно з Європейською (ЄС) чи Азійською (КНР, АСЕАН). Також варто зазначити, що імперативи формування глобальної політики Вашингтона в першу чергу спрямовані на поширення ідеологем

глобальної демократії і тільки потім на захист інтересів транснаціональних корпорацій.

Аналізуючи вплив США на глобалізаційні процеси, варто також підкреслити формування нових гравців у системі міжнародних відносин, зокрема Китаю. Саме відносини між Пекіном і Вашингтоном у майбутньому будуть визначати подальший розвиток економічної і політичної систем світу, враховуючи динаміку інвестицій КНР у американські казначейські цінні папери та державні облігації, що становить близько 2 трлн дол. [3].

Проте не варто недооцінювати ідеологічних розбіжностей глобалізації проамериканського зразка та політику і ідеологію КНР. Саме політична складова в сучасному світі відіграє колосальну роль у формуванні зовнішньої політики Пекіну. Підтримання ідеологічних основ комунізму та прийняття капіталістичних моделей домінування у внутрішній економіці призвели до формування суто китайського явища «Східного тигра».

Спостерігаючи за ростом економіки Китаю та аналізуючи основні тенденції глобалізації у світових і регіональних масштабах, варто все ж таки зазначити, що саме США відіграють провідну роль як основний інвестор у економіку всіх азійських країн. Формування і розвиток АСЕАН у контексті останніх подій свідчить про те, що Азійсько-Тихоокеанський простір тісно взаємопов'язаний з глобальною економікою і відповідно залежить від ресурсів, імперативів політики США в процесах глобалізації.

Згадуючи про глобалізаційні впливи у відносинах між Пекіном і Вашингтоном, варто підкреслити значну роль ціннісних орієнтирів, адже цінності Китаю зорієнтовані на потреби общини, на відмінну від цінностей західного та американського світів, котрі зорієнтовані на цінності дотримання свобод і прав кожного громадянина. Дотримання прав людини і принципів свободи та рівності до прикладу описував політичний філософ Дж. Роулс: «Свобода людини і політичні свободи не можуть бути ні предметом політичного торгу, ні розмінною монетою при врахуванні суспільних інтересів» [4].

Враховуючи ці та низку інших відмінностей між глобалізаційними процесами і формуванням глобальної політики США та регіонами, зокрема КНР, варто припустити неминучість подальших дрібних конфліктів і криз, котрі не приведуть до загальносвітових зрушень. Свідченням цього є прийняття рішення щодо зміни державної політики у сфері економіки та визначено завдання «пошуку балансу між зростанням, зміною структури економіки і контролем за інфляцією» [5].

Загалом доволі цікавим є питання взаємодії США з країнами в постбіполярну добу. Зважаючи на капіталізацію ринків в азійському регіоні та динаміку зростання населення, потрібно також згадати Індію як основного конкурента Китаю та країну, що претендуватиме на визнання в системі міжнародних відносин. Потенціал Індії та її ресурсно-геополітичне розташування свідчать про те, що країна спроможна контролювати загалом весь Індійський океан, проте військові конфлікти з Пакистаном, втручання світової спільноти в проблеми поширення Талібану на території Афганістану та імперативи реалізації військової присутності США у морському просторі свідчать, що геополітичні процеси проходять за вмілим регулюванням Вашингтону. До прикладу, С. Хантінгтон вважає, що «Індія може досягти значного економічного зростання і заявити про себе як головного претендента на вплив світової арени» [6, с. 182].

На відміну від КНР, котра динамічно розвивається, економічна і політична складова розвитку Індії перебуває на стадії формування, хоча це не заважає США інвестувати в економіку цієї країни. Варто зазначити, що до недавнього часу світовий глобалізатор Вашингтон уважно спостерігав за відносинами між Індією та Китаєм у суперечці за спірні території Тибету.

Індія, за прогнозами дослідників, також проходить стадії динамічного розвитку паралельно з КНР, проте матиме власну специфіку через ідеологічні, культурні та релігійні особливості. «У минулому сторіччі Китай та Індія змогли зберегти цивілізаційну своєрідність, обравши різні моделі розвитку... В цих країнах немає комплексу неповноцінності перед цивілізаціями Заходу (Півночі)...» [7, с. 94]. Проте, як у випадку з Китаєм, так і з Індією, головним глобалізатором залишатиметься саме США. Адже завдяки використанню зручного глобалізаційного механізму, побудованого на поширенні, в першу чергу, ідеологічних, культурних і особливо політичних принципів, буде можливим трансформувати азійський регіон та адаптувати його до глобалізованого світу.

Зрозуміло, що США не зможуть втримувати основну роль у глобалізаційних перетвореннях, проте активно використовують всі наявні можливості для впровадження і реалізації глобальної політики, котра на даному етапі розвитку залишається запорукою економічної і політичної стабільності системи світу.

На відміну від азійського регіону, простір ЄС залишається тим елементом глобалізаційних перетворень, що не може обійтися без фінансової і політичної участі США. Адже ідея формування Європейського простору частково запозичена і сформована на основі концепції глобального об'єднання, проте до кінця не реалізована через внутрішні відмінності країн, що входять до складу ЄС. Бачимо, що в процесі глобалізації велику роль відіграє процес об'єднання країн, регіональних і міжрегіональних акторів у системі міжнародних відносин.

Завдяки прямій підтримці США в складній геополітичній грі можна зробити висновок, що ЄС не є повністю самостійним об'єднанням, і в багатьох внутрішніх — зовнішніх рефлексіях керується і трансформується завдяки значному впливу Вашингтона. Варто констатувати той факт, що зазвичай США вносять один із найбільших внесків у бюджет Організації Північноатлантичного договору [8]. Участь США в НАТО виступає прямим імперативом при прийнятті ключових рішень у сфері безпеки, а це в свою чергу здійснює вплив як на зовнішню, так і на внутрішню політику ЄС. Можна спостерігати, що об'єднана Європа здійснює пошук шляхів виходу зі складної геополітичної трансформаційної гри. В цих умовах розвиток європейської економіки є саме тим шляхом, завдяки котрому можливо реалізувати політику часткової незалежності від США, проте невідомо, чи така незалежність позитивно вплине на загальносвітовий процес глобалізації та інтеграції світового співтовариства в нову глобальну систему.

Важливо зазначити, що глобалізація на регіональному та міжнародному рівні відіграє значну роль, а імперативне управління політикою глобалізації, з врахуванням інтересів США, не завжди є ефективним, проте єдиним шляхом для продовження глобалізаційних трансформацій у всьому світі. Глобалізація відповідно є невідворотним, складним процесом, що допомагає людству розвиватися, проте потребує здійснювати пошук вирішення складних проблем, пов'язаних із загрозами світового масштабу, маємо на увазі, зокрема міжнародний тероризм, глобальні епідемії, екологічні загрози та загрози повномасштабних воєнних конфліктів.

У контексті глобальних викликів і участі в них США варто також згадати про конфлікт на території України та загрози «гібридних воєн» і про демографічні проблеми, пов'язані з військовими конфліктами, маємо на увазі, зокрема, Сирійський конфлікт, що призводить до масової міграції в ЄС. Однак США не змінюватимуть власний політичний і військовий імперативи формування глобальної політики, вважає Т. Донілон, адже американці на Близькому Сході мають вагомі інтереси стосовно боротьби проти тероризму й іншими питаннями, пов'язаними з національною безпекою [9].

Зіткнення глобалізаційних процесів і протидія цим процесам і протиставлення різних ідеологій, зокрема американського глобалізму — «Руського миру», засвідчує про значні проблеми та перешкоди на шляху становлення та провадження глобалізації як світового явища. Спостерігаємо, що США не втрачають провідних ролей у системі міжнародних відносин і впроваджують якісно нові принципи, котрі впливають на глобалізацію світу.

У процесі глобалізації значної уваги США приділяють безпековим вимірам, зокрема поширенню та деескаляції регіональних конфліктів, котрі по своїй суті можуть призводити до деструктивних процесів у всьому світі. На відміну від КНР та інших опонентів США, РФ є основним стримуючим фактором подальшої глобалізації світу за сценарієм Вашингтону. Відповідно вважаємо, що подальший процес глобалізації та роль США у світовій системі змінюватиметься незалежно від якості і швидкості вирішення конфліктів у Сирії та на території України.

Відповідно перегляд конструктивних і деструктивних критеріїв глобалізації світового співтовариства призведе до вироблення нових моделей не тільки глобалізаційної політики США, але й до нових підходів реалізації систем формування союзів, блоків та інших об'єднань у системі міжнародних відносин. Б. Обама у промові до Конгресу проголосив основну стратегію з реалізацією до 2015 р. і зазначив: «...Подібно до наших конкурентів, ми повинні агресивно шукати нові ринки. Якщо Америка перебуває осторонь, в той час, як інші країни вже підписали торговельні угоди, ми втратимо шанс на створення робочих місць ... Але щоб нам реалізувати ці переваги, наші торговельні партнери мають грати за правилами. І саме тому, ми будемо продовжувати формувати торговельні угоди в рамках Доха-раунду... і будемо зміцнювати наші торговельні відносини в Азії та з основними партнерами, такими як Південна Корея, Панама і Колумбія» [10]. Спостерігаємо, що США зберігає провідну роль у глобалізаційних процесах, котрі залежить від економічної, банківської систем, завдяки вмілому використанню політичних ресурсів і відмінній зовнішньополітичній грі в системі міжнародних відносин.

Висновки. Важливо підкреслити, що США залишатимуться значним і впливовим гравцем у системі міжнародних відносин. Свідченням цього може виступати система заходів, котрі реалізує Вашингтон, приймаючи політичні рішення при формуванні зовнішньої політики, котра впливає на весь глобальний простір.

Значної уваги також варто було б приділити дослідженню економічних рішень, котрі на пряму взаємопов'язані з політичними і синергетично впливають на процес глобалізації. Відповідно можемо зробити висновки, що процеси глобалізації є доволі складними і потребують подальшого дослідження не тільки в площині міжнародних відносин. Дослідження глобалізаційних процесів варто також проводити з використанням і застосуванням соціологічного, економічно-

го, філософського інструментарію, адже явище глобальних перетворень є доволі неординарним.

Роль і місце США в формуванні глобального простору є визначальною, проте взаємопов'язаною як з регіональними лідерами, такими як КНР, ЄС і РФ, так і з економічною системою, що в загальносвітовому масштабі функціонує та розвивається під впливом транснаціональних корпорацій.

У перспективі подальших досліджень цікавим було б дослідити взаємозалежності впливів США з такими регіонами, як Африка та Південна Америка, котрі продовжують динамічно розвиватися. Однак такі дослідження доцільно проводити із врахуванням розвитку системи глобальної колективної безпеки, що й надалі проходить крізь складні трансформації, пов'язані не тільки з загрозами міжнародного тероризму, але й з питаннями протидії «гібридним війнам».

ЛІТЕРАТУРА

1. Яковець Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковець. — М. : ЗАО «Изд-во «Экономика», 2003. — 441 с.
2. Хабиров Р. Ф. Глобализация, государственный суверенитет, права человека / Р. Ф. Хабиров // Юридический мир. — 2007. — № 10. — С. 45—49.
3. Китай: акцент на класичні антикризові заходи // 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.kuchma.org.ua/institute/monitoring/49cba5f348393/#13
4. Rawls, J. A Theory of Justice. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 1971. — Режим доступу: <http://www.univpgri-palembang.ac.id/perpus-fkip/Perpustakaan/American%20Phylosophy/John%20Rawls%20-%20A%20Theory%20of%20Justice~%20Revised%20Edition.pdf>
5. Khodjaev A. China anticrisis measures: outcomes and perspective of economic development / Center for Political Studies. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.cps.uz/eng/analytics_and_publications/analytics/china_anticrisis_measures_outcomes_and_perspective_of_economic_development.mgr
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велмеева, Ю. Новикова. — М.: Издательство АСТ, 2003. — 603 с.
7. Ченгаппа Р. Как создавалось ядерное оружие Индии / Р. Ченгаппа // Азия и Африка сегодня. — 2003. — № 3. — С. 52—61.
8. Акимов А. В. Китай, Индия, Россия — состояние и перспективы сотрудничества / А. В. Акимов, С. И. Лунев, А. И. Салицкий // Восток. — 2001. — № 1. — С. 92—104.
9. Paying for NATO. Country Contributions. Офіційний сайт Організації Північноатлантичного альянсу [Електронний ресурс] — Режим доступу: — Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_67655.htm?selectedLocale=en
10. Donilon T. National Security Advisor to the President. At the Launch of Columbia University's Center on Global Energy Policy. The White House [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/04/24/remarks-tomdonilon-national-security-advisor-president-launch-columbia>.
11. Remarks by the President in State of the Union Address 2010 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-state-union-address>

REFERENCES

1. Yakovets, Yu.V. (2003). *Globalization and the interaction of civilizations*. Moscow: «Publishing house «Ekonomika» (in Rus.).

2. Habirov, R. F. (2007). Globalisation, state sovereignty, human rights. *Yuridicheskii mir (Legal World)*, 10, 45—49 (in Rus.).
3. China: focus on classic anti-crisis measures 2009. Retrieved from: www.kuchma.org.ua/institute/monitoring/49cba5f348393/#13 (in Ukr.).
4. Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press. Retrieved from <http://www.univpgri-palembang.ac.id/perpus-fkip/Perpustakaan/American%20Phylosophy/John%20Rawls%20-%20A%20Theory%20of%20Justice~%20Revised%20Edition.pdf>
5. Khodjaev A. *China anticrisis measures: outcomes and perspective of economic development*. Center for Political Studies. Retrieved from http://www.cps.uz/eng/analytics_and_publications/analytics/china_anticrisis_measures_outcomes_and_perspective_of_economic_development.mgr
6. Huntington, S. (2003). *The clash of civilizations*. Moscow: AST (in Rus.).
7. Chenhappa, P. (2003). How nuclear weapons was developed in India. *Aziia i Africa segodnia (Asia and Africa today)*, 3, 52—61 (in Rus.).
8. Akimov, A. V, Luniov, S.I., & Salitskii, A.I. (2001). China, India, Russia — the state and prospects of cooperation. *Vostok (East)*, 1, 92-104 (in Rus.).
9. *Paying for NATO. Country Contributions*. Official site of the North Atlantic Alliance. Retrieved from: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_67655.htm?selectedLocale=en
10. Donilon, T. *National Security Advisor to the President*. At the Launch of Columbia University's Center on Global Energy Policy. The White House. Retrieved from: <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/04/24/remarks-tomdonilon-national-security-advisor-president-launch-columbia>.
11. *Remarks by the President in State of the Union Address* (2010). Retrieved from <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/remarks-president-state-union-address>

УДК: 327 (73: 5-12)

Дудко І. Д.*,

доктор політичних наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна. idudko@hotmail.com

Погорелова І. С.,

кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна. ipogorelova@ukr.net

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ТА БЕЗПЕКОВІ СТРАТЕГІЇ АДМІНІСТРАЦІЇ Б.ОБАМИ ЩОДО КИТАЮ: ВІД СОЮЗНИЦТВА ДО ПРОТИДІЇ

Анотація. Відповідно до комплексу документів стратегічного рівня, а також деяких практичних аспектів реалізації зовнішньої політики розглядаються тенденції зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів щодо Китаю впродовж двох каде-

* Dudko I. D., Doctor of Political Sciences, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine. idudko@hotmail.com

Pogorelova I.S., Ph. D. In History, Associate professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. ipogorelova@ukr.net

FOREIGN-POLICY AND SECURITY STRATEGIES OF B.OBAMA ADMINISTRATION TOWARDS CHINA: FROM ALLIANCE RELATIONS TO COUNTERACTION

нцій адміністрації Б. Обами. В полі зору — Стратегія національної безпеки США 2010 р., Національна військова стратегія Сполучених Штатів Америки 2011 р., оприлюднена 2012 р. частина Військової стратегії «Підтримуючи глобальне лідерство США. Пріоритети оборони XXI століття», Стратегія національної безпеки США від 2015 р., Військово-морська стратегія «Стратегічна кооперація для морської сили в XXI столітті (березень 2015 р.)», Національна військова стратегія Сполучених Штатів Америки (червень 2015 р.). Шляхом порівняння документів простежено еволюцію підходів американського керівництва до реалізації зовнішньої політики США щодо КНР — від залучення(орієнтирів на союзницькі відносини при розв'язанні регіональних і глобальних проблем) до стримування (як готовності до стратегічної протидії Китаю з боку Сполучених Штатів); визначено передумови та наслідки зазначеного, пов'язані з тенденціями нестационарності міжнародних відносин на регіональному (в зоні АТР) і глобальному рівні.

Ключові слова: США, національні стратегії, Китай.

Аннотація. В соответствии с комплексом документов стратегического уровня, а также некоторых практических аспектов реализации внешней политики рассматриваются тенденции внешнеполитического курса Соединенных Штатов по отношению к Китаю на протяжении двух каденций администрации Б. Обамы. В поле зрения — Стратегия национальной безопасности США 2010 г., Национальная военная стратегия Соединенных Штатов Америки 2011 г., презентованная в 2012 г., часть Военной стратегии «Поддерживая глобальное лидерство США. Приоритеты обороны XXI столетия», Стратегия национальной безопасности США от 2015 г., Военно-морская стратегия «Стратегическая кооперация для морской силы в XXI столетии» (март 2015 г.), Национальная военная стратегия Соединенных Штатов Америки (июнь 2015 г.). Путем сравнения документов прослежено эволюцию подходов американского руководства к реализации внешней политики США по отношению к КНР — от задействования (ориентиров на союзнические отношения при решении региональных и глобальных проблем) до сдерживания (как готовности к стратегическому противодействию Китаю со стороны Соединенных Штатов); определены предпосылки и последствия отмеченного, связанные с тенденциями нестационарности международных отношений на региональном (в зоне АТР) и глобальном уровне.

Ключевые слова: США, национальные стратегии, Китай.

Abstract. According to the complex of strategic documents as well as some practical aspects of foreign policy realization the tendencies of foreign policy course of the United States towards China during two terms of B. Obama administration are studied. There are under discussion — The National Security of the USA of 2010, The National Military Strategy of the United States of America of 2011, delivered in 2012 part of the Military Strategy «Sustaining Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense», The Strategy of National Security of the USA of 2015, Maritime Strategy «A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower» (March 2015), The National Military Strategy of the United States of America. The United States Military Contribution to National Security (June 2015). By the way of comparison of the noted documents it is revealed evolution of the approaches of American leadership to realization of the USA foreign policy towards China — from engagement (orientations to alliance relations upon decision of regional and global problems) to deterrence (as a readiness to strategic counteraction to China from the United States); it is defined prerequisites as well as consequences of the noted phenomena, dealt with the trends of non-stationary character of international relations on the regional (in the zone of Asia-Pacific region) and global level.

Key words: the USA, National Strategies, China.

Постановка проблеми. Стратегічні орієнтири США щодо КНР визначають один з провідних напрямів міжнародних відносин, специфіка яких, відповідно до впливовості зазначених акторів в міжнародній політиці, може розглядатися у вимірі формування перспектив і тенденцій сучасного і майбутнього світоустрою. Зазначене зумовлюється статусом двох держав, де Сполучені Штати — реальна і єдина (після розвалу СРСР) суперпотуга, тоді як КНР — велика регіональна держава, що має потенціал перетворення на суперпотугу зі зміною, як наслідок, структури і характеру міжнародних відносин.

Існує стверджена (від початку постбіполярних часів) лінія політичного рівня США на стримування будь-якого іншого глобального супротивника, пов'язана із збереженням лідируючих позицій Сполучених Штатів у світі [1—3]. Утім таку лінію не можна вважати абсолютно статичною як по відношенню, зокрема, до КНР, так і інших країн, чия зовнішньополітична діяльність може розглядатись американським керівництвом у вимірі вірогідних загроз США. Так, щодо Китаю, то він залишається найбільшим торговельним партнером Сполучених Штатів, окреслюючи перспективи взаємних економічних інтересів обох країн. Відповідно до стратегічних документів США, КНР традиційно сприймається і як можливий партнер Сполучених Штатів у безпековій сфері, розв'язання екологічних, гуманітарних й інших глобальних проблем. Отже, формування стратегічної лінії Сполучених Штатів до КНР може мати обґрунтований характер відповідно до міжнародної обстановки, економічних, безпекових інтересів США. Осмислення в цьому плані стратегічної лінії адміністрації Б. Обама щодо КНР як зовнішньої політики певного періоду є кроком щодо конкретизованішого розуміння орієнтирів Сполучених Штатів, визначення у порівняльному вимірі тенденцій, що визначають і визначатимуть у найближчій і середньостроковій перспективі характер взаємовідносин сторін.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблема зовнішньополітичної стратегії США щодо Китаю, переважно першого періоду президентства Б. Обама, почала знаходити відображення в роботах таких вітчизняних науковців, як А. В. Шевчук, С. А. Шергін, С. В. Пронь, Н. Д. Городня, В. Каспрук, О. Коваль, Х. Надрага й інших. З урахуванням інформативного матеріалу слід відзначити й роботи російських дослідників — Е. П. Бажанова, А. Г. Володіна, А. С. Давидова, С. И. Мішиної, А. А. Волохової, Т. А. Закаурцевої, А. Г. Задохіна, А. В. Лукіна, Г. А. Рудова, А. Д. Шутова. Крім того, стратегічні й безпекові орієнтири чинної американської влади є об'єктом дослідження представників американської політичної науки, включно з такими її відомими представниками, як Г. Кіссінджер, С. Лоренс, Т. Лум, К. Зоеллік та інших. Попри це, тема не може вважатися вичерпаною і потребує подальшого осмислення як через узагальнення існуючого наукового доробку, так і його поглиблення з урахуванням оновленої документальної бази і реалій зовнішньої політики США щодо Китаю.

Метою статті є визначення тенденцій зовнішньополітичних і безпекових орієнтирів демократичної адміністрації США щодо КНР упродовж двох каденцій президентства Б. Обама з огляду на конкретизовані документи стратегічного рівня та деякі практичні виміри зовнішньої політики США

Основні результати дослідження. Президентство Б. Обама виявило суттєво трансформовані стратегічні орієнтири США, пов'язані, з одного боку, з модернізацією акцентів у визначенні пріоритетів зовнішньополітичного курсу країни (де на зміну жорсткого протистояння ісламістському світу або, наприклад, можливим чи уявленим опонентам Сполучених Штатів за часи Дж. Буша-молодшого заявлялось про необхідність пошуку компромісу між провідними міжнародними акторами), а, з другого — принципово оновленими методами досягнення зовнішньополітичних цілей (де в якості пріоритету визнавалось не силові дії і односторонність, а дипломатія і співробітництво міжнародної спільноти).

Зазначене, знайшовши тлумачення в політичній літературі в якості доктрини Б. Обами [4], не виключало тенденції на збереження лідируючих позицій США у світі. І водночас на порядку денному: відчутно ліберальні підходи до розв'язання глобальних і регіональних проблем з акцентом на баланс інтересів і співробітництво провідних міжнародних акторів. У вимірі стратегії США щодо КНР це знайшло тенденцію на залучення Китаю до співробітництва зі США задля отримання його підтримки з важливих для Вашингтона питань. У колі уваги адміністрації Обами й збереження суперечливих для США позицій з боку КНР, зокрема, через економічне й військове зростання Китаю. Та попри це — окреслення перспектив на ширшу та глибшу взаємодію США з КНР із формуванням багаторівневого партнерського лідерства сторін.

Такі підходи ставали об'єктивними в умовах переосмислення пріоритетних напрямів зовнішньої політики США, з одного боку, а з іншого — особливих інтересів американської адміністрації в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, що потенційно ставав найважливішим з точки зору економіки, політики та конкуренції з боку нових зростаючих лідерів. Демократичною адміністрацією був ініційований курс «повернення в Азію» з орієнтаціями на збереження, зміцнення американського впливу і відновлення провідної ролі Сполучених Штатів в АТР. Б. Обама проголосив себе першим тихоокеанським президентом США, наголошуючи, що США були і є тихоокеанською нацією. Держсекретар Х. Клінтон назвала ХХІ століття тихоокеанський століттям Америки [5—8].

Формування нової глобальної розстановки сил, зсув центру глобального економічного і політичного тяжіння до Східної Азії, посилення регіонального і глобального впливу Китаю і водночас конкуренції між регіональними центрами сили за вплив у Південно-Східній Азії (ПСА) вимагали змін в азійсько-тихоокеанській політиці. Концентровано окреслені підходи знайшли відображення в «Стратегії національної безпеки США» (2010 р.), серед провідних ідей якої — зростання нових «центрів впливу», з якими належить розвивати відносини. Це (поряд з Індією, Росією, а також низкою інших країн) — Китай, взаємодія з яким, відповідно документу, набула особливого значення в сенсі подолання існуючих глобальних викликів. Позиція США в цьому відношенні характеризувалась закликами взяти відповідальність за підтримку стабільності світової фінансової та економічної системи і водночас — визнанням проблем щодо прав людини в Китаї або загрозової модернізації китайських збройних сил [9].

Щодо пошуку взаємодії з Китаєм, як впливовим гравцем світової спільноти, то ця проблема набула в «Стратегії національної безпеки» Б. Обами недвозначного тлумачення. На противагу односторонності як основи реалізації зовнішньої політики в Стратегіях (2002, 2006 рр.) Дж. Буша-молодшого пріоритетом документу від 2010 р. проголошувалося колективні дії в рамках міжнародного права; підкреслювалася необхідність зміцнення міжнародних інститутів. При цьому декларувалося визнання прав і обов'язків усіх держав.

Помірковані критичні оцінки щодо КНР у СНБ від 2010 р. — відображення певної ідеологічної позиції демократичної адміністрації Б. Обами, в основі якої сформована ще до обрання Обами президентом лінія на необхідність підштовхування Китаю до виконання відповідальнішої ролі у розв'язанні спільних проблем ХХІ ст. на засадах політики залучення [10].

Практико-політичним виміром зазначеного можна вважати запропоновану під час візиту Б. Обама до Пекіна 2009 р. концепцію «стратегічного запевнення» [11] з подальшими зусиллями на посилення дипломатичних й економічних зв'язків сторін з боку США. Так, період 2009—2011 рр. відзначається інтенсивними двосторонніми і багатосторонніми контактами на різних рівнях США і КНР; численними візитами в регіон тодішнього Держсекретаря Х. Клінтон і помічника Держсекретаря зі Східно-азійських і Тихоокеанських справ К. Кемпбелла для проведення двосторонніх і багатосторонніх переговорів, участі в регіональних самітах, у зміцненні альянсів, розвитку стратегічного діалогу з Китаєм, двостороннього співробітництва з країнами ПСА і АСЕАН як колективним органом; у заходах з відновлення центральної ролі АТЕС у процесах регіональної економічної інтеграції АТР тощо.

Адміністрація Обама увійшла в офіс, шукаючи кооперативного партнерства з Китаєм. У квітні 2009 р. досягнуто домовленість про розширення економічних переговорів між двома сторонами на рівні кабінетів, які розпочалися за адміністрації Буша, до рівня «Американсько-китайського стратегічного і економічного діалогу», що охоплює безпеку, політичні питання, глобальні проблеми. Перша сесія з діалогу відбулася у Вашингтоні в липні 2009 р. У травні 2011 р. відновилися військові зв'язки між Китаєм і США. У червні 2011 р. відбулися перші американсько-китайські консультації зі справ Азійсько-Тихоокеанського регіону тощо.

Останнє, у вимірі розвитку військового співробітництва, знайшло реалізацію відповідно до положень «Національної військової стратегії Сполучених Штатів Америки» (2011 р.) із визначенням значення АТР у системі національних інтересів США та ролі в реалізації цих інтересів КНР. «Національні стратегічні пріоритети і інтереси все більше будуть концентруватися в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, — говорить в документі. — Частка регіону в глобальному багатстві зростає, підштовхуючи до нарощування військового потенціалу. Це веде до швидкого зростання регіональної структури безпеки, утворює нові виклики і можливості для нашої національної безпеки і лідерства».

Щодо Китаю, то в тексті стратегії стверджується, що Вашингтон «прагне до позитивного, всебічного співробітництва» з Пекіном задля досягнення останнім відповідальної лідируючої ролі. «Пентагон має наміри поглибити військові відносини з Китаєм, поширити сфери взаємного інтересу і вигоди, розвивати взаєморозуміння, запобігати неправильним оцінкам... Ми будемо просувати спільні інтереси, здійснюючи співробітництво в сферах протидії піратам і недопущення розповсюдження ЗМЗ, а також використовуючи вплив Пекіна на КНДР з тим, щоб зберігати стабільність на Корейському півострові», — зазначається в «Стратегії». Але до того ж: США мають намір «продовжувати уважно слідкувати за розвитком збройних сил Китаю і тим, як це буде відображатися на військовому балансі в Тайванській протоці... У нас зберігається занепокоєння з приводу масштабів і стратегічних цілей модернізації збройних сил Китаю, дій Китаю в космосі, кіберпросторі, в Жовтому, Східно-Китайському і Південно-Китайському морях», — додається в документі [12].

Заслугує на увагу, однак, помітне зміщення акцентів зовнішньополітичної стратегії США щодо Китаю, від залучення до стримування, як тенденції, що знайшла відображення вже в січні 2012 р. в оприлюдненій частині Військової

стратегії США «Підтримуючи глобальне лідерство США. Пріоритети оборони XXI століття». У документі кілька раз у критичному контексті згадується КНР як «зростаюча регіональна держава», що зміцнює свою військову потужність і реалізує «асиметричні засоби» протидії спробам Сполучених Штатів «проектувати силу». Пентагон називає Китай основним конкурентом США, розглядаючи відносини з ним через призму стратегічного суперництва. Документ визначає Китай як державу, що здатна створити загрози військовій безпеці США і їх союзникам [13, 14].

Порівняння стратегій від 2010, 2011 і 2012 рр. дає можливість стверджувати про наявність у них схожих постулатів. Мова іде про декларацію збереження лідируючих позицій Сполучених Штатів у світі... і водночас про використання силових дій тільки тоді, коли це буде вкрай необхідно, про розвиток союзницьких і партнерських відносин у межах європейської (НАТО) і світової спільноти.

Утім щодо стратегічних планів військового відомства відповідно до документу 2012 р., то вони порівняно із стратегіями від 2011 і 2010 рр. набувають масштабнішого і наступальнішого характеру. Головною темою оновленої воєнно-стратегічної настанови є збереження за Сполученими Штатами глобального військового лідерства як здатності діяти «за будь-яких обставин і при будь-яких загрозах». У своєму супровідному листі президент Б. Обама висловився за особливе фінансування сфер, критично вагомих для досягнення успіху у військовій галузі: модернізацію озброєння, вдосконалення збройних сил, підвищення дієвості агентурної і технічної розвідок, протидію тероризму, зміцнення режиму нерозповсюдження зброї масового ураження [12].

Значна частина оновленої воєнно-стратегічної настанови була присвячена політиці США в окремих регіонах світу. До зони «життєво важливих» воєнних та енергетичних інтересів віднесені Азійсько-Тихоокеанський регіон, зона Індійського океану і Південної Азії, Близький Схід. Щодо АТР, наприклад, то тодішній очільник Пентагону Л. Панетта зазначив у процесі презентації нової стратегії, що цей регіон набуває «все важливішого значення майбутньої американської економіки і національної безпеки». Це означає «зміцнення потенціалу, завдяки якому підтримується високий технологічний рівень і свобода дій наших збройних сил», — заявив він. Оголошено, що деяке скорочення чисельності ЗС США не стосується АТР і Близького Сходу [13].

Критичні оцінки по відношенню до Китаю з акцентом на посилення військової присутності США в зоні АТР — наслідок усвідомлення американським керівництвом недовіри курсу на «стратегічне запевнення» як прояву союзницьких відносин сторін. Багато дослідників вважають, що США, звернувшись до КНР з пропозицією створити неформальний політичний альянс «великої двійки», розраховували, що Пекін погодиться на американських умовах «володіти світом», піде на поступки у спірних питаннях, підтримуватиме їх рішення і допомагатиме у вирішенні сучасних проблем. Утім США не отримали очікуваної відповіді від КНР, яка підтвердила б прихильність концепції багатополарності, наголосивши, що переслідує незалежну, миролюбну політику і не вступатиме у політичні блоки.

Період першої каденції президентства Б. Обама виявив не тільки збереження існуючих протиріч сторін, їх загострення, а й появу нових як передумови кризових моментів у відносинах держав. Для Китаю — це рішення США продати

Тайваню озброєння; зустріч Б. Обама з Далай-ламою, спроби долучитися до врегулювання територіальних суперечок у Південно-Китайському і Східно-Китайському морях влітку 2010 р. і 2012 р. Пекін відкрито протестував проти навчань США і їх союзників у Жовтому морі, мав специфічне бачення щодо економічної політики Сполучених Штатів у регіоні. З боку США — це перманентне занепокоєння щодо зусиль КНР на модернізацію збройних сил (у 2011 р. Китай, зокрема, випробував перший авіаносець), нарощування країною свого ядерного потенціалу. Китай відзначився до того ж надзвичайно активною політикою, спрямованою на першість у зоні АТР — як через членство в регіональних об'єднаннях, так і торговельне партнерство майже з усіма країнами регіону при зростанні асиметричних економічних взаємозв'язків КНР з іншими країнами АТР.

Так, курс на економічне і військове зростання Китаю на противагу інтересам Сполучених Штатів стимулював пошук американським політикумом протягом другої каденції адміністрації Б. Обама ефективних інструментів стримування КНР. Разом з тим, показовим залишається усвідомлення в американських політичних і бізнесових колах необхідності подальшого конструктивного діалогу з Китаєм як державою, що набуває потенціалу країни з рівнем не тільки регіональних, а й світових впливів.

У полі зору американських політиків, як можна передбачити, й активні спроби включитися в проблеми АТР Російської Федерації з амбіціями останньої на союзницькі відносини з Китаєм як засобу збереження геополітичних впливів у протистоянні зі США. Серед реалізованих у цьому відношенні кроків — газові контракти (угода російського «Газпрому» і нафтової корпорації Китаю CNPC від 21 травня 2014 р. про будівництво газопроводу «Сила Сибіру» з реалізацією поставок російського газу у Піднебесну), політичне і військове співробітництво в межах Шанхайської організації, БРІКС і навіть територіальні поступки з боку РФ до КНР [15, 16]. На етапі військової агресії РФ проти України 2014—2015 рр. це знайшло прояв у відверто нейтральній позиції Китаю до подій у Європі, відмові приєднатися до ініційованих Сполученими Штатами санкцій проти РФ і навіть заявах китайського керівництва щодо можливої економічної підтримки Росії в умовах санкційної політики [17, 18].

Останнє навряд чи можна сприймати в якості реальної загрози економічним інтересам Сполучених Штатів, що залишаються найбільшим торговельним партнером КНР. Показово, наприклад, що товарообіг РФ з Китаєм, які виявляють тенденцію до союзницьких відносин, склав у 2013 р. 89 млрд, тоді як товарообіг Китаю з його одвічним опонентом — США — 520 млрд дол. [19]. Не виявляється загрозливим у даному плані для Сполучених Штатів (з точки зору першості їх військових технологій) і військове співробітництво КНР і Росії через нарощування з боку останньої військового експорту до Піднебесної.

Утім специфічність позиції Китаю на регіональному і глобальному рівні (у тому числі у вимірі агресії Росії в Європі) визначила специфічні — з посиленням силового компоненту — підходи до нього й з боку Сполучених Штатів — тенденції, що знайшла відображення в «Стратегії національної безпеки» і Військових стратегіях США від 2015 р. «Масштаб нашого співробітництва з Китаєм є безпрецедентним, хоча ми зберігаємо стан занепокоєння (бойової готовності) у відповідь на китайську військову модернізацію, відкидаючи будь-

яку роль залякування при розв'язанні територіальних спорів», — говориться в СНБ (2015) [20].

Загалом специфікою «Стратегії національної безпеки» США від 2015 р. є декларація особливих можливостей Америки щодо захисту її національних інтересів. «Сьогодні Сполучені Штати є сильнішими і краще позиціонованими для реалізації можливостей нового століття та захисту наших інтересів на противагу ризиків небезпечного світу», — заявляється в документі. СНБ окреслює шляхи реалізації окресленого «через потужне і перманентне лідерство», «що базується на економічній і технологічній силі та цінностях американського народу». В документі, традиційно до ідеологічних позицій адміністрації Обами, підтверджуються зобов'язання Сполучених Штатів союзникам і партнерам, вітається конструктивний внесок у розв'язання світових проблем зростаючих держав, визнається тенденція на «американське лідерство в межах міжнародного порядку..., відповідальних держав та ефективних регіональних і міжнародних організацій». І водночас у тексті «Стратегії» — заяви щодо «рішучості і готовності стримати і, за необхідності, завдати поразки потенційним супротивникам» [20].

СНБ (2015) підтверджує вагомість Азійсько-Тихоокеанського регіону в системі національних інтересів Сполучених Штатів. Так, «США є і будуть залишатися Тихоокеанською державою, — говориться в документі. — Протягом наступних 5 років приблизно половина від показників зростання Сполучених Штатів, як очікується, буде пов'язано з Азією. Це засвідчує, що динаміка безпеки регіону — включно зі спірними морськими територіальними викликами і провокативною Північною Кореєю — має тенденцію до ризикованої ескалації і конфлікту. Американське лідерство продовжуватиме відігравати суттєву роль у формуванні довгострокової регіональної траєкторії, спрямованої на посилення стабільності і безпеки, полегшення торгівлі і бізнесу через відкриту і прозору систему, і задля забезпечення поваги до універсальних прав і свобод» [20].

Показовим в аспекті зазначеного є окреслення китайської проблематики, що утримує орієнтації на партнерські відносини сторін поряд із готовністю стримувати негативні з погляду на американські національні інтереси дії з боку Китаю. Так, «Сполучені Штати вітають піднесення стабільного, мирного і процвітаючого Китаю, — зазначається в «Стратегії». — Ми прагнемо розвивати конструктивні відносини з Китаєм, що надає вигоду двом нашим народам і забезпечує безпеку і процвітання в Азії і в усьому світі. Ми прагнемо співробітництва щодо регіональних і глобальних викликів, таких як зміни клімату, охорони здоров'я, економічного зростання і денуклеаризації Корейського півострова. Оскільки зазначене передбачає конкуренцію, ми відкидаємо неминучість конфронтації.

У той же час, утримуючи змагання (сторін) від позиції сили, ми будемо наполягати, щоб Китай підтримував міжнародні правила і норми з низки проблем — від морської безпеки до торгівлі і прав людини. Ми будемо наполегливо контролювати військову модернізацію Китаю та його поширену присутність в Азії, окреслюючи шляхи зменшення ризику суперечок і помилкових оцінок. У сфері кібербезпеки ми будемо здійснювати необхідні заходи для захисту нашого бізнесу та мережі інтернет проти кібер-крадіжки торговельних секретів задля ко-

мерційних цілей, незалежно від того, чи є це приватні особи або китайський уряд» [20].

Ідеї щодо ролі Сполучених Штатів у зоні АТР, причому з урахуванням посиленої присутності в регіоні військово-морських сил задля реалізації американських національних інтересів і протидії можливим загрозам, знаходять відображення і в такому документі, як Військово-морська стратегія США «Стратегічна кооперація для морської сили в XXI столітті (березень 2015 р.)».

Зона АТР розглядається в документі як надзвичайно вагомий регіон при тому, що стратегія присутності визначає в цілому один із найважливіших напрямів зовнішньополітичних орієнтирів США. «Збереження Сполученими Штатами ролі світового лідера вимагає, щоб морські відомства країни розвивали стратегію глобальної відповідальності. Ми повинні здійснювати нашу присутність по всьому світу з метою забезпечення стабільності, нарощування взаємовідносин з партнерами і союзниками, не допускати розвитку воєнних конфліктів... Ми повинні продовжувати зберігати нашу бойову потужність, необхідну для стримування потенційного противника та для перемоги над ним, — заявляється в документі [21].

Щодо зони АТР, то окреслення вагомості даної частини світу як передумови американської присутності подається упорядниками Військово-морської стратегії у вимірі геополітичних загроз, пов'язаних із зростанням військової присутності в регіоні КНР. Так, «Індо-азійсько-тихоокеанський регіон продовжує збільшувати свою значущість для США та їх партнерів і союзників, — говорить в документі. — Американська економіка і безпека неподільно пов'язані з величезним обсягом торгівлі, яка іде через Індійський і Тихий океани. Економічна вагомість, інтереси безпеки, географія цього величезного регіону зумовлюють зростаючу відповідальність військово-морських сил по захисту інтересів США і збереженню стабільності в регіоні». І далі: «поширення ВМС Китаю в районах Індійського і Тихого океану представляє як сприятливу обстановку, так і загрозу. У широкомасштабних, багатонаціональних навчаннях... Наприклад, Китай бере участь в антипіратських операціях в Аденській затоці, надає гуманітарну допомогу..., Китай демонструє здатність поваги до міжнародних норм, інститутів і стандартів поведінки, що співвідносяться із статусом зростаючої держави. Однак, експансія ВМС Китаю представляє загрозу, коли вони залучають силу і застосовують залякування по відношенню до суверенних держав у територіальних спорах. Така поведінка у поєднанні із недостатньою прозорістю щодо військових намірів може привести до напруги, нестабільності... і навіть ескалації. Морські відомства США, продовжуючи своє передове розгортання та конструктивно взаємодіючи з ВМС КНР, обмежують можливості... агресивних дій і сприяють збереженню миру і стабільності в регіоні» [21].

Політика щодо стримування загроз в Індо-азійсько-тихоокеанському регіоні, за представленою «Стратегією», передбачає утворення широкої коаліції, співробітництва США з іншими країнами-союзниками даної частини світу — Австралією, Японією, Новою Зеландією, Філіппінами, Республікою Корея, Тайландом, а також укріплення партнерства Сполучених Штатів з Бангладеш, Брунеєм, Індією, Індонезією, Малайзією, Мікронезією, Пакистаном, Сінгапуром, В'єтнамом [21].

Такі підходи не є новими з урахуванням попередніх Стратегій і, зокрема, відповідних документів від 2010, 2011 і 2012 рр. На практиці це знаходило прояв у безпосередній взаємодії Вашингтона з країнами АТР, занепокоєними своєю чергою зміцненням КНР. Для прикладу — США активно підтримували союзницькі відносини з Японією і Республікою Корея, встановили партнерські відносини з Індією і Сінгапуром. З 2011 р. проводяться тристоронні консультації з регіональних проблем безпеки між США, Японією і Індією: держави домовились про спільні військово-морські навчання.

1—2 грудня 2011 р. відбувся історичний візит Х. Клінтон (перша поїздка держсекретаря США за останні 50 років) у М'янму — традиційного сателіта Пекіну. У 2012 р. вперше президент США відвідав М'янму. 16 листопада 2011 р. між США і Філіппінами була підписана Манільська декларація, що зміцнила оборонний союз між країнами. У січні 2012 р. у результаті переговорів Пентагон отримав право розширити свою військову присутність на території Філіппін. З 2013 р. американські бойові кораблі розміщені у Сінгапурі. У листопаді 2011 р. між США і Австралією досягнуто згоду про розміщення у м. Дарвін американської військової бази, на якій буде розміщено 2.5 тис. морських піхотинців. На півночі Австралії буде збільшено число розміщених американських бойових літаків. Планується і проведення спільних навчань.

Укріплюються військові зв'язки з Малайзією. США ведуть переговори, щодо посилення військово-політичної взаємодії з В'єтнамом, Таїландом, Камбоджею.

Важливим для США виглядає нове партнерство з Індонезією, третьої за розміром демократією у світі, найбільшої мусульманської нацією, членом Великої двадцятки. У 2010—2011 рр. було відновлено спільні навчання з індонезійськими частинами спеціального призначення, підписано кілька угод у галузях медицини, освіти, оборони, науки і технологій.

Окрім двосторонніх відносин, США беруть участь у багатосторонній дипломатії, не ігнорують інтеграційні тенденції регіону, що активізувалися. США розширили свою участь у багатосторонніх регіональних інститутах і спільній роботі з ними, перш за все, співпраці з АСЕАН. За часів Б. Обама, багатосторонні механізми регіональної інтеграції почали розглядатися як один з пріоритетних напрямків взаємодії з країнами регіону.

Такі підходи відповідали проголошеній адміністрацією Б. Обама 2013 р. стратегічної лінії на «відновлення регіонального стратегічного балансу» (rebalance) в зоні АТР [22]. Утім, це не тільки не обмежувало, а, навпаки, передбачало збільшення військової присутності США в регіоні як країни, що прагнула реалізувати роль гаранта стабільності в даній частині світу.

Загалом нарощування військових сил у зоні АТР слід розглядати (поряд з проблемою союзницької коаліції) в якості найважливішого орієнтиру щодо реалізації національних інтересів США в регіоні, зокрема у вимірі подолання загроз з боку реального чи можливого супротивника.

Щодо Військово-морської стратегії (2015) у даному плані, то в ній окреслена широка програма військової присутності Сполучених Штатів в Індо-азійсько-тихоокеанському регіоні як напрямок довготривалої стратегії США у зазначеній частині світу. «У зв'язку зі стратегічною увагою до ІАТР в ньому буде збільшено кількість розташованих там ВМС і корпусів морської піхоти США», — говориться в документі. Зазначається, що до 2020 року в регіоні буде базува-

тись приблизно 60 % кораблів і літаків ВМС Сполучених Штатів. У Японії ВМС США будуть спиратися на Авіаносну ударну групу, Групу аваносної авіації і Амфібійно-десантну групу; на о. Гуам додатково буде розташована один торпедний підводний човен; на Сінгапурі набудуть більшої ефективності сили берегової охорони. В регіон будуть направлені найсучасніші бойові платформи, включаючи літаки з багатоцільовими БР, підводні човни, розвідувальні літаки, а також найновітні ескадрені міноносці типу «Zumwalt», літаки F-35C «LightningII», VQ-4C «Triton», безпілотники.

Сили МП США будуть представлені в регіоні експедиційним об'єднанням (MEF). В Австралії будуть розгорнуті ротаційні сили МП, які спільно з іншими силами наземного та морського базування забезпечуватимуть стримування, розвивати співробітництво в галузі безпеки, проводити дії у відповідь на кризи та конфлікти, забезпечуватимуть експедиційну підтримку оперативним планам. Нові розгорнуті підрозділи, такі як MV-22 «Osprey», CH-53K «KingStallion», F-35B «LightningII», десантні БМ, дозволять покращити можливості сил щодо яких є потреба у даному регіоні. Боєздатність сил МП буде посилена ескадрилією передового базування MV-22 у західній частині Тихого океану, а також за рахунок розгортання в Японії першого літака 5-го покоління передового базування.

Берегова охорона США спільно з ВМС і МП на ротаційній основі розгорне в регіоні катера морської прикордонної охорони і боєготові спеціалізовані сили для забезпечення охорони територіальних вод і Виняткової економічної зони (EEZ) США. Додатково до цього Берегова охорона США спільно з ВМС країн регіональних партнерів буде проводити спільне патрулювання, проводити багатонаціональні навчання для поширення співробітництва у сфері забезпечення морської безпеки...

Так, «поширена передова присутність ВМС (США) в Індо-азійсько-тихоокеанському регіоні, — говорить в документі «Стратегічна кооперація для морської сили в XXI столітті», — дозволить збільшити наші тактичні переваги..., забезпечуючи фундамент для зміцнення союзів через покращену взаємодію, більш інтегровану кооперацію, зростаючу кількість спільних навчань. Вона зміцнить партнерство через поширені морські операції у сфері безпеки, спільну відповідальність щодо морських територій і тривале багатостороннє залучення. Нашою метою є створити і підтримувати здатність долати локальні виклики на морі в регіоні. Поглиблюючи співробітництво у сфері безпеки і утворюючи багатосторонній механізм взаємодії серед регіональних держав — особливо членів Асоціації південно-східно-азійських націй (ASEAN) — ВМС США будуть сприяти довготривалій безпеці глобальної економічної системи» [21].

Варто зазначити, що ідея військової присутності, зокрема в зоні АТР, є однією з провідних і в такому новітньому стратегічному документі демократичної адміністрації, як «Національна військова стратегія Сполучених Штатів Америки», що з'явилась унаслідок Військово-морської стратегії (червень 2015 р.). «Присутність військових сил США в ключових регіонах світу підтримує міжнародний порядок та утворює можливості спільно з іншими країнами... відповідати кризам, — відзначається в НВС (Національній військовій стратегії) США. — Ми будемо просувати вперед політику ребалансу (rebalance) в Азійсь-

ко-Тихоокеанському регіоні, розміщуючи найпередовіші технології та збільшуючи можливості в цьому життєво важливому театрі. Ми будемо зміцнювати наші союзи з Австралією, Японією, Республікою Корея, Філіппінами, Тайландом. Ми також будемо поглиблювати відносини у сфері безпеки з Індією та розбудовувати партнерство з Новою Зеландією, Сінгапуром, Індонезією, Малайзією, В'єтнамом і Бангладеш. Подібні зусилля мають суттєве значення для підтримки регіонального миру та утворення можливостей щодо протиракетної безпеки, кібербезпеки, морської безпеки та щодо зменшення проявів стихійного лиха» [23].

Щодо стратегічної лінії США по відношенню до Китаю, то вона набула в НВС США таке тлумачення: «Ми підтримуємо зростання Китаю та заохочуємо його щодо партнерства задля більшої міжнародної безпеки. Однак дії Китаю додають до напруги в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Наприклад, його претензії до майже усього Південно-Китайського моря не відповідають міжнародному праву. Міжнародне співтовариство продовжує закликати Китай щодо розв'язання зазначених проблем кооперативно та без примусу. Китай відповідає агресивними претензійними зусиллями щодо територій, що дозволить йому розміщувати військові сили по життєво важливих міжнародних морських шляхах» [23].

Зазначене у вимірі змісту Національної військової стратегії не може не сприйматися в якості загрози національним інтересам Сполучених Штатів, окреслених в документі як:

- безпека Сполучених Штатів, їх громадян, союзників і партнерів США;
- потужна, інноваційна та зростаюча економіка США у відкритій міжнародній економічній системі, що забезпечує можливості і процвітання;
- повага до універсальних цінностей у межах країни та в усьому світі;
- регульований міжнародний порядок, що підтримується завдяки лідерству США, орієнтованого на підтримку миру, безпеки та можливості через потужнішу кооперацію відповідати глобальним викликам [23].

Для забезпечення цих інтересів, як це відзначається в Національній військовій стратегії (2015), Сполучені Штати висувують інтеграційний підхід, що складається з трьох цілей: стримувати, відкидати та наносити поразку державам-супротивникам; послаблювати та наносити поразку терористичним екстремістським організаціям; посилювати глобальну мережу союзників і партнерів. «США будуть реалізовувати зазначені цілі, здійснюючи глобальні інтеграційні (спільні) операції, проводячи інституційні реформи вдома та підтримуючи можливості, повноваження та готовність (діяти) задля превалювання у конфліктах, що мають тенденцію до змін в обсязі, масштабі та подовженості» [23].

Наступальний підхід щодо країн-супротивників або країн, що потенційно (з урахуванням політики в АТР Китаю) можуть представляти виклик (загрозу) національним інтересам США у Військово-морській стратегії (березень 2015 р.) і Національній військовій стратегії США (червень 2015 р.), не можна розглядати виключно у вимірі тенденцій військових стратегій, які (відповідно до залучення до підготовки таких документів високопосадовців Пентагону) традиційно відзначаються посиленням силового компоненту. Так, звертає на себе увагу презентація Національної військової стратегії в якості військової частини Стратегії національної безпеки [23] — тенденція, що визначає узагальнені підходи

президентських структур США до реалізації зовнішньої політики. КНР сприймається у даному відношенні в якості країни, що знаходиться на межі можливого партнера і можливого супротивника, щодо якої в разі необхідності США готові застосувати засоби стримування (у тому числі військового).

Висновки. Аналіз низки стратегічних документів урядового рівня США періоду двох каденцій президентства Б. Обама дає можливість стверджувати про значну еволюцію підходів демократичної адміністрації до Китаю — від поміркованих до відчутно гострих, що утримують (поряд з риторикою партнерства та наголосом на необхідності розвитку співробітництва відносин), готовність здійснювати кроки стратегічного стримування КНР.

Якщо у вимірі загальносвітових чи регіональних проблем (на прикладі ситуації в АТР) Сполучені Штати як світовий лідер декларують наміри зберігати рівновагу інтересів з урахуванням дій міжнародного права та при залученні до розв'язання проблем усіх впливових міжнародних акторів — як прояв політики *Idealpolitik*, конкретизований зовнішньополітичний курс США щодо Китаю (який прагне здобути статусу регіонального лідера АТР) все чіткіше набуває окреслення *Realpolitik* — курсу, в основі якого — готовність активної протидії намірам реального чи можливого (у перспективі) супротивника. Мова може йти про повернення демократичної адміністрації до «класичної» (визначеної ще на початку постбіполярного світу) формули стримування іншого глобального лідера як тенденції, що розглядається деякими американськими аналітиками в якості загрози національним інтересам США.

Надзвичайний обсяг економічних зв'язків як прагматичний елемент відносин по лінії КНР — США стає серйозною перешкодою щодо відвертої конфронтації сторін. Утім розвиток ситуації не передбачає і союзницьких чи навіть стійких партнерських зв'язків — тенденції, що уможливорює зростання протидії країн як передумови нестаціонарності міжнародних відносин як регіонального (в зоні АТР), так і загальносвітового рівня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Khalilzad Z. M. From Containment to Global Leadership? America and the World After the Cold War / Z. M. Khalilzad. — Santa Monica: RAND, 1995. — 45 p.
2. World Leadership and Hegemony / [ed. by Rapkin D.P.]. — Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 1990. — 284 p.
3. Bromley S. American Hegemony and World Oil. The Industry, the State System and the World Economy / S. Bromley. — Cambridge: Polity Press, 1991. — 315 p.
4. Дудко І. Д. Стратегічна парадигма США на початку 2010-х рр.: дилема підходів і шляхів реалізації / І. Д. Дудко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2012. — Випуск 107 (частина 1). — С. 46—53.
5. Clinton H. America's Pacific Century. ForeignPolicy. 2011, October [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>
6. Clinton H. R. Remarks. Regional Architecture in Asia: Principles and Priorities. Honolulu, January 12, 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://m.state.gov/md135090.htm>
7. Clinton H. R. Remarks. America's Engagement in the Asia-Pacific. Honolulu, October 28, 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://m.state.gov/md150141.htm>

8. Clinton H. R. Remarks. America's Pacific Century. East-West Center. Honolulu, November 10, 2011 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/11/176999.htm>
9. National security strategy. Washington. May, 2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
10. Barack O. H. Renewing American Leadership / O. H. Barack // Foreign Affairs. — 2007. — July/August, 9 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.foreignaffairs.com/articles/62636/barack-obama/renewing-american-leadership>
11. Administration's Vision of the U.S.-China Relationship. Speech James B. Steinberg. Washington, DC. September 24, 2009 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.state.gov/s/d/former/steinberg/remarks/2009/169332.htm>
12. The National Military Strategy of the United States of America. Redefining America's Military Leadership. 2011 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf
13. Sustaining Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. Washington. January, 2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/us/20120106-PENTAGON.PDF>
14. The U.S. Strategic rebalance to Asia: A defense perspective as delivered by Deputy Secretary of Defense Ashton B. Carter. NY, August 01, 2012 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://archive.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1715>
15. Россия начала строить газопровод Сила Сибири [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/business/economics/3412815-rossiya-nachala-stroyt-gazoprovod-syla-sybyru>
16. Россия отдает Китаю полтора острова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/23383/33010/>
17. Власти Китая рассчитывают расширить сотрудничество с РФ и выступают против санкций Запада, заявил вице-премьер Госсовета КНР Чжан Гаоли [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://korrespondent.net/world/3412843-kytai-vystupaet-protiv-sanktsiyi-v-otnosheniy-rossiy>
18. Китай пообещал помочь России преодолеть экономические трудности, если она не справится сама [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://censor.net.ua/news/317333/kitayi_poobeschal_pomoch_rossii_preodolet_ekonomicheskie_trudnosti_esli_ona_ne_spravitsya_sama
19. Танасійчук О. Китай: нейтралітет на межі [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/kitay_neytralitet_na_megi_1970190#567
20. National Security Strategy. The White House. Washington. February 2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/06/president-obamas-national-security-strategy-2015-strong-and-sustainable-american-lea>
21. A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://news.usni.org/2015/03/13/document-u-s-cooperative-strategy-for-21st-century-seapower-2015-revision>
22. The rebalance to Asia: Why South Asia matters (Part 1). Bureau of East Asian and Pacific Affairs. Washington, DC. February 26, 2013 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2013/02/205208.htm>
23. The National Military Strategy of the United States of America. The United States Military's Contribution to National Security. June 2015 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.defensenews.com/story/breaking-news/2015/07/01/pentagon-releases-new-national-military-strategy/29564897/>

REFERENCES

1. Khalilzad, Z. M. (1995). *From Containment to Global Leadership? America and the World After the Cold War*. Santa Monica: RAND.
2. Rapkin, D. P. (Ed.). (1990). *World Leadership and Hegemony*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
3. Bromley, S. (1991). *American Hegemony and World Oil. The Industry, the State System and the World Economy*. Cambridge: Polity Press.
4. Dudko, I. D. (2012). Strategic paradigm of the USA at the beginning of the 2010th years: dilemma of approaches and ways of realization. *Actualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn (Topical problems of international relations)*, 107 (part 1), 46-53 (in Ukr.).
5. Clinton, H. (2011, October) America's Pacific Century. *Foreign Policy*. Retrieved from <http://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>
6. Clinton, H. R. Remarks. *Regional Architecture in Asia: Principles and Priorities*. Honolulu, January 12, 2010. Retrieved from <http://m.state.gov/md135090.htm>
7. Clinton, H. R. Remarks. *America's Engagement in the Asia-Pacific*. Honolulu, October 28, 2010. Retrieved from <http://m.state.gov/md150141.htm>
8. Clinton, H. R. Remarks. *America's Pacific Century*. East-West Center. Honolulu, November 10, 2011. Retrieved from <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/11/176999.htm>
9. *National security strategy*. Washington. May, 2010. Retrieved from http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
10. Obama, B. H. (2007, July/August). *Renewing American Leadership*. *Foreign Affairs*. Retrieved from <http://www.foreignaffairs.com/articles/62636/barack-obama/renewing-american-leadership>
11. *Administration's Vision of the U.S.-China Relationship*. Speech James B. Steinberg. Washington, DC. September 24, 2009. Retrieved from <http://www.state.gov/s/d/former/steinberg/remarks/2009/169332.htm>
12. *The National Military Strategy of the United States of America. Redefining America's Military Leadership*. 2011. Retrieved from http://www.jcs.mil/content/files/2011-02/020811084800_2011_NMS_-_08_FEB_2011.pdf
13. *Sustaining Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*. Washington. January 2012. Retrieved from <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/us/20120106-PENTAGON.PDF>
14. *The U.S. Strategic Rebalance to Asia: A defense perspective as delivered by Deputy Secretary of Defense Ashton B. Carter*. NY, August 01, 2012. Retrieved from <http://archive.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1715>
15. *Russia has begun to build gas line «The Strength of Siberia»*. Retrieved from <http://korrespondent.net/business/economics/3412815-rossiya-nachala-stroyt-hazoprovod-sylasybyry> (in Russ.).
16. *Russia gives back China one and a half of islands*. Retrieved from <http://www.kp.ru/daily/23383/33010/> (in Russ.).
17. *Authority of China supposes to expand cooperation with RF and opposes the sanctions of the West, said vice-premier of State Council of CPR Zhang Gaoli*. Retrieved from <http://korrespondent.net/world/3412843-kytai-vystupaet-protyv-sanktsyi-v-otnosheniy-rossyy> (in Russ.).
18. *China has promised to help Russia to overcome economic obstacles if it will not be able to do this itself*. Retrieved from http://censor.net.ua/news/317333/kitayi_poobeschal_pomoch_rossii_preodoleet_ekonomicheskie_trudno_sti_esli_ona_ne_spravitsya_sama (in Russ.).
19. Tanasiichuk, O. *China: neutrality on the verge*. Retrieved from http://www.ukrinform.ua/ukr/news/kitay_neytralitet_na_megi_1970190#567 (in Ukr.).

20. *National Security Strategy*. The White House. Washington. February 2015. Retrieved from <http://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/06/president-obamas-national-security-strategy-2015-strong-and-sustainable-american-lea>

21. *A Cooperative Strategy for 21st Century Seapower*. March 2015. Retrieved from <http://news.usni.org/2015/03/13/document-u-s-cooperative-strategy-for-21st-century-seapower-2015-revision>

22. *The rebalance to Asia: Why South Asia matters (Part 1)*. Bureau of East Asian and Pacific Affairs. Washington, DC. February 26, 2013. Retrieved from <http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2013/02/205208.htm>

23. *The National Military Strategy of the United States of America. The United States Military's Contribution to National Security*. June 2015. Retrieved from <http://www.defensenews.com/story/breaking-news/2015/07/01/pentagon-releases-new-national-military-strategy/29564897/>

УДК: 327 (510+540)

Клименко О. А.¹,

кандидат політичних наук,

доцент, старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,

Київ, Україна. Elenaklymenko8050@mail.ru

КИТАЙСЬКО-ІНДІЙСЬКІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ЧИННИКІВ ЇХ РОЗВИТКУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Анотація. Аналізуються чинники військово-політичного характеру, що мають вплив на формування політичних, економічних відносин між Китаєм та Індією. Показано співвідношення та залежність економічних, політичних, безпекових чинників у формуванні взаємовідносин країн, їх зовнішньополітичного курсу в регіоні АТР. Визначаються причини і тенденції китайсько-індійського прикордонного військового політичного конфлікту, розглядаються його можливі наслідки для сучасних відносин двох сторін. Розглянуто певні специфічні економічні чинники, які зумовлюють суть взаємовідносин Китаю та Індії. Виділено проблема впливу обох країн на Белуджистан як стратегічно важливу для обох країн територію. Розглянуто аспекти військової присутності Китаю в Індійському морі та відповідні дії Індії щодо військової політики та економічної діяльності КНР. Наголошено на значній ролі Сполучених Штатів у формуванні військових політичних союзів та коаліцій в регіоні Південної Азії та Південно-Східній Азії.

Ключові слова: політичні відносини, економічні відносини Китаю та Індії, військові чинники взаємовідносин, прикордонний конфлікт в Гімалаях, стратегічні інтереси країн, Белуджистан, коаліції США в Азії.

Аннотация. Анализируются факторы военно-политического характера, которые влияют на формирование политических, экономических отношений между Китаем и Индией. Показывается соотношение и зависимость экономических, политических факторов, а также факторов в сфере безопасности для формирования взаимоотношений двух стран, их внешнеполитического курса в регионе АТР. Определяются причины и тенденции китайско-индийского приграничного военно-политического конфликта, рассматриваются его возможные последствия для современности.

¹ Klymenko O. A. Ph. D in political sciences, Associate Professor, Senior Research Fellow, The State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine. Elenaklymenko8050@mail.ru

THE CHINESE AND INDIAN RELATIONS IN THE CONTEXT OF MILITARY-POLITICAL FACTORS OF THEIR DEVELOPMENT: CHALLENGES OF CONTEMPORANEITY

менных взаимоотношений двух стран. Рассматриваются определенные специфические экономические факторы, которые обуславливают природу взаимоотношения Китая и Индии. Выделяется проблема влияния обеих стран на Белуджистан как стратегически важную для них территорию. Рассматриваются спектры военного присутствия Китая в Индийском океане и соответствующие действия Индии относительно военной политики и экономической деятельности КНР. Подчеркивается значительная роль Соединенных Штатов в формировании военных политических союзов и коалиций в регионе Южной Азии и Юго-Восточной Азии.

Ключевые слова: политические отношения, экономические отношения Китая и Индии, военные факторы взаимоотношений, приграничный конфликт в Гималаях, стратегические интересы стран, Белуджистан, военные коалиции США в Азии.

Abstract. Factors of military-political character which influence forming of political, economic relations between China and India are analyzed. There are under discussion correlation and interdependence of economic and political factors as well as factors in the sphere of security for the forming of mutual relations of both countries, their foreign and political course in the Asia-Pacific region. Reasons and tendencies of Chinese-Indian boundary military political conflict are determined, possible consequences of the noted conflict for the contemporary mutual relations of two countries are discussed. It is examined some specific economic factors which stipulate essence of mutual relations of China and India. The problem of influence of both countries on Balochistan as strategically important for them territory is determined. The aspects of military presence of China in Indian ocean and proper actions of India with due regard to military policy and economic activity of the People's Republic of China are discussed. It is focused on the considerable role of the United States in forming of military political unions and coalitions in the region of South Asia and South-East Asia.

Key words: political relations, economic relations of China and India, military factors of mutual relations; boundary conflict in Himalayas, strategic interests of countries, Balochistan, coalitions of the USA in Asia.

Постановка проблеми. Індійсько-китайські відносини є важливою складовою життя азійського регіону. Динаміка та рівень їх взаємовідносин складним чином позначаються на політико-економічному житті більшості країн як Південної, Східної, так і Південно-Східної Азії, вони також визначають їх безпековий вектор розвитку.

Нині в умовах суттєвих зрушень у системі міжнародних відносин, позначених активністю провідних акторів (таких як США і Китай), а також впливових держав (насамперед, Близького Сходу) у сфері військової безпеки [1] поряд із Європейським Союзом у сфері внутрішньої безпеки, значна кількість середніх і малих держав регіону Південної, Південно-Східної Азії є включеними прямо або опосередковано в процеси військової напруги (приміром Малайзія, Індонезія, Бруней, Філіппіни, Тайвань у приховане протистояння США та КНР навколо Південно-Китайського моря [2, с. 4]; або в процеси нарощування військової потуги через відстоювання геополітичних інтересів через посилення двосторонніх відносин (приміром, як це робить В'єтнам у співробітництві з РФ); або є включеними безпосередньо у військові конфлікти через існуючу залежність від провідних акторів міжнародних відносин (приміром, як це робить Туреччина).

За існуючих тенденцій важко переоцінити значення дослідження можливостей співробітництва або прихованого протистояння Китаю та Індії з огляду на існуючі військово-політичні тенденції розвитку їх взаємовідносин. Очевидно, що напрямки взаємодії двох великих держав викликають зміни політико-економічних відносин менших країн регіону, позначають динаміку їх економічного розвитку та взаємодії, участь у військово-політичних договорах та реалізацію безпекової політики від поміркованої дипломатичної до агресивно військової. Відтак, наведеним визначається актуальність обраної теми.

Аналіз попередніх досліджень. Серед дослідників, які зосередили увагу на вивченні тенденцій сучасного глобалізованого світу з огляду на зростаючу роль у ньому азійських країн, головним чином, Китаю, Індії, країн Південно-Східної Азії, слід назвати вітчизняних дослідників, таких як С.О. Шергін [3], Н. Д. Городня [4], А. З. Гончарук [5], О. І. Лукаш [6], О. М. Олійник [7], які у своїх наукових доробках виділяють фактори, які впливають на перебіг політико-економічних змін у передових країнах азійського регіону, досліджують чинники становлення та перспективи розвитку в сучасному взаємозалежному світі таких провідних гравців, як Індія та Китай.

Беззаперечним залишається значення досліджень, присвячених аналізу економічних чинників піднесення Китаю як провідного військово-політичного гравця у Південній Азії. Слід виділити дослідження докторів Педагогічного університету Центрального Китаю Тана Сюебіна та Ханя Сяоданя [8], а також праці Пей Чанхуна, Чжен Веня [9], Янлінга Шана [10]. Особливої уваги заслуговує колективна монографія, підготовлена колективом Інституту Далекого Сходу РАН «АСЕАН в начале XXI века. Актуальные проблемы и перспективы» [11], в якій, зокрема, аналізуються відносини країн Південно-Східної Азії (країн-членів АСЕАН) з Китаєм, Індією, США та Японією. У ній також розглядається безпекова складова формування взаємовідносин згаданих країн.

Окремої уваги заслуговують праці вчених, які наголошують на необхідності вивчення взаємовідносин Індії та Китаю, як провідних гравців азійського світу XXI століття. Це передусім дослідження А. Володіна [12], Хо Ши Квая [2]. Утім науковий інтерес більшості дослідників зосереджений переважно на актуальній проблематиці військово-політичних взаємовідносин Китаю та США [3—5, 11]. Водночас дослідження присвячені аналізу чинників економічного піднесення Китаю не розкривають впливу останніх на формування політичних відносин країн регіону у військово-політичному контексті. З огляду на це вважається, що проблематика взаємовідносин Китаю та Індії у військово-політичному контексті заслуговує більшої уваги, оскільки дозволяє виявити об'єктивні чинники, що формуватимуть надалі структуру безпекових відносин країн у регіоні.

Мета статті. З огляду на важливість окреслення перспектив китайсько-індійських взаємовідносин у контексті формування військово-політичних проблем цих держав визначити, по-перше, підґрунтя та тенденції проблем військово-політичного характеру, які традиційно існують між Китаєм та Індією, з'ясувати їх вплив на перебіг політико-економічних подій сьогодення. По-друге, виокремити чинники військово-політичного характеру, які впливають на формування китайсько-індійських взаємовідносин. По-третє, показати перспективи попередження або вирішення існуючих проблем політичного характеру, які гальмують співробітництво двох великих держав.

Основні результати дослідження. На думку дослідників, зокрема, С. О. Шергіна [3], Н. Д. Городньої [4], Л. Є. Васильєвої [11], руйнування біполярної системи міжнародних відносин сприяло зниженню рівня військової конфронтації в азійському регіоні. У політико-військовому плані регіон Південної та Південно-Східної Азії розглядався багатьма аналітиками, зокрема такими, як А. З. Гончарук, Є. Кобелев, І.Є. Лоссовський, як такий, що знаходиться у відносній стабільності та врівноваженій геополітичній ситуації. Проте такий стан виявився тимчасовим і ненадійним. Процеси глобалізації сприяли хаотизації між-

народного середовища, і це відповідним чином відобразилось в азійському регіоні. Нині непевність у взаємовідносинах прослідковується, зокрема, у двосторонніх відносинах провідних гравців регіону Південна Азія — Китаю та Індії. Як показали попередні дослідження, в геополітичному плані ця непевненість створюється через такі чинники, як могутній розвиток Китаю, не завжди зрозуміла позиція США щодо військово-політичної участі в регіоні тощо. Ризик потенційних кризових ситуацій у регіоні провокує невизначеність малих держав щодо участі у тих чи тих політичних та економічних проектах

Щодо Індії та Китаю, то вони мають тривалий досвід взаємного співробітництва. Відносини країн отримали оформлення після визначення Індією незалежності. В 1950-у році Індія стала однією з перших країн, яка відмовилася від зв'язків із Китайською Республікою та визнала уряд КНР як законний. Нині Індія та Китай є найбільш населеними країнами, які також мають економіки, що розвиваються надшвидкими темпами. Економічне зростання позначається передусім на міжнародному впливі Китаю на Індію, наслідком чого стає зростання їх двосторонніх відносин.

Разом з тим, на 1950-ті рр. припадають перші конфлікти між державами, які були обумовлені територіальними суперечками між двома країнами і надалі стали потужним чинником гальмування політико-економічних відносин. Підвалини конфлікту закладалися в колоніальний період. Так, в 1914 р. адміністрація Британської Індії дипломатичним шляхом нав'язала Китаю договір про кордон між своїми володіннями і незалежним на той час Тибетом. У результаті була підписана Сімльська конвенція, яка закріпила кордон між Індією і Тибетом по лінії Мак-Магона.

Фактичне ж протистояння між Індією і Китаєм почалося після входження Тибету до складу Китаю в 1950 році, коли китайська армія почала контролювати кордон з Індією. У цей час Д. Неру дипломатично визнав за Китаєм право на Тибет, поставивши таким чином Індію у невигідне становище. Так, із визнанням Тибету у складі Китаю одразу виникло питання перегляду китайсько-індійського кордону. Китай не визнавав лінію Мак-Магона, висловлюючи позицію, що Тибет не мав права підписувати конвенцію в Сімлі, оскільки будучи частиною Китаю, не мав суверенітету [13]. Восени 1962 року суперечка переросла у прикордонну війну, яка мала негативні наслідки для індійської сторони. Конфліктна територія Аксай Чин була зайнята китайськими військами. Ускладненню взаємовідносин між країнами також сприяло розташування резиденції Далай-ламі в Індії в 1959 році.

Відтак відносини між Китаєм та Індією з 1950-х рр. позначились прикордонними суперечками, в результаті яких відбулося три великих військових конфлікти: китайсько-індійські прикордонні війни в 1962 році, 1967 році та в 1987 році. За часів біполярної міжнародної системи країни довгий час перебували на межі перманентних військових конфліктів, що виявили себе в якості впливового чинника (поряд із прихильністю до різних політичних таборів) щодо стримування двосторонньої конструктивної взаємодії.

Тим не менш, з кінця 1980-х років країни почали розширювати дипломатичні та економічні зв'язки. Із 2009 року Китай став одним із найбільших торговельних партнерів Індії. Так, у червні 2012 року Китай заявив, що «китайсько-індійські зв'язки можуть стати найважливішим двостороннім партнерством

століття» [14]. У цьому ж місяці Вень Цзяюбао і Манмохан Сінгх під час наради домоглися поставити перед собою мету збільшити до 2015 р. обсяг двосторонньої торгівлі між країнами до 100 млрд долл. США.

Утім, не дивлячись на зростаючі економічні та стратегічні зв'язки, існує низка чинників як економічного, так і військово-політичного характеру, що гальмують розвиток взаємовідносин між Індією та КНР. Перш за все це те, що фактичне зростання двосторонньої торгівлі держав не впливає на її конструктивний характер, оскільки Індія стикається з величезним дисбалансом торгівлі на користь Китаю. Причини цієї тенденції є об'єктивними. Оскільки товарна структура та кількість експорту прямо залежить від того, як складається структура національної промисловості, тобто, чи домінують у ній видобувна чи обробна галузі, та яка з галузей має більше можливостей для нарощування експорту. Економіки країн унаслідок їх господарського оформлення по різному реагують на виклики світової торгівлі. Відтак, китайський товарний експорт набагато більше індійського: доля обробної промисловості в структурі економіки Китаю набагато вище, ніж в Індії, де державна політика спеціально заохочує розвиток сфери послуг [8]. Відтак зберігається певного роду залежність, або, інакше кажучи, «вторинність» Індії в економічних відносинах з КНР.

Важливим чинником, що впливає на розвиток політико-економічних відносин країн, є і те, що до нинішнього часу Індія та Китай не розв'язали свої давні прикордонні конфлікти. Природа їх виникнення говорить як про уразливість обох країн у розв'язанні конфлікту, так і про існування об'єктивного підґрунтя для кожної із сторін щодо відстоювання власних інтересів. Зрештою, нині як Індія, так і Китай невпинно укріплюють військову інфраструктуру вздовж прикордонних районів, подразнюючи одне одного військовим потенціалом. Нині усі дипломатичні зусилля країн, які набрали особливої активності з 2010 року, не дали позитивних результатів у розв'язанні конфлікту.

Крім того, Індія всіляко намагається «відтіснити» Китай у взаємовідносинах з Пакистаном. Одним із джерел занепокоєння країни виступає Белуджистан. Нині це відстала в соціально-економічному відношенні провінція Пакистану, в якій відчувається нестача питної води та сучасних комунікацій. Водночас вона багата на корисні копалини, такі як мідь, золото, срібло, залізна руда, цинк, хром, кам'яне вугілля, природний газ, напівдорогоцінне каміння тощо.

Хоча Белуджистан знаходиться переважно на території Пакистану (частково займає також Іран), основними гравцями за цю територію виступають Китай та Індія. Пакистанський Белуджистан займає вигідне географічне положення — це вихід на узбережжя Аравійського моря та Індійського океану, де розташовані порти Ормара, Дживані. У 2002 р. Китай побудував порт Гвадар, третій найбільший порт після Карачі та Касиму, який є стратегічно важливим для нього з кількох причин. Перш за все, він є місцем для кораблів ВМФ, транспортним коридором для західного Китаю, з'єднувальним ланцюгом Іран — Пакистан. Відтак він виступає в якості додаткової вісі китайського трансконтинентального проекту.

Індія розглядає провінцію Белуджистан у якості інструменту реалізації власних геополітичних інтересів. Об'єктом її уваги є порт Чахбехар. Індія та Іран домовились разом розвивати його ще в 2003 році. Проте економічні санкції проти іранської ядерної програми заважали цьому. Тепер в умовах зняття санк-

цій співробітництво знову набуває актуальності. Наприкінці серпня 2015 року президент Ірану Хасан Рухані запропонував розширити участь індійських компаній у розвитку порту Чахбехар, а також інвестувати в інфраструктуру регіону фінанси на суму 8 млрд долл. Відповідну заяву зробив іранський посол в Індії Голам-Реза Ансарі. Як один із найбільших портів Ірану, Чахбехар оснащений для прийому океанських кораблів і є одним із ключових елементів транспортного коридору «Північ — Південь».

Для Індії порт Чахбехар є вигідним, тому що дозволяє коротким шляхом доставляти вантажі до Афганістану, Росії та Середньої Азії, виключаючи транзит через Пакистан. Таким чином, на території Белуджистану стикаються як власне безпекові, так політико-економічні інтереси Китаю та Індії. Від можливості їх розв'язання залежить динаміка взаємовідносин Китаю, Індії, Ірану, Пакистану. Важливо також відзначити, що самостійно країни не зможуть розв'язати проблему переважаючого впливу на Белуджистан. Вочевидь, кожній із них необхідно буде шукати шляхи дипломатичних взаємовідносин з іншими впливовими гравцями регіону, а також безпосередньо з країнами, що мають зацікавленість у цій проблематиці.

Варто сказати, що у довгостроковій перспективі Китай не зацікавлений у погіршенні взаємовідносин з Індією або ескалації застарілих територіальних конфліктів для отримання певних геополітичних переваг. Натомість нині Китай зближується з Індією, щоб не дати їй розвивати співробітництво з азійськими країнами, які є потенційними супротивниками Китаю. Відтак Китай всіляко гальмує взаємовідносини Індії та Японії. Китай вважає Японію країною, яка загрожує його національній безпеці. Один із представників китайського генералітету відзначав: «Якщо Сполучені Штати — це стратегічний виклик для нас у довгостроковій перспективі, то Японія — реальна загроза, яку не можна ігнорувати». Китайці говорять про те, що «половини або навіть третини китайської армії буде достатньо щоб розгромити Японію». Отже з огляду на зростаючий фактор військово-політичного протистояння Китаю і США та занепокоєння політичної верхівки Китаю взаємовідносинами з Японією, конфліктні кордони з Індією у Гімалаях, як це вважається на рівні керівництва країни, не заважатимуть співробітництву двох країн.

Тільки в першій половині 2014 року представники Індії та Китаю підписали в Делі близько 12 ділових договорів. Завдяки ним Індія отримала допомогу у модернізації залізничної системи країни, у будівництві промислових зон у штатах Гуджарат і Махараштра. Також Індія отримує вигідні умови для експорту сільськогосподарської та фармацевтичної продукції. Крім того Індія та Китай підписали договір на суму більше 3 млрд дол. щодо оренди повітряного транспорту та розвитку телекомунікаційної сфери. Під час візиту Си Цзиньпіну у вересні 2014 р. до Індії голова КНР підкреслив, що між «Китаєм — світовою фабрикою» та «Індією — офісом планети» необхідно створити найконкурентоспроможнішу виробничу базу та найпривабливіший ринок для споживачів усього світу.

Слід відзначити, що за останні 14 років китайські інвестиції в Індію склали всього 700 млн дол. Водночас Моді шукає доступ на китайський ринок для інформаційних послуг, технологій і фармацевтичних товарів. Експерт з Шанхайського інституту міжнародних досліджень Чжао Ганьчен вважає, що обидві

сторони все ж таки можуть співробітничати, не дивлячись на існуючі прикордонні суперечки та безпекові виклики геополітичного характеру. Військовий спеціаліст з Пекіну відзначив, що Китай хоче знизити територіальну напругу у відносинах з Індією, побоюючись її зближення з Японією.

Не випадково більшість аналітиків в науковому співтоваристві єдині у розумінні того, що ідеальним для стратегічної стабільності в регіоні були б взаємовідносини «Китай — Японія — США» [11, с. 49], проте в дійсності Китай веде власну гру за паритет в азійському регіоні.

Так, іншим важливим чинником, що провокує нестабільність китайсько-індійських відносин, є активність Китаю в Індійському океані. Треба відзначити, що Індія і Китай мають різні географічні зони морських інтересів, і обом країнам незручно є присутність на власних театрах іншого морського впливу.

Стурбованість Індії щодо китайської військової модернізації та нарощування морських сил привела Делі до послідовного заперечення дій Пекіну в Індійському океані, особливо участі у питаннях морського управління в регіональних інститутах, таких як Асоціація регіонального співробітництва з країнами Індійського океану (АРСІО). Китайська активність сприймається індійською стороною як поступка зростаючому дипломатичному та економічному авторитету Китаю. Китай у свою чергу занепокоєний перманентною військово-морською присутністю Індії в Південно-Китайському морі та її зростаючою активністю у країнах Індокитаю, які КНР розглядає як свою історичну сферу впливу [12, 98].

Разом з тим із прагматичних міркувань Індія все частіше демонструє готовність розглядати морські проекти Китаю. Під час 17-ї зустрічі спеціальних представників Китаю та Індії з прикордонних проблем у лютому 2014 р., Індія виявила готовність приєднання до «Морського Шовкового Шляху» — грандіозного морського проекту, запропонованого Пекіном. З цим проектом пов'язуються сподівання на розвиток торгівлі, інфраструктури та інтеграції. Водночас, як відзначають аналітики, Індія з обережністю віднеслася щодо активних ініціатив у цьому проекті.

Неоднозначне ставлення Індії до участі у масштабному проекті «Морського шовкового шляху» (МШШ) має глибинні причини. Проект МШШ, який доповнює інший проект — «Новий шовковий шлях», є економічною ініціативою з розвитку регіону, який проходить уздовж давнього шляху, що поєднує Західний Китай з Південною та Центральною Азією. Але на відміну від «Нового шовкового шляху» МШШ несе вигоду вже в короткостроковій перспективі. Обіцяний комерційний прибуток став головною причиною підтримки проекту Індією. Водночас треба відзначити, що фінансові вигоди мають свою ціну та мають довгострокові наслідки, які відображаються у регіональній морській безпеці.

Так, проект «Морського шовкового шляху» включає будівництво портів, логістичних центрів, складських приміщень та зон вільної торгівлі. Іншою проблематичною стороною цього проекту є те, що він є провідником китайської «м'якої» політики. Пропонуючи відповідну ініціативу, яка є вигідною як для Індії, так і для інших країн регіону, Пекін намагається укріпити свій імідж доброзичливої держави.

Важливим чинником, що обумовлює певну нестабільність політико-економічних відносин Китаю та Індії, є також те, що військові бази КНР розташовані фактично по колу кордонів Індії. Так, військово-морська доктрина КНР

«Шлях перлини» передбачає створення баз для флоту в місцях, які є життєво-важливими для морських комунікацій, по яким енергоресурси поступають у Китай з Перської затоки. Не маючи можливості розташувати відповідні військові бази навколо Китаю, Індія почала нарощувати військово-морський потенціал. З 2013 р. Індія наздогнала Китай за тоннажем крейсерів-авіаційних носіїв, а за кількістю нових військових замовлень навіть перегнала свого суперника. Відтак країна приймає виклики «зростаючого» Китаю, але не в змозі сама їх створювати для провідного гравця сучасних міжнародних відносин, залишаючись залежною у двосторонніх відносинах.

Висновки. Важливим чинником, що впливає на розвиток політико-економічних відносин країн залишається, по перше, те, що до нинішнього часу Індія та Китай не розв'язали давні прикордонні конфлікти в Гімалаях. Жодна з сторін не зацікавлена у погіршенні ситуації на кордоні. Водночас невирішеність прикордонних спорів говорить про відсутність з обох боків бажання поглиблювати та вдосконалювати структуру взаємних відносин, а отже очевидною залишається тенденція до пролонгації взаємовідносин двох країн на існуючому рівні.

По-друге, на користь відсутності у найближчій перспективі прискореної динаміки у розвитку господарсько-економічних взаємовідносин між двома країнами говорить той факт, що останні кілька років два провідних гравці всіляко намагаються укріпити свої військові та стратегічні економічні позиції в регіоні спільних інтересів.

З огляду на це, природним є нарощування присутності Китаю та Індії на стратегічно важливих для них територіях, таких, приміром, як Белуджистан. Для Китаю закріплення на цій території означає посилення китайського трансконтинентального проекту. Для Індії — це вигоди торговельно-економічних відносин з Афганістаном, Росією та з країнами Азії і, зрештою, це виклик з боку Китаю щодо необхідності посилення військово-політичної присутності країни в регіон (за існуючих тенденцій у міжнародних відносинах), який Індія зобов'язана прийняти як велика регіональна держава.

Важливим чинником, що посилює незбалансованість китайсько-індійських відносин є до того ж активність Китаю в Індійському океані, який Індія традиційно вважає територією своїх інтересів. Як економічна, так і військова присутність КНР у вигляді проектів «Нового шовкового шляху» або «Морського шовкового шляху» та дій у контексті військово-політичної доктрини «Шлях Перлини» не мають для Індії переконливого значення в контексті розвитку господарсько-економічних відносин, оскільки порушують безпековий баланс у регіоні на користь Китаю. Підтвердженням цього виступають стримані кроки уряду Індії щодо підтримки вищезгаданих проектів або заперечення участі КНР в організаціях регіональної морської безпеки.

Важливим чинником, що впливає на взаємовідносини Китаю та Індії, виступають Сполучені Штати. Саме їх присутність у регіоні визначає конфігурацію взаємовідносин між країнами Південної Азії та динаміку двосторонніх відносин Китаю та Індії. З огляду на це природною є позиція Китаю щодо утримання Індії в «колі свого зору» для того, щоб не дати їй зблизитися з потенційними супротивниками та конкурентами Китаю, так, як це виглядає, приміром, у випадку взаємовідносин Китаю, Індії та Японії та Індії і країн Індокитаю.

Деякі аналітики стверджують, що в майбутньому наближається період холодної війни між Індією і Китаєм. Водночас очевидним залишається факт того, що створення в Азії військових блоків на чолі з Індією або Китаєм не є можливим, оскільки, як показує дійсність, для економічного або військового протистояння країн немає чинників, які б спонукали останніх для відповідних дій.

Єдиний гравець у цьому регіоні, який має змогу і фактично зацікавлений у створенні військової коаліції — США, у якого є союзницькі зобов'язання з Японією, Австралією, Новою Зеландією, Південною Кореєю та Філіпінами. Що ж стосується Індії та Китаю, то вони не знаходяться в стані тотального протистояння, оскільки не мають як ресурсів, так і достатнього політичного впливу, який дозволив би їм створити відповідне протистояння. Можливо припустити виникнення збройних конфліктів на кордонах, проте економічні інтереси та економічні досягнення останніх років за таких обставин можуть бути зведені нанівець, що не відповідає стратегічним інтересам двох великих держав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мирский Г. Ближневосточные потрясения и западный мир / Г. Мирский // Мировая экономика и международные отношения. — 2013. — № 2. — С. 51—63.
2. HoSiQuy. The debate over Asia's century / HoSiQuy // Vietnam social sciences. — Hanoi, 2013. — № 3 (155). — P. 1—12.
3. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / За заг. ред. Б. Гуменюка і С. Шергіна: Монографія. — К.: Університет «Україна», 2009. — 508 с.
4. Городня Н. Д. Східна Азія у зовнішній політиці США (1989—2013 рр.): Монографія. — К.: Прінт-Сервіс, 2014. — 528 с.
5. Гончарук А. З. Азіатський вектор зовнішньої політики України: новий прагматизм / А. З. Гончарук // Стратегічні пріоритети. — 2011. — № 2. — С. 168—176.
6. Лукаш О. І. Індія і Китай як визначальні джерела створення нового світового порядку: на шляху мирного співіснування та мультикультурної демократії / О. І. Лукаш // Глобальна периферія в ХХІ ст.: засади, закономірності та умови цивілізаційного ренесансу: Збірник наукових праць. — К.: Lat&K, 2014. — С. 203—224.
7. Олійник О. М. Модель розвитку економіки Китаю: досвід запобігання кризовим процесам / О. М. Олійник // Сучасні тенденції трансформації світової фінансової системи: Монографія / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. — К., 2014. — С. 45—50.
8. Тан Сюебін, Хань Сяодань. Вплив світової кризи на імпорту та експорту торгівлю Китаю: Кількісний аналіз на основі використання методів багато параметричного згладжування / Тан Сюебін, Хань Сяодань // Гоцзі мао венці. — Пекін, 2011. — № 4. — С. 3—14. (кит. мова).
9. Пей Чанхун. Чжен Вень. Теоретичний аналіз масштабів китайського експорту товарів обробної промисловості: 1985—2030 рр. / Пей Чанхун. Чжен Вень // Цзінцзі яньцзю. — Пекін, 2012. — № 11. — С. 18—33. (кит. мова).
10. Yunling Zhang Emerging Force: China in the Region and the World // Global Asia. — 2011. — Vol. 6, N. 4. — P. 18—21.
11. АСЕАН в начале ХХІ века. Актуальные проблемы и перспективы / Отв. ред. Е. В. Кобелев, Г. М. Локшин, Н. П. Малетин. — М.: ИД «Форум», 2010. — 368 с.
12. Володин А. Эволюция внешнеполитической стратегии Индии / А. Володин // Мировая экономика и международные отношения. — 2013. — № 2. — С. 9—103.

13. Унникришнан Нандан, Пурушотханам Ума. Перспективы индийско-китайских отношений [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://russiancouncil.ru/inner/?_4=4189#top
14. Pandit Rajat, Parashar Sachin. US, China woo India for control over Asia-Pacific // The Times of India. — 2012. — June, 7. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.indiatimes.com>
15. «Новая эра в отношениях»: Китай вложит 20 млрд долларов в экономику Индии на фоне территориальных разногласий. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.newsru.com/world/18sep2014/indiachina.html>

REFERENCES

1. Mirskii, G. (2013). Shocks of Middle East and Western world. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia. (Worlds economy and International Relations)*, 2, 51-63(in Rus.)
2. Ho Si Quy. (2013). The debate over Asia's century. *Vietnam social sciences*, 3 (155), 1—12.
3. Gumeniuk, B., & Shergin, S. (Eds.) (2009). *Globalization and Modern International Process*. Kyiv: Universytet «Ukraina» (in Ukr.).
4. Gorodnia, N. (2014) *East Asia is in the foreign policy of the USA*. Kyiv: Print-Servis (in Ukr.).
5. Goncharuk, A. (2011). Asian vector of foreign policy of Ukraine. *Strategichni priorytety (Strategic priorities)*, 2, 168 — 176(in Ukr.).
6. Lukash, O. (2014). India and China as definition component of a new world order creation: on the way of peaceful coexistence and multicultural democracy. In Gura V. (Ed.), *Global periphery is in XXI century: foundations, appropriateness, and terms of civilization renaissance* (pp. 203 -224). Kyiv: Lat&K. (In Ukr.).
7. Oliinyk, O. (2014). The model of development of economy of China: experience of prevention of crisis processes In *Modern tendencies of transformation of the world financial system* (pp. 45 — 50). Kyiv: Institute of world economy and international relations, National Academy of sciences of Ukraine (in Ukr.).
8. Tan Siuebin, & Han Siaodan. (2011). Influence of world crisis on the imported and export trade of China. Quantitative analysis on the basis of methods of the self-reactance smoothing out. *Goczi mao venti*, 4, 3-14 (In Chin.).
9. Pei Chanhui, & Chzen Veni. (2011). Theoretical Analysis of scales of the Chinese export of commodities of manufacturing industry: 1985 — 2030. *Czinczi yianczui*, 11, 18-33 (In Chin.).
10. YunlingZhang (2011). EmergingForce: ChinaintheRegionandtheWorld. *GlobalAsia*, 6,(4), 18 — 21.
11. Kobelev E. et al. (Eds.) (2010). *ASEAN at the beginning of 21 century. Urgent issues and prospects*. Moscow.: Forum (In Rus.).
12. Volodin, A. (2013). The Evolution of strategy of foreign policy of India. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia. (Worlds economy and International Relations)*, 2, 93 — 103. (in Rus.).
13. Unnikrishnan, Nandan, & Purushothanan, Uma. *Prospects of the Indian and Chinese relations*. Retrieved from http://russiancouncil.ru/inner/?_4=4189#top (In Rus.).
14. Pandit, R., & Parashar, S.(2012, June 7). US, China woo India for control over Asia-Pacific. *The Times of India*. Retrieved from <http://www.indiatimes.com>
15. «A New Era is in relations»: China will invest 20 milliards of dollars into economy on the background of territorial disagreements. Retrieved from <http://www.newsru.com/world/18sep2014/indiachina.html>

Лакішик Д. М.¹,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Київ, Україна. lakishik@ukr.net

КОНЦЕПТ США В АНАЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Аналізується концепт світового лідерства США у контексті глобальних тенденцій розвитку людства. Доведено, що прагматика зміцнення світового лідерства США передусім залежить від протиставлення за вплив на сучасні політичні системи багатьох держав світу, від наслідків якого залежить взаємодія провідних акторів міжнародних відносин. Враховуючи статус США як глобальної держави, що й надалі прагнутиме відігравати вирішальну роль у світовій політиці, основною стратегією їх домінування у сфері міжнародних відносин можна вважати концепцію цивільної сили, яка концентрує увагу на визначенні перспектив і рекомендацій щодо адекватного вирішення глобальних проблем сучасності і полягає у поєднанні військової і культурної сили у спільну ефективну стратегію діяльності на міжнародній арені задля повернення статусу світового лідера та підтримання такої репутації. Саме цивільна сила дозволить США повернути собі статус держави, готової вирішувати глобальні проблеми, спираючись на широкий консенсус міжнародного співтовариства і безпосередню співпрацю з країнами, які останнім часом набувають характерних рис регіональних лідерів.

Ключові слова: США, глобалізація, світове лідерство, безпека, Б. Обама.

Аннотация. В статье анализируется концепт мирового лидерства США в контексте глобальных тенденций развития человечества. Доказано, что прагматика укрепления мирового лидерства США прежде всего зависит от противостояния за влияние на современную политическую систему многих стран мира, от последствий которого зависит взаимодействие ведущих акторов международных отношений. Учитывая статус США как глобальной державы, что и в дальнейшем будет стремиться играть решающую роль в мировой политике, основной стратегией их доминирования в сфере международных отношений можно считать концепцию гражданской силы, которая концентрирует внимание на определении перспектив и рекомендаций по адекватному решению глобальных проблем современности и заключается в сочетании военной и культурной силы в общую эффективную стратегию деятельности на международной арене для возвращения статуса мирового лидера и поддержания такой репутации. Именно гражданская сила позволит США вернуть себе статус государства, готового решать глобальные проблемы, опираясь на широкий консенсус международного сообщества и непосредственное сотрудничество со странами, которые в последнее время приобретают характерные черты региональных лидеров.

Ключевые слова: США, глобализация, мировое лидерство, безопасность, Б. Обама.

Abstract. The concept of US world leadership in the context of global trends of human development is analyzed. It is proved that pragmatics of the US global leadership strengthening primarily depends on confrontation for influence on the modern political system of many countries of the world, consequences of which define the interaction of the leading actors in international relations. Taking into account the status of the United States as a global power which will strive to play a decisive role in world politics in the future, a key strategy of American dominance in international relations can be considered as the concept of civil power. This concept is focused on identifying the prospects and recommendations on the adequate address towards global challenges and is a combination of military and cultural force as effective joint strategy on the international arena in order to return the status of world leader and to maintain this reputation. It is the

¹ Lakishyk D. M., Ph. D. in History, Senior Research Fellow, The State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine. lakishik@ukr.net

THE CONCEPT OF THE USA IN ANALYTICAL STUDIES OF THE CURRENT TRENDS OF GLOBAL DEVELOPMENT

civil power which will allow the US to regain the status of the state ready to solve global problems. It will be based on a broad consensus of the international community and direct cooperation with countries which have been acquiring the characteristics of regional leaders.

Keywords: USA, globalization, global leadership, security, Barack Obama.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. стали реальністю глобальні процеси, що не вписуються в прямолінійну й оптимістичну концепцію глобалізації, яка популяризувалась наприкінці XX ст. Світ знаходиться у стадії глобальної трансформації, сутність якої ще не до кінця очевидна, а можливий наслідок сучасного етапу глобалізації багатьом дослідникам глобальних процесів бачиться не лише позитивним, а скоріше суперечливим.

Ймовірність реалізації негативних прогнозів достатньо велика, оскільки усі попередні етапи глобалізації завершувались глобальними катаклізмами, а характер і зміст сучасних цивілізаційних процесів свідчить, що власне глобалізація є оригінальним авторським історичним проектом США, який характеризується застосуванням імперської методології в поєднанні з новими дипломатичними технологіями інформаційних та економічних впливів. Первинна мета проекту — утворити гомогенний простір, який складається з аналогічних за характером зміни правлячих еліт політичних режимів. Таким чином, перші американські програми керованої трансформації суспільств у світовому масштабі стосувались насамперед політико-інституціонального виміру, а реалізація моделі відкритих демократизованих суспільств у щойно деколонізованих державах відкривала можливість паритетної концептуально-ідеологічної конкуренції для двох основних програм суспільної інженерії і політекономічного проектування — СРСР і США. Крах радянського проекту у 80-х рр. XX ст. визначив неолібералізм як провідну стратегію планетарної інтеграції.

За більш як два століття свого існування США перетворились з одного з багатьох об'єктів впливу сил глобалізації у провідного суб'єкта міжнародних відносин, який визначає тенденції та динаміку сучасної глобалізації. Вважається, що термін «глобалізація» увійшов у обіг у 80-х рр. XX ст., а в 90-х рр. уже використовувався в якості не тільки наукової, але й політичної категорії. «Стратегія національної безпеки США» (1999 р.) визначила глобалізацію «як процес прискорення економічної, технологічної, культурної і політичної інтеграції» [1]. Поляризація думок дослідників щодо оцінок концепту США в умовах глобалізації сприяє виникненню різних підходів до цілісного теоретичного бачення як процесу глобалізації загалом, так і до визначення їх ролі у міжнародних відносинах нової доби, а це актуалізує тему як напрямок наукового дослідження.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Глобалізація в широкому розумінні, включаючи практично всі соціальні процеси сучасного світу, розглядається в працях багатьох дослідників, серед яких: У. Бек, Е. Гідденс, Р. Кохейн, Дж. Най, К. Омас, С. Стрендж, М. Ділягін, Ю. Яковець та ін. Глобалізація у вузькому вимірі, з акцентом в основному на економічну інтеграцію чи окремі прояви глобального лідерства в конкретних сферах — політичній, безпековій, соціальній, культурній, інтелектуальній стали об'єктом дослідження таких науковців, як А. Аппадурі, Д. Белл, П. Бергер, З. Бжезінський, І. Валлерстайн, Дж. Гелбрейт, Р. Робертсон, Ф. Фукуяма, С. Хантінгтон, Д. Томлінсон, М. Уотерс, Д. Хелд, О. Панарін, С. Рогов, О. Столетов, Г. Шахназаров, І. Дудко,

Є. Камінський, Є. Макаренко, М. Ожеван, Ю. Павленко, І. Погорська, М. Рижков, С. Шергін та ін. Обсяг накопичених досліджень дає можливість поглиблення наукового осмислення теми в багатьох напрямках, і зокрема пов'язаних з концептуальним осмисленням глобалізаційних процесів і ролі в них США.

Метою статті є аналіз концептуальних підходів сучасної політичної науки до феномену світового лідерства США.

Основні результати дослідження. На початку ХХІ ст. в американській міжнародно-політичній думці відбувається фундаментальний теоретичний транзит. Як свідчать наукові дослідження, протягом ХХ ст. американські експерти з глобальних стратегій США здебільшого спирались на настанови реалістичного вільсоніанства, оскільки реалістська складова забезпечувала адекватність воєнного прогнозування, не дозволяючи забути про гоббсівську природу міжнародних відносин.

Слід зазначити, що вільсоніанство сприяло інституціональному структуруванню міжнародного середовища під егідою глобальної ідеології тривалого миру і геокультури розвитку і, як наслідок, класичний етап Ялтинсько-Потсдамської системи характеризувався сталим балансом сил, загроз і спільним нормативним ідеалом миру і безпеки. З погляду фахівців, на трансформацію американської моделі глобального управління в ХХІ ст. впливає взаємодоповнюючий синтез, полемічна діалектика і адаптивна еволюція базових історичних традицій ідеологізації міжнародної політики США: вільсоніанства, гамільтоніанства, джеферсонізму і джексоніанства.

Вільсоніанство передбачає здійснення історичної місії розповсюдження демократії і нормативізації життєдіяльності в глобальному середовищі; школа гамільтоніанців вважає важливим поєднання ефективної економізованої зовнішньої політики з підтриманням внутрішньої стабільності, оскільки в концептуалізації гамільтоніанства інтеграція Америки в глобальну економіку на сприятливих умовах є ключовим чинником загального добробуту держави; джеферсоністи вважають за доцільне зменшувати обсяги сприяння зовнішній експансії демократії задля зосередження на забезпеченні сталої національної моделі демократичного розвитку власне у США; джексоніанство уособлює ідеологію націоналістичного прагматизму американського зразка, в якій пріоритетами є фізична безпека і економічна стабільність США. У зв'язку з неможливістю подальшої стратегічної інсуляції Америки в глобалізованому світі ізоляціоністські доктрини де-факто припинили свій вплив на формування зовнішньої стратегії США, тому неоконсервативний суверенізм, на думку науковців, виступає радше тимчасовим зовнішньополітичним експериментом, ніж життєспроможною довготерміновою стратегією для Америки в новому столітті [2; 3].

Відтак, міжнародно-політична стратегія адміністрації Б. Клінтона формувалася на чіткому поділі акторів міжнародної системи на три категорії: демократичне «ядро» (Захід), транзитивні держави, що наближаються до запровадження західних цінностей, і країни-парії, щодо яких застосовано позицію «подвійного стримування», тобто використання силових та інших форм примусу до зміни політичних систем через первинне повалення політичних режимів.

Для одних транзитивних держав темою переговорного процесу одразу було запропоновано поетапне входження в європейські і євроатлантичні структури, для інших — ідея впровадження євро-американських принципів ринкових від-

носин і суспільної демократії. У такій ситуації чітко викристалізувалося поєднання доктринальних засад стримування із складовими збалансування залежно від того, до якої категорії відносилися ті чи інші держави. Зміни в глибинній суті стратегій були викликані радше відчуттям реальних зрушень у Євразії, ніж попереднім аналізом і прогнозуванням. Адміністрація Б. Клінтона побудувала стратегію на пріоритеті безпеки, визначивши чотири ключові припущення щодо вимог сьогодення: 1) наявність «нового комплексу загроз і ще менш стабільного світу»; 2) зростання значення «економічної могутності» та зниження жорсткого розподілу між зовнішньою та внутрішньою політикою; 3) становлення інформаційної ери, «в якій править нездоланна сила ідей»; 4) «визначення безпеки має включати в себе загрози, що є спільними для всіх народів світу». У концептуальному сенсі нова глобальна стратегія зовнішньої політики визначала США домінуючою державою світу [4].

Фундаментальний підхід Дж. Буша-молодшого формально базувався на концепті критичної геополітики, оскільки базувався на використанні усіх відомих форм впливу для зміни політичних і економічних систем у державах, на які він спрямовується. Основними засобами реалізації стратегії визнано: відмову від ізоляціонізму і протекціонізму; курс на лідерство як альтернативу ізоляціонізму; вільна і чесна торгівля та відкриті ринки на противагу протекціонізму; формування нового світу; превентивний вплив на події. Політична практика останніх років переконує в тому, що основою зовнішньої політики США є військова складова, коли йдеться про «країни-парії» [5].

Дослідники глобальних процесів і ролі США у світі, що трансформується, наголошують, що важливим вектором глобалізації є створення системи наднаціонального управління, реалізації європейської моделі інтеграційного процесу в глобальному масштабі, що формують спільні цінності, стандарти і критерії, які сприйматимуться провідними країнами. Множинний і анархічний характер глобальних процесів актуалізує питання про усвідомлене управління їх розвитком. Головними питаннями у цьому зв'язку є характер відносин між зростаючою кількістю суверенних держав і глобальними наднаціональними інститутами і актуалізує дискусії щодо взаємодії двох рівнів наднаціонального управління — глобального й регіонального, розподілу повноважень між ними, домінування один до одного. Відтак, зазначається у дослідженнях, принципово важливо не допустити серйозних конфліктів у світі через вирішення цього питання та поляризацію держав за цією ознакою [6].

На початку 1990-х рр. здавалось, що світ однополярний і наступає «золотий вік Америки», що глобалізація сприяє формуванню єдиного світового соціально-економічного устрою, фактично прямуючу до одноваріантного розвитку, однак до середини першого десятиліття XXI ст. це твердження перестало бути провідним. На думку З. Бжезінського, з'явився вибір між домінуванням і лідерством США [7].

Останнім часом найдискусійнішою у глобалістиці і теорії міжнародних відносин стала тематика щодо різноманітних варіантів постоднополярного світу. Російські вчені твердять про нову багатополярність, а практики — про поліцентричний світ. Зокрема, С. Рогов, директор Інституту США і Канади РАН, вважає, що формується нова багатополярність: «...вперше глобальна система формується не на основі єдиної, європейської чи християнської цивілізації, а на

основі мультицивілізації, у якій практично всі центри сили володіють ядерною зброєю і в якій відсутні загальні правила гри» [8]. Натомість деякі американські політологи (наприклад, Р. Хаас) вважають, що світ вступає в епоху безполярності [9], інші (Ф. Закарія) називають цей стан постамериканським світом [10], треті (Т. Фрідман) назвали його плоским [11], але ніхто не розглядає його однополярним.

В останнє десятиріччя, після розпаду біполярної системи, закінчення «холодної війни» і створення однополюсного світу на чолі зі США розвинулися три геостратегічні доктрини, що стосуються глобальних політичних процесів майбутнього. Дві з них (доктрина С. Хантінгтона і доктрина З. Бжезінського) є доктринами, що впливають із геостратегічних інтересів США і передбачають їх домінування у світі; третя — доктрина, провідником якої є прихильник антиглобалізму О. Дугін, має у своїй основі російсько-імперські інтереси і передбачає домінування Росії в Євразії, а, отже, і на світовому рівні.

Доктрина С. Хантінгтона викладена автором у книзі «Зіткнення цивілізацій та межа світу» (1996 р.), базовим постулатом якої є те, що людство вступило у нову фазу розвитку і самоусвідомлення, де головними є не західні цінності (громадянське суспільство, лібералізм, масова культура тощо), а консерватизм, національні, зокрема релігійні традиції, самотність народів, їхній опір вестернізації тощо. На протидію західній цивілізації, наголошується у дослідженні, з її невпинною тенденцією до глобалізації шляхом економічного, культурного та інформаційного імперіалізму, нині в Євразії формуються ще дві потужні цивілізаційні системи: азійська (буддистсько-індуїстська у складі Китаю, Японії, Індії, Індонезії, Кореї, Таїланду, Бірми, Малайзії) і мусульманська з країнами Близького і Середнього Сходу, частково Кавказу і колишньої радянської Середньої Азії. С. Хантінгтон не зараховує до західної цивілізації велику частину Євразії, що позначена візантійсько-православною традицією, зокрема: Росію, Білорусь, частково Україну, Молдову, Румунію, Болгарію, Сербію, Македонію, Грузію і Вірменію, оскільки визначальним у цивілізаційній концепції автора є два чинники: релігійний і етно-ментальний, які «фундаментально формують характер народів» [6]. Візантійська цивілізація в цьому аспекті характеризується автором духовною інертністю Церкви (православної), схильністю народів до авторитаризму і диктатури, сакралізацією керівництва держави (монарха, президента) тощо.

Доктрина З. Бжезінського найповніше викладена у його книзі «Велика шахівниця: головні цілі американської політики» (1998 р.), за якою «Великою шахівницею» визначається Євразійський континент із його державно-національним, історико-культурним і релігійним розмаїттям. З. Бжезінський базує свою геостратегічну позицію на світовому домінуванні США після розвалу комуністичної системи, вводить «шахові» поняття геостратегічних гравців і геостратегічних вісей, розуміючи під геостратегічними гравцями держави, що мають спроможність і національну волю застосувати силу чи вплив поза своїми кордонами для того, аби змінити відповідно до інтересів Америки наявне геополітичне становище. Деякі країни через якісь причини — прагнення національної величч, ідеологічної реалізації, релігійного месіанства чи економічного зростання — прагнуть здобути регіональне домінування або ж глобальне утвердження.

Водночас до геополітичних вісей відносяться держави, чия важливість, на думку відомого політолога і аналітика, походить не з їхньої сили і мотивації, а

радне з уразливого розташування та з наслідків їхніх потенційно несприятливих умов для поведінки геостратегічних гравців. Найчастіше геополітичні вісі визначаються географічним розташуванням, що в деяких випадках надає таким державам особливої ролі або у наданні доступу до важливих регіонів, або ж у відмові сильному гравцеві у ресурсах. У деяких випадках геополітична вісь може діяти як захисний щит для важливої держави або навіть регіону [12]. Слід підкреслити, що автор доктрини визначає на політичній карті Євразії, як мінімум, п'ять основних й активних стратегічних гравців (Франція, Німеччина, Росія, Китай та Індія) і п'ять геополітичних вісей (Україна, Азербайджан, Південна Корея, Туреччина та Іран). У цьому контексті геополітична вісь України полягає в її «уразливому розташуванні» стосовно, передусім, геостратегічного гравця Росії, яка традиційно зачіпає геостратегічні інтереси США.

Нарешті, геостратегічна доктрина, яка пропагується О. Дугіним і яка викладена у книзі «Основи геополітики. Геополітичне майбутнє Росії» (1997 р.), визначає такі параметри глобального світу: Росія є і залишиться імперією, геостратегічні інтереси якої є протилежними до аналогічних інтересів атлантичних країн, зокрема США і Великої Британії; кінцевою геостратегічною метою Росії є утвердження її як імперії на всьому євразійському континенті — від Лісабона до Владивостока, від Гельсінкі до Джакарти; російсько-євразійська імперія матиме ієрархічну побудову, а, отже, геостратегічними центрами, що контролюються Москвою, мають бути Німеччина з її протекторатом над усією Західною Європою, Японія, що керує усією Південно-східною Азією, та Індія з контролем над півднем Азії; основними ворогами Росії на євразійському материках О. Дугін визначає Китай, Туреччину та Україну, які необхідно перетворити на окремі регіони маловпливового характеру для повного й остаточного їх підкорення [13].

До кінця другого президентського терміну Дж. Буша-молодшого стало очевидно, що вироблена під егідою його президентської адміністрації доктрина «глобального домінування» США не стала дієвою «великою стратегією». Якщо Б. Клінтон використовував глобалізацію в інтересах США, то Дж. Буш-молодший намагався контролювати за допомогою доктрини «глобальної демократизації» світовий розвиток, вважаючи можливим нав'язати критерії і цінності американського способу життя іншим країнам, проте об'єктивні процеси цивілізаційного розвитку мали суперечливі наслідки. Війна (потім перейменована в боротьбу) з глобальним тероризмом під гаслом «за світле майбутнє всього людства» не призвела до вбудовування даної стратегії у світові глобальні процеси на умовах, що влаштовували США. Відповідно, несумісність векторів загальносвітової і американської глобальної політики зумовили зміну адміністрації у Білому домі і потребу у «новому американському курсі», запропонованому представниками демократичної партії США [3].

Слід підкреслити, що адміністрація президента Б. Обама, яка отримала багатий військово-політичний, фінансовий та економічний спадок, переймалася, у першу чергу, проблемами внутрішньої політики і пошуками шляхів виходу з військового конфлікту на Великому Середньому Сході, тому появу в середньостроковій перспективі нової «великої стратегії» США навряд чи варто було очікувати. Проте, це не означало, що Сполучені Штати діятимуть, не маючи довгострокових цілей, чи відмовляться від намірів сформувати нове глобальне середовище безпеки на основі власних інтересів і цінностей. Підтвердженням

нових підходів президентської адміністрації Б. Обама до проблеми відновлення світового лідерства США можна вважати ідеологію одного з головних стратегів американської зовнішньої політики З. Бжезінського, який у праці «Другий шанс: три президенти і криза американської наддержави» [7] зазначає, що не існує реальної альтернативи світовому лідерству США і що більшість провідних держав світу погоджуються з тим, що світ потребує лідера-стабілізатора.

Проте стратегія Б. Обама відрізняється від стратегії глобального лідерства Дж. Буша-молодшого, яка свідчить про перенесення основних зусиль на відновлення потенціалу «морального лідерства США», на формування проамериканської світової суспільної думки. Такий підхід зумовив відмову США від деяких глобальних проєктів: найбільші поступки з боку США відбулись у військово-політичній сфері, оскільки там сформувався основний антиамериканський потенціал. Це війни в Іраку і Афганістані, погрози застосування військової сили проти Ірану та Північної Кореї, розширення НАТО, програма стратегічної стабільності, протиракетна оборона (ПРО), мілітаризація космосу, гонка новітніх озброєнь та інше. 17 вересня 2009 р. Б. Обама оголосив про зміну позиції США щодо ПРО, відмінивши рішення Дж. Буша-молодшого про створення європейської підсистеми протиракетної оборони з опорою на об'єкти у Чехії та Польщі [14].

Фактично до сучасних доктрин американської зовнішньої політики відносимо якісно нову «Доктрину Обама», поняття про яку першим увів у політологічний обіг провідний оглядач «The American Prospect» і «The Washington Independent» С. Акерман 24 березня 2008 р. На його погляд, 44-й президент США під час передвиборних дебатів з Х. Клінтон у Каліфорнії, що відбулися 31 січня [15], представив свій доктринальний підхід, базований на засадах безпрецедентної за масштабами критики зовнішньої політики чинної на той час президентської адміністрації Дж. Буша-молодшого. Подібної гостроти в оцінках міжнародного курсу свого попередника кандидатом у президенти не знала американська політична історія повоєнної епохи.

Ця критика у поданні Б. Обама була, за оцінками політологів, нищівною, з огляду на те, що фактично йшлося про зіткнення двох форм і проявів американського інтернаціоналізму чи інтервенціонізму у ХХІ ст. Перший з них був відтворений і реалізований адміністрацією Дж. Буша-молодшого і передбачав ключову роль силового фактору, стратегічним наслідком якого стало поширення антиамериканських настроїв у світі, зокрема й на теренах держав, які вважаються традиційними союзниками США. Другий вимір інтернаціоналізму, що був запропонований уже адміністрацією Б. Обама, передбачав первинність впливу силою прикладу, застосування механізмів багатосторонності та активної дипломатії навіть тоді, коли йдеться про «неспроможні держави» або тих учасників міжнародної спільноти, які демонструють намір порушити принципи нерозповсюдження зброї масового ураження. Втім, неможливо повністю спрогнозувати чи проаналізувати фундаментальні аспекти і складові доктрини 44-го президента США, які одержали назву «План Барака Обама і Джо Байдена — гарантувати безпеку і відновити репутацію Америки», який став основою нової Стратегії національної безпеки США [16].

Дослідники глобальних стратегій США зазначають, що нові підходи до політики зміцнення світового лідерства США простежувалися й у виступі президента США «Про становище країни» 25 січня 2012 р., основні положення якого

стосуються передусім саме відновлення світового лідерства США [17]. Йдеться про вагомість авторитету США у світі, зміцнення зв'язків з країнами Європи, Азії, Латинської Америки, підтримання подальших змін у регіоні Близького Сходу, а також про продовження політики захисту демократичних цінностей у всьому світі, зокрема, в Сирії та Бірмі. Досягненням нинішньої адміністрації є стабілізація ситуації в Афганістані, згортання операцій у цій країні та передача афганському уряду відповідальності за безпеку власної держави. Б. Обама підтримав «хвилю змін» у країнах Північної Африки та Близького Сходу та жорстко висловився за демократизацію Сирії, закликавши президента цієї країни Б. Асада до негайного проведення демократичних реформ. Важливим напрямом діяльності адміністрації США, зазначається у виступі, залишатиметься питання нерозповсюдження зброї масового ураження та надійності зберігання ядерних матеріалів. Відтак, США наполягатимуть на тому, щоб Північна Корея дотримувалася обіцянок позбутися ядерної зброї [17].

Наголошуючи на тому, що світ швидкоплинно трансформується і США не в змозі проконтролювати кожен ситуацію, Б. Обама тим не менше стверджує, що Америка залишається єдиною державою у міжнародних відносинах, яка спроможна вплинути на будь-які кризові ситуації. Як політичну декларацію, можна розглядати й риторику Б. Обами про те, що поки він є президентом, «Америка буде великою державою, а всі проблеми будуть подолані, всі місії виконані задля досягнення спільної мети» [17]. Як зазначають аналітики, виступ Б. Обами слід було оцінювати в контексті виборчої президентської кампанії 2012 р. Запропоновані у виступі Б. Обами реформи загалом оцінювалися як можливість їх реалізації у майбутньому, проте викликали певні сумніви з огляду на відсутність пропрезидентської більшості в Конгресі.

Висновки. Аналіз стратегії зміцнення світового лідерства США уможливило висновок про пріоритетність політики цивільної сили, яка втілюється в засобах, що складають потенціал міжнародного впливу Америки. Головною метою стратегії визначено національне оновлення для повернення американського світового лідерства, яке передбачає військову міць, економічну конкурентоспроможність, моральний авторитет, активну участь у міжнародно-політичних процесах у глобальному масштабі і зусилля щодо впорядкування міжнародної системи, оскільки США, як і раніше, володіють унікальними ресурсами, які в попередні десятиліття дозволяли зберігати лідерство держави в світі. Слід зазначити, що інтереси США у Стратегіях національної безпеки сформульовані у таких пунктах, як: безпека США, їх громадян, а також союзників і партнерів США; процвітання, засноване на сильній, інноваційній і динамічній національній економіці в умовах відкритої міжнародної економічної системи, військова потужність; повага до універсальних цінностей на території США і в усьому світі, міжнародний порядок, зумовлений американським лідерством в умовах зростання глобальних викликів. Разом з тим утримання лідерських позицій пов'язується, як і у попередніх стратегіях президентських адміністрацій, з концепцією месіанської обраності США.

ЛІТЕРАТУРА

1. A National Security Strategy for a New Century. Washington D.C.: The White House. December 1999. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.clinton4.nara.gov/media/pdf/nssr-1299.pdf>

2. Юрченко С. В. Геостратегия США в процессе становления глобальной державы : дис. д-ра полит. наук: 23.00.04 / Юрченко Сергей Васильевич ; Таврический национальный ун-т им. В. И. Вернадского. — Симферополь, 2001. — 430 с.
3. Рижков М. М. Доктринальный вимір стратегій зовнішньої політики США: від стримування до глобальної демократизації : дис. д-ра політ. наук: 23.00.04 / Рижков Микола Миколайович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2007. — 401 с.
4. Дудко І. Д. Критерії і механізми забезпечення міжнародно-політичних інтересів США в нестационарній системі міжнародних відносин : дис. д-ра політ. наук: 23.00.04 / Дудко Ірина Дмитрівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. — К., 2008. — 455 с.
5. Рижков М. М. «GrandStrategies»: актуалізація американського досвіду стратегічного планування / М.М. Рижков. — К. : Видавництво «Алькор», 2006. — 247 с.
6. Huntington S. The Clash of Civilizations and Remaking the World Order / S. Huntington. — N.Y. : Simon & Schuster., 1996. — 368 p.
7. Brzezinski Z. Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower / Z. Brzezinski. — N.Y. : Basic Books, 2007. — 240 p.
8. Global trends 2025: The National Intelligence Council's 2025 Project [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.aicpa.org/research/cpahorizons2025/globalforces/downloadabledocuments/globaltrends.pdf>
9. Рогов С. Американское лидерство в многополярном мире. Основы «Стратегии национальной безопасности» Обамы [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1276462800>
10. Zakaria F. ThePost-AmericanWorld / F. Zakaria. — N.Y.: W.W. Norton&Co., 2008. — 304 p.
11. Friedman T. The Lexus and the Olive Tree. Understanding Globalization / T. Friedman. — N.Y. : Farrar, Straus and Giroux, 1999. — 394 p.
12. Brzezinski Z. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives / Z. Brzezinski. — N.Y. : Basic Book, 1998. — 224 p.
13. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А. Дугин. — М.: Арктогея, 1997. — 608 с.
14. Погорська І. І. США: місія здійснює? Праксеологія творення глобального світу / І. І. Погорська. — К.: Грамота, 2009. — 504 с.
15. Barack Obama's speech at the University of Purdue (July 16, 2008) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cfr.org/us-election-2008/barack-obamas-speech-university-purdue/p16807>
16. The National Security Strategy of the United States of America [Електронний ресурс]. — Washington, DC: White House, 2010, May. — 52 p. — Режимдоступу : http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
17. Выступление президента Барака Обамы «О положении страны» 2012 года. 24 января 2012 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.iipdigital.usembassy.gov/st/russian/texttrans/2012/01/20120125080853x06679652.html#axzz1vEh8Wv3c>

REFERENCES

1. *A National Security Strategy for a New Century*. Washington D.C.: The White House. December 1999. Retrieved from <http://www.clinton4.nara.gov/media/pdf/nssr-1299.pdf>
2. Yurchenko, S.V. (2001). *The U.S. geostrategy in the process of becoming a global power*: theses for gaining academic degree of the doctor of political sciences. Simferopol (in Rus.).
3. Ryzhkov, M. M. (2007). *The doctrinal dimension of the strategies of the U.S. foreign policy: from containment to global democratization*: theses for gaining academic degree of the doctor of political sciences. Kyiv (in Ukr.).

4. Dudko, I. D. (2008). *Criteria and mechanisms for ensuring the U.S. international and political interests in non-stationary system of international relations*: theses for gaining academic degree of the doctor of political sciences. Kyiv (in Ukr.).
5. Ryzhkov, M. M. (2006) «Grand Strategies»: *Actualization of American experience of strategic planning*. Kyiv: Alkor (in Ukr.).
6. Huntington, S. (1996). *The clash of civilizations and remaking the world order*. N.Y.: Simon & Schuster.
7. Brzezinski, Z. (2007). *Second chance: Three presidents and the crisis of American superpower*. — N.Y.: Basic Books.
8. *Global trends 2025: The National Intelligence Council's 2025 Project*. Retrieved from <http://www.aicpa.org/research/cpahorizons2025/globalforces/downloadabledocuments/globaltrends.pdf>
9. Rogov, S. *American leadership in a multipolar world. Basics of Obama's «National Security Strategy»*. Retrieved from <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1276462800> (in Rus.).
10. Zakaria F. (2008). *The Post-American world*. — N.Y.: W.W. Norton & Co.
11. Friedman, T. (1999). *The lexus and the olive tree. Understanding globalization*. — N.Y.: Farrar, Straus and Giroux.
12. Brzezinski, Z. (1998). *The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives*. — N.Y.: Basic Book.
13. Dugin, A. (1997). *Basics of geopolitics. The geopolitical future of Russia*. — Moscow: Arctogea (in Rus.).
14. Pogorska, I. I. (2009). *The USA: Mission executable? Praxeology of global world creation*. — Kyiv: Gramota (in Ukr.).
15. *Barack Obama's speech at the University of Purdue*. July 16, 2008. Retrieved from <http://www.cfr.org/us-election-2008/barack-obamas-speech-university-purdue/p16807>
16. *National security strategy*. Washington. May, 2010. Retrieved from http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf
17. *Remarks by President Barack Obama's «State of the Union» in 2012*. January 24, 2012. Retrieved from <http://www.iipdigital.usembassy.gov/st/russian/texttrans/2012/01/20120125080853x06679652.html#axzz1vEh8Wv3c> (in Rus.).

УДК 323:504 (477)

Перга Т. Ю.*,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України, Київ, Україна. perga@list.ru

ЕКОЛОГІЧНИЙ ЛОББІЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗШИРЕННЯ УЧАСТІ СУСПІЛЬСТВА В ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У ЄС

|| **Анотація.** З'ясовано сутність екологічного лоббізму як напряму політичної діяльності; доведено необхідність збалансування різноспрямованих інтересів, коротко- і середньострокових соціальних та економічних вигод різних груп представників суспільства.

* Perga T.Y., Ph. D. in History, Senior research fellow, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine. perga@list.ru
ENVIRONMENTAL LOBBYING AS AN INSTRUMENT OF EXPANSION OF PUBLIC PARTICIPATION
IN DECISION-MAKING IN EU

льства з потребами навколишнього середовища. Здійснено співставлення методів екологічного лобізму з головними методами чинення щодо цього тиску в політичній сфері. Аналізується досвід становлення та розвитку екологічного лобізму в Європейському Союзі. Досліджено головні групи інтересів і механізми їх впливу на формування екологічної політики на регіональному та національному рівнях. Розглянуто правове поле та головні інструменти, що використовуються екологічними лобістами в Україні; обґрунтовано головні завдання розвитку інституту екологічного лобізму з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн. Дано рекомендації щодо унормування інституту лобізму та шляхів розширення впливу існуючих груп тиску на процес прийняття екологічних рішень, підсилення їх потенціалу з урахуванням специфіки та особливостей ситуації в Україні.

Ключові слова: екологічний лобізм, екологічна політика, групи інтересів, ЄС, Україна, неурядові організації.

Аннотация. Выясняется сущность экологического лоббизма как направления политической деятельности; доказывається необходимость сбалансирования разнонаправленных интересов, кратко- и среднесрочных социальных и экономических выгод различных групп представителей общества с потребностями окружающей среды. Делается сопоставление методов экологического лоббизма с главными методами оказания давления в этом плане в политической сфере. Анализируется опыт становления и развития экологического лоббизма в Европейском Союзе. Исследуются основные группы интересов и механизмы их влияния на формирование экологической политики на региональном и национальном уровнях. Рассматривается правовое поле и главные инструменты, которые используются экологическими лоббистами в Украине; обосновываются главные задачи развития института экологического лоббизма с учетом позитивного опыта зарубежных стран. Даются рекомендации по унормированию института лоббизма и путей расширения влияния существующих групп давления на процесс принятия экологически значимых решений, усиления их потенциала с учетом специфики и особенностей ситуации в Украине.

Ключевые слова: экологический лоббизм, экологическая политика, группы интересов, ЕС, Украина, неправительственные организации.

Abstract. Essence of environmental lobbying as a trend of political activity is discussed. The necessity to balance the divergent interests of short- and medium-term social and economic benefits of different groups of representatives of society with the needs of the environment is proved. It is done comparing of methods of environmental lobbying with the main methods of pressure in this respect in political sphere. The experience of development of the environment lobbying in the European Union is analyzed. Main interest groups and mechanisms of their influence upon the environmental policy at the regional and national levels are discussed. It is analyzed the legal field and methods which are used by environmental lobbyists in Ukraine. Main tasks of development of the institute of environmental lobbying with due regard to the positive experience of foreign countries are based. Recommendations in respect of legalization of the institute of lobbying and the ways of expansion of the influence of existing groups of pressure on the process of decision-making on important question in the sphere of environmental protection are given. It is said also about the strengthening of potential of the institute of lobbying and groups of pressure according to special features and peculiarities of situation in Ukraine.

Key words: environmental lobbying, environmental policy, interest groups, EU, Ukraine. NGO.

Постановка проблеми. Сьогодні українське суспільство стоїть перед низкою серйозних випробувань. Кризові явища в багатьох галузях, включаючи управління охороною довкілля, унаочнюють необхідність формування принципово нових підходів до вирішення традиційних проблем і відповідей на нові виклики суспільного і державного розвитку. Одним із важливих завдань у цьому контексті є легітимізація специфічного інституту політичної системи — лобізму, який у Європейському Союзі є історичним надбанням демократії та розвинутого парламентаризму. В умовах загострення довкілних і ресурсних проблем, зростаючого впливу економіки на навколишнє середовище та підвищення свідомості громадян розвиток екологічного лобізму перетворюється на один із важливих чинників формування екологічної політики як на міжнародному, так і на національному рівнях.

На відміну від розвинених країн світу, в Україні інститут лобізму не має легітимної основи, а через нерозвиненість демократичних інститутів і високий рівень корупції він часто набуває нецивілізованих форм. Тому поодинокі спроби лобіювання інтересів довкілля, що здійснюють окремі актори громадянського суспільства, по-перше, не мають помітного успіху, а, по-друге, не завжди сприймаються у позитивному руслі. Це суттєво знижує ефективність національної екологічної політики, звужує коло недержавних партнерів і зменшує можливість їх залучення до процесу прийняття рішень і контролю за їх виконанням. Вказане унаочнює нагальність унормування інституту лобізму в Україні і формування на цій основі засад екологічного лобізму. Йдучи шляхом євроінтеграції, Україна має не лише адаптувати своє правове поле до законодавчих норм ЄС, а й упровадити (на основі критичного переосмислення та врахування національних умов) відповідні демократичні стандарти та механізми боротьби з корупцією.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблема лобізму є предметом широких наукових досліджень закордонних і вітчизняних фахівців. Водночас екологічний лобізм, як один із його напрямків, привертає до себе значно меншу увагу. Найдослідженішими на даний час є теоретичні аспекти діяльності екологічних груп інтересів у процесі прийняття еколого-політичних рішень, що висвітлені в роботах Д. Сілза, К. Хорнбека, Е.Андерсона, П. Равкліффа, С. Мезея, Дж. Річардсона, Н. Міллера, А.Михайлова, С. Уайза, Б. Чокора, Л. Шунбеко та ін. Низка праць Дж. Петерсона і Е.Бомберга, Х. і У. Уоллас, Р. ван Шенделлена, Дж. Грінвуда, А.Йордана, Е. Уарлайта, Дж. Фейрбрасса, Д. Коена присвячена аналізу лобізму в країнах Європейського Союзу та його наднаціональних структурах; головна увага в них сфокусована на ролі груп інтересів і практичних аспектах здійснення впливу.

Особливістю вітчизняної історіографії з даної проблематики є широке коло наукових напрацювань з юридичних, управлінських та інституційних аспектів лобізму (І. Немчинов, Ю. Ганжуров, В. Федоренко, Т. Аравіная, О. Дягілев, Н. Зяблюк, С. Костяєв, Ю. Кузнецов, Л. Ільчова, А. Любимов, Р. Мацкевич, В. Нестерович, О. Одінцова, І. Фролова та ін.). Однак комплексні дослідження з проблем екологічного лобізму на даний час відсутні. Окремі методи чинення тиску неурядових організацій на органи влади розглядаються в статтях В. Наместника, І. Сибіги, однак діяльність у сфері захисту довкілля або не висвітлені взагалі, або розкрита досить побіжно. Серед цього загалу вирізняється публікація неурядової екологічної організації «Мама-86» за результатами реалізації проекту «Громадське лобіювання першочергових рішень влади для підвищення ефективності екологічної політики», в якій здійснено аналіз практичних кроків неурядових організацій (НУО) у цьому напрямку [1].

Мета статті — аналіз екологічного лобізму як напряму передової європейської практики в аспекті впливу на процес прийняття рішень і підвищення результативності національної політики у сфері захисту довкілля.

Основні результати досліджень. Екологічна форма лобізму виявляє себе у впливі груп, що формуються навколо спільних інтересів щодо влади (уряд, парламент, органи державного управління) для ухвалення певних нормативно-правових актів або рішень, що можуть безпосередньо або опосередковано впливати на довкілля.

Розглядаючи легітимні засади інституту лобізму, фахівці виділяють американську систему представництва (існування розгорнутої профільної законодавчої бази, наприклад, у США — це закон «Про розкриття лобістської діяльності», у Канаді — «Про реєстрацію лобістів»), європейську (що включає як структури ЄС, так і окремі країни-члени ЄС, де лобізм може існувати *de facto*, наприклад, у Франції; регулюватися окремими нормативними актами, наприклад, у Польщі, Литві; або загальними правовими нормами, наприклад, у Німеччині) і системи, де лобізм визнаний незаконним (наприклад, Індія) [2, с. 12].

Аналіз методів екологічного лобізму засвідчує його відповідність існуючій практиці чинення тиску і включає: створення релевантного інформаційного поля, формальні і неформальні консультації, використання широких дискусійних майданчиків, залучення аналізу та експертних оцінок. Особливим методом екологічного лобізму є наукова аргументація стану довкілля та прогнозування.

Потрібно наголосити, що групи тиску, які використовують практику лобізму, не лише численні, а й неоднорідні. Досліджуючи головних акторів екологічного лобіювання, Конор МакГрат виділяє такі: великі корпорації, спілки підприємців, різні професійні асоціації, неурядові організації, впливові юридичні та консультаційні фірми. У структурах ЄС створено представництво корпоративних інтересів європейських транснаціональних компаній і галузевих об'єднань, які мають потужний вплив на ухвалення рішень в інституціях ЄС і на рівні національних урядів [3, с. 38].

Загальноприйнятим і цілком обґрунтованим вбачається поділ екологічних лобі груп на два типи. До першого типу відносяться групи, що виражають приватні економічні інтереси, до другого — групи, що відстоюють державні або громадські інтереси (переважно цю роль виконують різні неприбуткові організації). Співвідношення між ними складає приблизно 4:1 [4, с. 72], що вказує на потужний тиск на екологічну політику представників бізнесу.

За нашими оцінками, основне протиріччя екологічного лобізму полягає у діалектичних відносинах поєднання та боротьби різноспрямованих інтересів коротко- і середньострокових соціальних та економічних вигод різних груп людей з інтересами навколишнього середовища. Це пов'язано з відмінностями в сприйнятті екологічних питань з боку акторів і неоднозначністю розуміння екологічної вигоди (прибутку). Вказане не лише дозволяє констатувати багатовекторний і багаторівневий вплив екологічного лобіювання на процес вироблення екологічної політики, а й актуалізує необхідність збалансування відмінних інтересів.

Як зазначають Анджей Йордан і Каміла Адей, генезис інституту екологічного лобізму тісно пов'язаний з формуванням глобальної та національної політик захисту довкілля, що відбувалося під впливом еколого-політичних дискурсів алармізму та сталого розвитку [5, с. 153—155]. У Європі перша екологічна лобі група — Європейське екологічне бюро (ЕЕБ) — відкрила свій офіс в 1974 р. Протягом більш ніж півстоліття на теренах європейського регіону екологічний лобізм перетворився на важливий елемент механізму влади, діяльність якого регламентується низкою документів. У цьому контексті вкажемо на «Правила щодо лобіювання та груп інтересів у національних парламентах країн-членів» (1996 р.) [6] і документ «Лобіювання в ЄС: поточні правила та практика» (2003 р.) [7]. У 2005 р. була започаткована Європейська ініціатива прозорості, в рам-

ках якої був створений Реєстр лобістів Європейської Комісії і Кодекс поведінки лобістів Комісії [8]. У наступні роки на його основі був створений єдиний онлайн реєстр лобістів, що працюють у Парламенті, Комісії та Раді Європейського Союзу. Він містить інформацію про те, хто займається лобістською діяльністю, її характер і джерела фінансування, а також кодекс поведінки, якому мають відповідати компанії, що легалізували себе в цьому реєстрі [9]. Однак, як уже було наголошено, у Європейському Союзі не прийнято законів, які регламентують лобістську діяльність.

За різними оцінками, на даний час в Брюсселі нараховується від 15 до 30 тис. професійних лобістів-консультантів і правників консалтингових і юридичних фірм, профспілок і піар-компаній, спілок і федерацій промисловців і підприємців, торговельних асоціацій представників корпорацій, неприбуткових неурядових організацій тощо, які у різний спосіб впливають на посадових осіб Європейської Комісії і депутатів Європейського Парламенту [10].

Безперечно, найбільший інтерес для екологічних лобі груп становить Європейська Комісія (у першу чергу, через її монополію на ініціювання законів), а також Європейський Парламент. «Протискання» різних законодавчих ініціатив, що стосуються екологічної політики, є одним з головних інструментів, який активно використовується обома групами лобістів. Водночас цілі його використання суттєво відрізняються. Якщо у випадку неурядових організацій ми можемо з впевненістю констатувати лобіювання інтересів довкілля (громадських інтересів), то політику впливу представників бізнес-кіл можна охарактеризувати, як контроверсійну. Це пояснюється відмінними поглядами великого бізнесу та транснаціональних корпорацій, що зазвичай лобіюють свої приватні інтереси, на різні питання екологічної політики національного, регіонального та глобального рівнів, що має наслідком як підтримку, так і опір відповідним заходам.

Цю тезу можна яскраво проілюструвати на прикладі відношення європейських компаній до переходу на низько вуглецеву економіку, та, зокрема, відношення до амбітної мети скоротити до 2030 р. викиди парникових газів на 40 % у порівнянні з 1990 р. і водночас збільшити використання альтернативних джерел енергії до 27 %.

Згідно до даних Euractive, майже половина з 200 найбільших компаній світу активно підтримують боротьбу зі зміною клімату [11]. Складений неурядовою британською організацією InfluenceMap.org рейтинг вказує, що цей список очолюють: в автомобільній індустрії — компанії Nissan, Honda та Toyota, на ринку споживання — Unilever, Nestle та Coca Cola, на ринку комунальних послуг — National Grid, Iberdrola та EDF, у сфері інформаційних технологій — Google, Cisco та Apple, в енергетичному секторі — ENI, Shell і Total [12].

Водночас існує чимала кількість тих компаній, які виступають проти цієї політики. Згідно до вказаного рейтингу, до них можна віднести таких енергетичних гігантів США, як Chevron, Exxon Mobil і Phillips 66, а також компанію Koch Industries. До речі, остання інвестувала протягом трьох років € 550 тис. у лобіювання у Європейському Союзі потрібних їй рішень у галузі захисту довкілля та енергетики [13].

Численні факти доводять, що для гальмування дій урядів або міжнародної спільноти в боротьбі зі зміною клімату противники цієї політики використовув-

ють широке коло інструментів тиску. Очевидно, що вплив корпоративних інтересів на кліматичну політику вже давно вийшов за межі формальних і фінансових взаємодій між їх представниками і законодавцями. З початку 1990-х рр. корпорації інвестували значні кошти в рекламу, PR і соціальні медіа з метою популяризації своїх поглядів на науку про клімат (які базуються на потужному інженерно-технічному забезпеченні необхідних досліджень) і формування необхідної їм громадської думки. Трендом останніх десятиліть стало використання ними в своїх інтересах профспілок. За даними незалежної неурядової організації Carbon Disclosure Project, до таких заходів вдається 77 % і з найбільших 500 компаній світу [14].

Зважаючи на специфіку інтересів і позицій бізнес-кіл, тактика Європейського Союзу будується на залученні до співпраці широкого кола партнерів з цього середовища і спонуканні їх до добровільного прийняття позитивних для довкілля рішень. Можна констатувати поступову інституалізацію участі великого бізнесу в екологічній політиці, яка на думку Девіда Коена проявляється через створення політичних форумів, бізнес коаліцій та альянсів і участь представників бізнесу у дебатах з екологічної проблематики [15]. Безперечно, цей процес є взаємовигідним: з однієї сторони, довіра Європейської Комісії стимулює бізнес до досягнення високих стандартів, що висуваються до приватних партнерів у ЄС, а з другої — відбувається формування широкої коаліції, що лобіює інтереси довкілля. За нашими оцінками, ця тактика виправдовує себе, адже з кожним роком у ЄС зростає кількість компаній, які добровільно беруть на себе різні екологічні зобов'язання та інтегрують екологічні імперативи до своєї діяльності.

Громадські інтереси в процесі лобіювання в ЄС відстоюють переважно неурядові організації. Всеєвропейські парасолькові групи та міжнародні мережі не лише надають необхідну інституціям ЄС (зокрема, Генеральному директорату та Європейській Комісії) інформацію «з місць», а і широку консалтингову та експертну допомогу. Вони виконують функцію комунікації інституцій ЄС з пересічними громадянами, стверджуючи таким чином демократичні повноваження. Клемент Гуаско наголошує, що таким чином вони роблять свій внесок у «функціональне представництво» і підвищення легітимності європейської політики [16].

Експертне опитування щодо ефективності впливу цивілізованого лобіювання на процес ухвалення рішень політичними інститутами ЄС (Європейського Парламенту, Європейської Комісії та Європейської Ради ЄС), показало, що найефективнішим методом є пряме лобіювання, тобто присутність і виступи представників лобі-групи на слуханнях у комітетах та інших відділах інститутів ЄС з метою представлення та відстоювання власної позиції та надання необхідної фахової інформації. Щодо непрямого лобіювання, то воно переважно має характер ефективної підтримки громадськості та консалтингу. Менш ефективними методами є утворення коаліцій і залучення «третьої» сили (іншої держави або «п'ятої колонії»), а також проведення громадських акцій (мітингів, демонстрацій, страйків чи акцій громадської непокори) [17, с. 11—12].

Наголосимо, що ключова відмінність між культурою лобіювання ЄС і США полягає у підходах до фінансування зацікавлених груп та НУО, так само як і політичних кампаній. У ЄС неприбуткові організації, які представляють грома-

дянське суспільство, часто отримують фінансову підтримку від Європейської комісії. Одночасно в американській системі державні кошти рідко надаються для підтримки лобістських організацій або зацікавлених груп: грошовий потік там, як правило, має зворотній напрямок [18, с. 144].

Як бачимо, в Європейському Союзі екологічне лобіювання є реалією суспільно-політичного життя, що базується на правових, громадських та економічних регулятивних засадах, які спираються на історичні традиції. На противагу, для України воно є абсолютно новою сферою розмежування та узгодження інтересів, де потенційні учасники процесу ще не сформували розгорнутого сприйняття поточних завдань і перспектив даного напрямку. З точки зору політичної культури та зважаючи на відсутність унормування в чинному законодавстві відповідного інституту конституційного права, лобізм в Україні, в т. ч. екологічний, носить нецивілізований характер. Зокрема, бізнес просуває свої інтереси методами, що пов'язані з підкупом посадових осіб, а представники неурядових організацій періодично вдаються до силових акцій (наприклад, блокують дороги, публічні установи тощо).

Не дивлячись на нагальну потребу інституалізації лобізму, жодна зі спроб прийняти закон, що регулюватиме відповідну діяльність (у 1999 р., 2003 р., 2009 р. та 2010 р.), не увінчалась успіхом. Наразі відбувається підготовка законопроекту «Про лобіювання» при Комітеті ВРУ з питань запобігання та протидії корупції, однак перспективи його прийняття незрозумілі.

Висновки. Головною умовою для становлення екологічного лобізму в Україні є розвиток інституту лобіювання як легітимної і цивілізованої форми впливу зацікавлених суб'єктів на законодавчу діяльність і державне управління, що є однією з характеристик розвинутого громадянського суспільства. Не менш важливим завданням є розвиток найперспективніших для України форм цивілізованого тиску на органи влади, серед яких:

- участь у громадських слуханнях, коло яких суттєво розширилось після ратифікації Оргуської конвенції за рахунок питань, що стосуються впливу на довкілля та його стану, слуханнях з екологічних і ресурсних питань, які проводять комітети Верховної Ради, в експертних групах і представницьких структурах, що працюють при органах місцевого врядування і при Міністерстві екології і природних ресурсів України;
- створення добровільного реєстру екологічних лобістів з метою підвищення довіри до їх діяльності, а відповідно — і її підтримки, а також прозорості процесу прийняття рішень у галузі захисту довкілля;
- ширше залучення до висвітлення нагальних проблем захисту довкілля ЗМІ та соціальних, публікація в них стимулюючих доказів і наукової аргументації, що сприятиме формуванню необхідної громадської думки;
- активізація діяльності з організації акцій, що стосуються різних проблем захисту довкілля, і залучення до них широких кіл громадян;
- просвітницька діяльність, у т.ч. щодо екологічних прав громадян і доступу до інформації.

На відміну від європейських країн, в Україні перспективним є перехід від одноосібної діяльності до формування коаліцій неурядових екологічних організацій, що підсилить їх вагу та можливості тиску на органи державної влади. Окреслене сприятиме також розвитку громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадське лобіювання першочергових рішень влади для підвищення ефективності екологічної політики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mama-86.org.ua/archive/lobbying/lobbying_u.htm
2. Недюха М. Лобізм як соціально-політичний феномен: сутність і засоби впливу / М. Недюха, М. Федорін // Віче. — 2010. — № 4. — С. 12—15.
3. Interest groups and lobbying in Europe: Essays on trade, environment, legislation, and economic development. Edited by Conor McGrath. — Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 2009. — 393 p.
4. Wurzel R. Environmental policy-Making in Britain, Germany and the European Union: The Europeanisation of air and water pollution control (issues in environmental politics) / Rudiger Wurzel. — Manchester: Manchester University Press, 2002. — 336 p.
5. Yordan A. Environmental policy in the EU: Actors, institutions and processes / Andrew Yordan, Camilla Adelle. — NY.: Routledge, 2013. — 385 p.
6. Rules on lobbying and interest groups in the national parliaments of the Member States [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/workingpapers/pana/w5/default_en.htm
7. Lobbying in the EU: current rules and practices [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2003/329438/DG-4-AFCO_ET%282003%29329438_EN.pdf
8. Green Paper on the European Transparency Initiative [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_194_en.pdf
9. Transparency Register [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ec.europa.eu/transparencyregister/public/homePage.do>
10. EU Factsheet. Pressure groups and Lobbying in EU Initiative [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.civitas.org.uk/eufacts/OS/CIT7.php>
11. French business group top of EU 'anti-climate' lobby list [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.euractiv.com/sections/innovation-industry/french-business-group-top-eu-anti-climate-lobby-list-317699>
12. Uncovering the Corporate Influence Over Climate Change [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://influencemap.org/page/Measuring-Corporate-Influence-of-Climate-Change-Policy>
13. Koch Industries spent €0.5m lobbying EU on environmental protection [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.theguardian.com/environment/2015/jul/06/david-charles-koch-industries-lobbying-eu-environmental-protection>
14. Big business using trade groups to lobby against EU climate policy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.theguardian.com/sustainable-business/2015/apr/15/big-business-trade-groups-lobby-against-eu-climate-change>
15. Coen D. EU Lobbying: Empirical and theoretical studies / David Coen. — London: Routledge, 2007. — 89 p.
16. Clement Guasco. Environmental NGOs: Channels of democracy for the European Union [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.mah.se/bitstream/handle/2043/8357/Clement%20Guasco%20-%20BA%20Thesis.pdf?sequence=1>
17. Войнич О. М. Цивілізований лобізм як чинник політичної культури: концептуальний та прикладний виміри: автореферат дис. канд. політ. наук : 23.00.03 / О. М. Войнич ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — К., 2009. — 20 с.

18. Drutman L. *The Business of America is lobbying: How corporations became politicized and politics became more corporate* (Studies in postwar American political development) / Lee Drutman. — Oxford: Oxford University Press, 2015. — 288 p.

REFERENCES

1. *Civil lobbying of the priorities of the government decisions to improve environmental policy*. Retrieved from http://www.mama-86.org.ua/archive/lobbying/lobbying_u.htm (in Ukr.).
2. Nydiukha, M., & Fedorin, M. (2010). Lobbyism as a socio-political phenomenon: the nature and mechanisms of influence. *Viche*, 4, 12—15 (in Ukr.).
3. McGrath, C. (Ed.) (2009). *Interest groups and lobbying in Europe: Essays on trade, environment, legislation, and economic development*. — NY.: Edwin Mellen Press.
4. Wurzel, R. (2002). *Environmental policy-Making in Britain, Germany and the European Union: The Europeanisation of air and water pollution control (issues in environmental politics)*. — Manchester: Manchester University Press.
5. Yordan, A. (2013). *Environmental policy in the EU: Actors, institutions and processes*. — NY.: Routledge.
6. *Rules on lobbying and interest groups in the national parliaments of the Member States*. Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/workingpapers/pana/w5/default_en.htm
7. *Lobbying in the EU: current rules and practices*. Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2003/329438/DG-4-AFCO_ET%282003%29329438_EN.pdf
8. *Green Paper on the European Transparency Initiative*. Retrieved from http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_194_en.pdf
9. *Transparency Register*. Retrieved from <http://ec.europa.eu/transparencyregister/public/homePage.do>
10. *EU Factsheet. Pressure groups and Lobbying in EU Initiative*. Retrieved from <http://www.civitas.org.uk/eufacts/OS/CIT7.php>
11. *French business group top of EU 'anti-climate' lobby list*. Retrieved from <http://www.euractiv.com/sections/innovation-industry/french-business-group-top-eu-anti-climate-lobby-list-317699>
12. *Uncovering the Corporate Influence Over Climate Change*. Retrieved from <http://influencemap.org/page/Measuring-Corporate-Influence-of-Climate-Change-Policy>
13. *Koch Industries spent €0.5m lobbying EU on environmental protection*. Retrieved from <http://www.theguardian.com/environment/2015/jul/06/david-charles-koch-industries-lobbying-eu-environmental-protection>
14. *Big business using trade groups to lobby against EU climate policy*. Retrieved from <http://www.theguardian.com/sustainable-business/2015/apr/15/big-business-trade-groups-lobby-against-eu-climate-change>
15. Coen D. (2007). *EU Lobbying: Empirical and theoretical studies*. London: Routledge.
16. Clement, Guasco. *Environmental NGOs: Channels of democracy for the European Union*. Retrieved from <http://dspace.mah.se/bitstream/handle/2043/8357/Clement%20Guasco%20-%20BA%20Thesis.pdf?sequence=1>
17. Voinich, O.M. (2009). *Civilizational lobbying as a factor of political culture: conceptual and applied dimensions*: thesis for gaining academic degree of the candidate of political sciences. — Kyiv (in Ukr.).
18. Drutman, L. (2015). *The Business of America is lobbying: How corporations became politicized and politics became more corporate* (Studies in postwar American political development). — Oxford: Oxford University Press.

ВИТОКИ МІЛІТАРИСТСЬКОЇ СВІДОМОСТІ РОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Досліджено проблему витоків мілітаристської свідомості в російському суспільстві. Виявлено ключові передумови даного явища, пов'язані з еволюцією свідомості суспільства щодо армії та військових протягом років Перебудови в СРСР і перших років існування РФ. Зазначено, що виведення радянських військ з Афганістану, країн Європи, скорочення озброєнь призвели до значної деморалізації військових, з одного боку, та співчуттям до них з боку суспільства, з іншого. Авторитет армії починає зростати від початку 1990-х рр. завдяки публічній діяльності військових як політиків. У часи соціально-економічних негараздів у країні військові постають як надія суспільства у захисті від внутрішніх і зовнішніх ворогів. Формується уявлення, що Росія набуває провідної ролі на пострадянському просторі. Серед чинників — концентрація під юрисдикцією РФ усіх ядерних арсеналів колишнього СРСР. Ряд малих переможних воєн формує у суспільства ставлення до військових як до оборонців інтересів Росії за її межами. Військові сприймаються і в якості захисників моральних цінностей російського суспільства, які, по-суті, стають проявами імперських прагнень і зверхності.

Ключові слова: РФ, мілітаризм, свідомість.

Аннотация. Исследуется проблема истоков милитаристского сознания в российском обществе. Определяются ключевые предпосылки данного явления, связанные с эволюцией сознания общества по отношению к армии и военным в период Перестройки в СССР и первых лет существования РФ. Отмечается, что вывод советских войск с Афганистана, стран Европ, сокращение вооружений привели к значительной деморализации военных, с одной стороны, и сочувствия к ним со стороны общества, с другой. Авторитет армии возрастает с начала 1990-х гг. вследствие публичной деятельности военных как политиков. В период социально-экономической нестабильности в стране военные выступают в качестве надежды общества в защите от внутренних и внешних врагов. Формируется представление, что Россия обретает ведущую роль на постсоветском пространстве. Среди факторов — концентрация под юрисдикцией РФ всех ядерных арсеналов бывшего СССР. Ряд малых победоносных войн формирует в обществе отношение к военным как защитникам интересов России за ее пределами. Военные воспринимаются и в качестве защитников моральных ценностей российского общества, которые по сути становятся проявлением имперских стремлений и высокомерия.

Ключевые слова: РФ, милитаризм, сознание.

Abstract. The problem of the stems of military consciousness of the Russian society are analyzed. Key prerequisites of the noted phenomenon dealt with evolution of the consciousness of society towards army and military people during the time of «Perestroika» (i.e. Restructuring) and the first years of the existence of Russian Federation are defined. It is noted that withdrawal of Russian troops from Afghanistan as well as from the states of Europe, shortening of weapons led to extreme demoralization of Russian military people, from the one side, and sympathy to them from society, from the other side. The authority of the army was starting to increase at the beginning of 1990s due to the public activity of the military people who entered the political arena. Under the time of socio-economical adversities in the country military people embodied the hope of the nation for the support against internal and external enemies. Imagination about Russia as a leading actor on the Post-Soviet arena is formed. Among the factors — concentration of all nuclear

¹ Satskyi P. V., Ph.D. in history, Associate professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. pavangard@i.ua

arsenals of the former USSR under the jurisdiction of Russian Federation. A number of small victorious wars led to formation within the society a relation to their army as to those who support the interests of Russia across the borders of the country. The representatives of military forces are considered at the same time as the supporters of the moral values of Russian society. But in fact, they are acting in order to show imperial ambitions and arrogance.

Key words: RF, militarism, consciousness.

Постановка проблеми. Соціальні реалії XX—XXI ст. вказують, що військові й інші дії будь-якої держави, спрямовані на нав'язування суспільству іншої держави ідеології чи способу життя, могли мати успіх виключно за умови їх беззаперечної підтримки суспільством країни, котра здійснює експансіоністські дії. Задля здійснення війни, спрямованої не на оборону, а на загарбання чужих територій чи нав'язування іншим народам власної ідеологічної платформи, необхідною умовою є мобілізація волі суспільства жертвувати власним розміреним життям, комфортом, достатком і спокоєм. Суспільство держави, котра здійснює експансію, має щиро вірити у правильність своєї ідеології, жити нею і заради її втілення. Мобілізація волі суспільства заради здійснення експансії власної ідеології може відбуватися в результаті переживання суспільством експансіоністської держави потужних стресів, які єднають суспільство у спільному горі чи єдиному прагненні слідувати шляхом реалізації ірраціональної програми. На рубежі XX—XXI ст. суспільство Росії виявило готовність нав'язувати свою волю суспільствам інших держав, схвалюючи агресивні дії своєї влади, вбачаючи в ідеологічній і військовій експансії і демонстрації культурної зверхності над іншими суспільствами правильний шлях розвитку власної держави.

Для розуміння витоків мілітаристського й експансіоністського мислення сучасного російського суспільства варто звернутися до характерних прикладів із нещодавнього минулого. Найхарактернішим прикладом суспільства, котре виявило цілісну волю до реваншу, експансії і зверхності над іншими народами, були німці після Першої світової війни. Їх нація пережила тяжкий стрес кривавих втрат на фронтах війни, які у результаті виявилися марними внаслідок поразки. Наступним ударом для нації стає зрада кайзера Вільгельма II, який, розв'язавши світову війну, привів німців до поразки і залишив Німеччину та виїхав до Нідерландів. Далі німців вразив стрес втрати територій-символів їх національної гідності як, наприклад, Страсбурга [1, с. 240], колоніальних володінь тощо. Наступні трагедії були не менш важкими для суспільства, це злидні й відчуття безнадії, у яких воно не безпідставно звинувачувало нещодавніх противників у Першій світовій війні.

Слід відзначити, що держави-переможниці у прагненні помститися німцям, вели щодо переможених далеко не завжди раціональну політику [2, с. 68—69; 3, с. 12—13]. І в такому суспільстві, поряд із мільйонами громадян, які у свідомому віці не відчули тягара війни, жили мільйони колишніх солдат-носіїв військової звитяги нації. Навіть економічна стабілізація і достаток 1920-х рр. не надали належного оптимізму німецькій нації у мирному житті. Навпаки, бюргери із їх культурою життя заради комфорту людини були представлені нацистською пропагандою, як соціальний прошарок, ворожий героїчному духові нації. Так, у пропагандивному фільмі «Ганс Весмар. Один із багатьох» привертає увагу фрагмент, коли у ресторані бюргер замовляє вільне виконання героїчної пісні

«Дозор на Рейні», чим викликає обурення пронацистськи налаштованого студента [4, див. з 21 хв.].

Цей епізод говорить про наявність у Німеччині початку 1930-х рр. важкого переживання частиною суспільства втрати державної величч. Таке собі протистояння в суспільній свідомості героїчної звитяги і споживацтва. Тому соціально-не середовище Німеччини початку 1930-х рр. було цілком готовим прийняти як альтернативу мирному споживацтву ірраціональну програму нацизму із його пропагандою мілітаристської культури.

Усі подібні тяжкі стреси переживає російське суспільство у останні роки існування СРСР і в 1990-ті рр. Зрештою, це призводить до заміни суспільного прагнення свободи і європейського рівня життя на агресивне намагання нав'язати іншим народам свою велич, базовану на мілітаристській культурі. Ця мілітаристська культура в російському суспільстві пройшла еволюцію від рівня використання військової атрибутики у масовій культурі як данини моді та намагання виділитися у натовпі до культу сили і моральної переваги.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематиці витоків мілітаристсько-імперської свідомості російського суспільства, яка активно формувалась у 1990-ті рр., було присвячено праці багатьох дослідників-політологів, філософів, соціологів. Зокрема, у контексті проблематики національного самовизначення значний внесок у розкриття даної проблеми було зроблено Г. Старовойтовою [5]. Досліджуючи проблематику національного самовизначення, Г. Старовойтова у своїх роботах відкривала бачення проблеми самовизначення народів на пострадянському просторі та міжнародних відносин суспільством Російської Федерації. У своїх історико-філософських працях проблеми імперського мислення російського народу розкриває відомий російський політик і публіцист В. Новодворська [6]. Вартими уваги є праці російського філософа С. А. Нікольського, присвячені проблематиці формування національної свідомості російського суспільства [7].

Метою статті є виявлення соціальних витоків і зовнішніх чинників мілітаристської свідомості російського суспільства.

Основні результати дослідження. На нинішній час слід відзначати, що суспільство Російської Федерації протягом періоду свого існування у пострадянській республіці формувалося у постійному прагненні реваншу за геополітичні наслідки розпаду СРСР. Так, аналогом переживання німецьким суспільством втрати Страсбурга, Данцига, Мемеля, колоній для російського суспільства було переживання виходу Криму і Севастополя із єдиного з російським суспільством державно-політичного поля. Думка про те, що розпад СРСР був найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст., глибоко вкорінилась у свідомості росіян. Тому прагнення реваншу за розпад СРСР обумовило мілітаризацію суспільної свідомості й соціальний запит на державу, яку мають боятися у світі.

Насправді «геополітична катастрофа», якою мислиться російському суспільству розпад СРСР і втрата Росією її лідируючих позицій у світовій економіці й політиці, розгортається у свідомості громадян колишнього СРСР у період Перебудови. Саме у цей час починають руйнуватися численні міфи радянської доби.

У цьому контексті варто відзначити посилення російсько-імперських тенденцій у публічній риториці радянських військових та інших кадрових офіцерів

силових структур [8, с. 73]. Дана тенденція була викликана знеціненням радянських ідеологічних цінностей військовими невдачами в Афганістані, крахом радянського міфу про соціалістичну дружбу народів і пафосного міфу перемоги над Німеччиною. У цьому контексті поняття міф вживається як легенда, котра має своїм призначенням виховання в суспільстві певного способу мислення, у даному разі, безсумнівної величі радянської держави та «боргу» Європи перед СРСР за перемогу над нацизмом.

Ці окремі міфи, які складали радянські цінності й ідеали, котрі мали покликанням захищати радянські військові, слід розглянути окремо. У першу чергу, крах соціалістичної дружби виявляється у локальних конфліктах на території СРСР, зокрема, в Нагірному Карабаху. СРСР демонструє свою неспроможність владнати цей регіональний конфлікт, і в ньому активну позицію займають сили із-зовні, зокрема, Туреччина й Іран. Хоча останній міністр оборони СРСР Д. Язов у його спогадах відзначав факти звернення громадян за допомогою безпосередньо до військових у зонах конфліктів [8, с. 84].

Німецький міф виявився іще вразливішим для свідомості радянських генералів і суспільства в цілому. Про виведення радянських військ із Німеччини як моральний удар по армії говорить у своїх спогадах міністр оборони СРСР і член ГКЧП Д. Язов, наголошуючи, що цей удар армії завдало політичне керівництво країни [8, с. 15]. Також, у своїх спогадах Д. Язов, говорячи про факт продажу німецькому телеканалу «Шпігель» запису його допиту у справі ГКЧП, пише, що знаючи про цей факт, він би «нагадав» «німецькому Шпігелю» слова із пісні «Вставай, страна огромная, вставай на смертный бой» [8, с. 11]. Одіозний генерал А. Макашов у його спогадах іронізує з приводу того, що володіє німецькою настільки, що «пленного допросить да немку уговорить и сегодня сумею» (рос.) [9, с. 99]. У подібних висловлюваннях відчувається певна ностальгія за тим часом, коли німці для більшості громадян СРСР асоціювалися із ворогами завдяки стійкому міфу, котрий активно підтримувався радянською пропагандою й системою патріотичного виховання, що регулярно експлуатувала героїку Другої світової війни.

У часи Перебудови із Німеччини надходить гуманітарна допомога до СРСР, і в суспільстві починає різко змінюватися ставлення до німців. Із об'єднанням Німеччини остаточно зникає головний символ радянської перемоги над Німеччиною, існування соціалістичної Німецької Демократичної Республіки. Виведення радянських військ із Німеччини було вагомим фактором, котрий радянськими військовими сприймався як фактичне зведення нанівець перемоги у Другій світовій війні. Про це наголошував у своїх спогадах про Берлін, даючи інтерв'ю 1990 р., В. Путін, [10]. Тому крах радянського міфу, який базувався на перемозі над Німеччиною, усе більш актуалізував у свідомості радянських військових і російського суспільства російсько-імперські устремління і прагнення реваншу. Задача позицій у Німеччині політичним керівництвом СРСР, для суспільства мала аналогічне значення як після Першої світової війни міф про зраду армії й суспільства політиками, які уклали Комп'єнтське перемир'я і тяжкий мир, так званих «листопадових злочинців» [11, с. 300].

Фактично, безславний вихід військ СРСР з Афганістану завдає тяжкого удару по суспільному авторитету радянської армії. Проте, суспільні наслідки афганської війни були менш руйнівними, ніж шок від зустрічі радянського суспі-

льства із культурою західного світу. Потужний шок суспільство Росії переживає при намаганні радянського уряду в часи Перебудови у процесі підготовки свідомості громадян СРСР до втілення в життя політики «нового мислення», спрямованої на нормалізацію відносин із США і країнами Заходу. В рамках цього процесу здійснюються заходи, спрямовані на організацію діалогу радянської й американської культур.

Тож у СРСР у прокат потрапляють американські фільми, у тому числі й ті, в яких демонструється потуга американської армії і зброї та ідеологічне забезпечення. Зокрема, це такі фільми, як «Командос», «Рембо», «Хижак», «Зоряні війни» та ін. Тому, поряд із демонстрацією комфортнішого способу життя й ряду технічних переваг у побуті американського суспільства, радянське суспільство приймає як належне американську військову та ідеологічну перевагу. Це обумовлює розвиток комплексу неповноцінності у частини радянського суспільства, та прагнення ідеологічного реваншу в іншій частині.

Прагнення ідеологічного реваншу яскраво ілюструє Р. Хасбулатов, висвітлюючи у своїх спогадах-виправданні відчуття у 1993 р. нав'язування Росії американських цінностей і підходів [12, с. 28]. Культурна експансія західних цінностей і способу життя, яка здійснювалась самими росіянами, що переймали й поширювали ці цінності, створила й ґрунт для опору їм. У 1990-ті рр. формується потужна соціальна основа для становлення російського великодержавного шовінізму. Цей шовінізм проглядається у мемуарах авторитетних військових [13, с. 45—46]. Тому військовий, стає образом носія російського національного характеру й цінностей, еталоном чистоти й жертвності за російську державність і національну ідентичність. У цьому процесі вагому роль відіграла фігура О. Лебедя, котрий своїми діями у Придністров'ї дав приклад захисту росіян за межами Росії. Цими діями він, як військовий, поклав початок російської ідеологічної експансії, котра згодом оформилась в концепцію «руссого мира». У Придністров'ї активну імперську пропагандистську роботу серед офіцерів російської 14-ї армії здійснював генерал А. Макашов [9, с. 126—127]. Комплекс неповноцінності починає долатися лише згодом, із освоєнням західних технічних надбань російським суспільством.

У часи перебудови та 1990-ті рр. в свідомості російського суспільства США і країни НАТО на деякий час втрачають образ ворога на фоні засилля долара і німецької марки в повсякденному економічному житті. Ключові соціальні тенденції російського суспільства 1990-х рр. яскраво ілюструють твори популярного російського письменника-фантаста В. Пелевіна. Зокрема, оцінку ролі долара і місця Росії у світі добре характеризує фраза із твору В. Пелевіна «Generation П»: «... бабки. Которые тоже по всем понятиям ихние доллары» [14, с. 211]. Власне, наявність цих валют у чим більшій кількості стає символом успіху й благополуччя, як яскраво висвітлює В. Пелевін у своєму романі «Жизнь насекомых» [15, с. 191—192]. При цьому, західна культура демонструє разючий прогрес на фоні радянської одноманітності, яка дісталась у спадок російському суспільству.

Також Захід втілював для російського суспільства технічний прогрес і комфортне буття у побутовій техніці й автомобілях. США і НАТО вже не вбачалися російським суспільством ворогами. Навпаки, Захід представлявся мало дозальною мрією для людини, яка прагнула успіху. Ворогами суспільства стають

криміналітет, компрадорська буржуазія, корумповані чиновники. Таким чином внутрішні вороги заміщують зовнішніх. Тож, суспільство входить у стан постійного пошуку свого захисника від цього ворога. На запит суспільства формується образ справедливого й відчайдушного воїна, який самотужки виступає проти системи, що було представлено у російських популярних фільмах «Брат», «Ворошиловський стрілок».

Отже на фоні культурного шоку російського суспільства від зустрічі із проявами західної культури армія та військові постають у становищі людей, які боролися за нежиттєздатні ідеї й примарні цілі. Військові в очах суспільства виявилися кинутими напризволяще, залишивши НДР [16] та Афганістан.

Суспільний авторитет армії підриває її роль і місце у подіях 19—21 серпня 1991 р., під час спроби державного перевороту в СРСР. Розгубленість і дезорганізація армії в політичному катаклізмі показали: військові опинилися заручниками політичної ситуації в країні [13, с. 43]. У першу чергу це стосувалося, на думку Б. Єльцина, солдат і офіцерів. Військові були розгублені, особливо, ті, кого було залучено до перевороту, вони не мали чітких наказів [17, с. 94—95].

Це стосувалося також і генералів, як, наприклад, О. Лебедя. Тому своєю дезорганізацією армія дистанціювалась від політичного керівництва і виглядала в очах суспільства як сила, яку політики втягнули у погану справу. Водночас в ЗМІ активно демонструються приклади свідомого політичного вибору військових, як приклад, танкового взводу таманської дивізії під командуванням майора Євдокимова, який перейшов на сторону оборонців Білого дому [17, с. 102]. Б. Єльцин у своїх записках позитивно охарактеризував О. Лебедя і передав його слова, що той порадив Б. Єльцину прийняти на себе обов'язки Головнокомандувача збройними силами у той час, як Президент СРСР М. Горбачов невідомо де перебував [17, с. 108]. На фоні суспільної популярності Єльцина, ідея О. Лебедя підносить генерала на пік популярності в суспільстві поряд із героєм оборони Білого дому віце-президентом Росії генералом О. Руцьким. А такі генерали, що пройшли Афганістан, як П. Грачов (заступник міністра оборони СРСР) і Б. Громов (заступник міністра внутрішніх справ), були представлені Єльциним суспільству, як чесні офіцери, що не бажали воювати в Москві [17, с. 109].

У контексті становища армії в СРСР (останніх років його існування), ідею залежності армії від політиків активно проводить генерал А. Макашов, говорячи, що армія — жертвна частина суспільства, оскільки нею керують політики [9, с. 92]. Проте, у свідомості російського суспільства було чітке розуміння, що, не зважаючи на вихід радянської армії із Афганістану, вона не зазнала поразки на власній території. А вихід радянської армії із Афганістану і Німеччини був поразкою політичного керівництва, а не військового. За аналогією, суспільство Німеччини після Першої світової війни, сприймало військову поразку як особисту поразку кайзера, а не військового керівництва. Тому в російському суспільстві активно набуває популярності ідея зради у верхах, а саме М. Горбачовим і реформаторами. Аналогічно, в Німеччині після Першої світової війни пропагувалась ідея зради нації «листопадowymi злочинцями» (політиками). На цьому фоні позитивними були образи військових, котрі стали політиками — генералів О. Руцького і Б. Громова. Сам Б. Єльцин відзначає, що генерал О. Руцькой в якос-

ті віце-президента Росії відіграв вагому роль для піднесення авторитету армії в російському суспільстві [17, с. 47].

Водночас важливо відзначити одну із ключових тез у спогадах Д. Язова, котра характеризувала сприйняття російським суспільством армії — «Армія — вірна лише народу». [8, с. 12]. Тут слід згадати пропагандистське гасло 1930-х рр.: «Народ і армія — єдині». Це гасло лишалося глибоко вкоріненим у свідомість росіян. У суспільстві панувало глибоке співчуття до армії, яка залишилася без належної підтримки й поваги політичного керівництва.

На схилі радянської епохи професія військового втрачала свою популярність і престиж і в унісон із цими процесами доволі добре звучав голос військових із таких болючих питань, як роззброєння СРСР у рамках політики «нового мислення», а також деполітизація армії. Оскільки до офіцерів ставлення змінювалося на гірше, військові, які пішли в політику, намагалися брати на себе місію заявити про право цієї касты на голос у суспільно-політичному житті [9, с. 82]. Водночас, позиція військових у політиці часів Перебудови щодо роззброєння СРСР була різко негативною [8, с. 13; 9, с. 85]. Тож, коли російське суспільство опинилося перед кількома військовими викликами (Чечня 1994 р., Югославія 1999 р.), то позиція військових у перебудовчий період у питанні щодо роззброєння виглядала як правильна, але нею знехтували політики. Паралельно гостро стояло питання деполітизації армії, оскільки це була одна із найбільш політизованих інституцій у СРСР. Деполітизація армії могла відбутися лише в процесі політики Гласності, широкого висвітлення радянського минулого. Тому деполітизація і Гласність стають передумовами падіння авторитету військових у суспільстві у перебудовчий період.

Авторитет військових починає зростати після ряду успішних малих воєн на пострадянському просторі. Вагому роль у цьому процесі відіграє виправдання солдат, які керували бойовими машинами в ніч з 20 на 21 серпня 1991 р. під час подій біля Верховної Ради РСФРР [13, с. 39]. Кульмінацією виправдання ролі армії у подіях 19—21 серпня 1991 р. стає виправдальний вирок членові ГКЧП, міністру оборони СРСР Д. Язову. Президент Росії Б. Єльцин після ліквідації Радянського Союзу був зацікавлений у тому, щоб здобути підтримку армії.

У часи перебудови серед військових з'являється багато публічних осіб: А. Макашов, О. Руцкой та ін. Ці публічні особи доволі активно у формуванні свого іміджу використовували професійну приналежність до армії і були пізнаними суспільством і, здебільшого, позитивно ним сприймалися. Путч 1991 р. розділив військових вищого ешелону на «поганих», які підтримали переворот, і «хороших», які його не підтримали. Таких військових Єльцин демонструє на прикладі П. Грачова, майбутнього міністра оборони Росії [17, с. 80]. Це відбувалося на фоні масового невдоволення військових конверсією, поступками М. Горбачова на міжнародній арені тощо [17, с. 72—73]. Тому Єльцин був змушений шукати для себе опори серед військових, щоб не опинитися в протистоянні із армією. Опору для себе у середовищі військових Б. Єльцин знаходить в особі П. Грачова і Є. Шапошникова. Особливу роль відіграла особистість О. Руцкого, який займався організацією оборони Білого дому та просвітницькою роботою з цивільної оборони серед мас [17, с. 99]. Тому він став першим показовим «хорошим» генералом.

Варта уваги згадка у записках Б. Єльцина про дві армії в СРСР: армію бойову і «огородну», яка лише обслуговувала себе, а також, про «худих» і «товстих» генералів [17, с. 81—82]. Власне, потужний суспільний негатив армії в СРСР створювали генерали, котрі дбали про власний комфорт, і це було публічним, показовим явищем (генеральські дачі, використання солдат для облаштування комфорту генералів). Вагому роль відіграло публічне «протистояння» між «худими» і «товстими» генералами. Саме навколо ідеї нагальної необхідності трансформації армії у реальну бойову силу активно відбувається суспільна дискусія щодо реформування збройних сил Росії.

Нетривалий період довіри в Росії суспільства владі Єльцина після серпня 1991 р. і до початку 1992 р. відзначає у своїй книзі тодішній голова Верховної Ради РСФРР Р. Хасбулатов [12, с. 33]. Власне, на 1991—1992 рр. складалась ситуація, коли довіра до політичного керівництва СРСР впала у результаті політики гласності й економічних негараздів, а армія, на цьому ґрунті, виглядала як слуга політичної влади, якого використали і кинули напризволяще. Показовим був приклад Афганістану й широкоживана фраза відповідального радянського чиновника: «я вас в Афганістан не посилав». Тому в суспільстві панувало співчуття до людей, але несприйняття армії як інституції, яка є органічною частиною народу. Тут вагому роль відігравала політизація армії, що було зайвим свідченням того, що армія на цілковитій службі у політичного керівництва. Проте, економічні провали нового керівництва Росії створили вакуум довіри до вже нового, не комуністичного, керівництва країни. Тож військові, до яких було суспільне співчуття, у тому числі й ті хто в політиці, стали своєрідними мучениками-жертвниками, яким суспільство довіряло і вважало, що вони можуть стати носіями порядку, порядності й законності.

Незважаючи на катастрофічне падіння авторитету російської влади у 1993 р. в результаті політики шокової терапії в економіці (жовтень 1993 р.), спроби агітації в армійському середовищі на підтримку виступу проти Єльцина результатів не дали [9, с. 142]. Тому можна зробити проміжний висновок, що на 1993 р., незважаючи на негативне ставлення більшості суспільства до реформаторських заходів Президента Російської Федерації Б. Єльцина, армія була не готовою до політичних акцій.

Потужним шоком для російського суспільства стає факт, що колишні республіки СРСР стають незалежними державами і активно виступають у якості суб'єктів міжнародного права. У своїх «Записках» Б. Єльцин відзначає, що уклавши Біловезькі угоди, Радянська імперія відокремилась від образу Росії. [17, с. 143—144, 146]. Проте, зовнішня політика Б. Єльцина стає доброю мішенню для критики зі сторони віце-президента О. Руцкого, який швидко набирає суспільної популярності, граючи на імперських настроях російського суспільства. Так, зокрема, О. Руцкой уже в перші місці після путчу 19—21 серпня 1991 р. почав демонструвати свою жорстку позицію генерала. Зокрема, заявив, що не підтримавши указ Єльцина про запровадження в Чечено-Інгушській АСРР надзвичайного стану, Парламент проявив відсутність волі та підтримав хаос у країні [17, с. 131—132].

Також О. Руцкой заявив про недопустимість поспіху у створенні СНД [17, с. 133]. Фактично, він прагнув здобути симпатії прихильників збереження СРСР. 6 квітня 1992 р. О. Руцкой відвідав Тирасполь (на той час це вже була

самопроголошена Придністровська Молдавська Республіка) без узгодження із Молдовою. Це викликало протести молдавської сторони і загострювало відносини між Молдовою і Росією. При цьому молдавська сторона звинувачувала російську у втручанні в справи Молдови, яке нагадує «імперську практику» [17, с. 214]. На 6-му з'їзді народних депутатів РФ О. Руцкой заявив, що російська армія має захищати інтереси росіян, де б вони не знаходилися. На запитання, чи має російська армія захищати інтереси росіян, скажімо, в Канаді, він відповіді не дав [17, с. 214]. Тож генерал і віце-президент Російської Федерації швидко набуває популярності, консолідуючи навколо себе імперськи мислячу частину суспільства на фоні економічних труднощів, пов'язаних з економічними перетвореннями.

В унісон із позицією О. Руцкого доволі переконливо у імперському напрямку звучить позиція й інших військових. Так, після спроби путчу 19—21 серпня 1991 р. Міністр оборони СРСР Є. Шапошников заявив, що в разі спроби союзних республік націоналізувати військове майно СРСР на їх території, він буде діяти виходячи із того, що радянська армія зберігається єдиною згідно рішень З'їзду народних депутатів СРСР і Держради [17, с. 132].

Генерал, котрий уже на 1992 р. встиг стати одіозним, беручи участь у виборах Президента Росії 1991 р. й підтримавши путч 19—21 серпня 1991 р., А. Макашов активно розгортає свою діяльність у міждержавній політиці на пострадянському просторі. 18 травня 1992 р. президент ПМР І. Смірнов запропонував А. Макашову стати його військовим радником і той пропозицію прийняв [17, с. 217]. У той же час указ Б. Єльцина про виведення із Придністров'я 14-ї армії викликав протести населення і блокування її розташування [17, с. 217]. В самій Росії активно мусувалося питання авторитету Росії, який залежав від її участі у конфлікті в Молдові. Фактично, цим питанням нагнітались імперські настрої в Росії. 1 червня 1992 р. Президент Молдови М. Снегур звинуватив О. Руцкого в сприянні агресії 14-ї армії [17, с. 218].

Того ж 1992 р. загострюються відносини між Росією і суверенною Грузією. Президент Грузії Е. Шеварнадзе у відкритому листі звинуватив О. Руцкого у розв'язуванні російської агресії проти суверенної держави [17, с. 219]. У ніч з 20 на 21 лютого 1993 р. російський літак завдав бомбового удару по Сухумі, а міністр оборони П. Граčov оголосив про російські стратегічні інтереси в районі грузинського узбережжя Чорного моря. Е. Шеварнадзе відповів, що оголосить мобілізацію армії [17, с. 265]. Такими політичними акціями російські політики-генерали стимулювали імперські агресивні настрої в суспільстві, сприяли формуванню мілітарної свідомості.

Шокова терапія в Росії дає поле для публічної діяльності О. Руцкого, який починає активно на публіку критикувати не лише діяльність уряду, а й, фактично, Президента Б. Єльцина [17, с. 227, 243]. На фоні погіршення соціально-економічного становища в Росії позиція генерала здобуває потужну підтримку суспільства.

У 1990-ті рр. в свідомості російського суспільства відбувається формування чітких образів потенційних ворогів. Ними визначаються Україна, котра за офіційною пропагандою вже з періоду 1992 р. визначалась як пострадянська держава, яка здійснила спробу монополювати заволодіти радянським Чорноморським флотом і «забрала» собі місто російської морської слави Севастополь. У своєму

щоденнику 1992 р. Єльцин відзначав, що Україна зайняла радикальну позицію щодо включення Чорноморського флоту до складу власних Військово-морських сил, користуючись початком шокової терапії в економіці Росії [17, с. 230]. Поряд із Україною, зовнішнім ворогом визначаються країни Прибалтики, в яких етнічні росіяни не змогли отримати громадянство і Росія не мала можливості впливати на політику цих держав. У якості потенційного зовнішнього ворога постає також Туреччина, котра підтримувала у карабахському конфлікті Азербайджан [18, с. 455—456]. На зиму 1992—1993 р. ситуація опиняється на межі прямого військового конфлікту між Росією і Туреччиною. Таким чином, у російському суспільстві формується розуміння того, що країна перебуває у суцільному ворожому оточенні.

Показовим був політичний успіх генерал-майора Д. Дудаєва у Чечні, котра вже у вересні 1991 р. зайняла центральне місце в російському інформаційному просторі. Фактично відбулося відсепарування цієї республіки РРФСР. Процес виявився невідконтрольним Москві. Події у Чечні могли стати початком розпаду Росії. На чолі цього процесу стояв єдиний у радянській армії генерал-чеченець, який став генералом елітних військ — авіації. Тому, на фоні загальної дезорганізації армії, феномен Дудаєва був показовим, як військовий є гарантом порядку. При цьому ряд військових у Росії знаходилися під арештом за звинуваченням у державній зраді (Д. Язов, В. Варенников).

Території колишніх Республік СРСР російське суспільство сприймало як такі, що перебували хоча і у сфері впливу Росії, проте, стали від 1991 р. уже закордоном, а тому війни в цих нових державах «ближнього зарубіжжя» сприймалися суспільством Росії як війни на чужій території. Тож участь російської армії і здобуття перемог у війнах на територіях пострадянських республік для російського суспільства виглядала як малі перемоги. Прикладами таких малих перемог на чужій території було розміщення російської військової бази в Таджикистані, війни на території Грузії (Абхазія і Південна Осетія), війна у Придністров'ї.

У контексті малих переможних воєн закордоном для Росії визначальною була участь українських добровольців у абхазській війні на стороні Грузії та у Чечні на стороні військ Д. Дудаєва. Цій тематиці було присвячено пропагандистські фільми, котрі мали антиукраїнську спрямованість [19]. Активне просування теми українців, які воювали на стороні Грузії у абхазському конфлікті, зумовлювало в Росії суспільний запит на російський реванш у відповідь.

Власне, Дагомиські угоди по Південній Осетії, Сочінські угоди по Абхазії й угода по Придністров'ю, фактично, для російського суспільства стали не перемогами дипломатів, а військовими досягненнями. Найпоказовішою була ситуація навколо Придністров'я, в якій ключову роль відіграв командувач 14-ю армією О. Лебедь. Фактично, ним було виявлено ініціативу щодо російського опору армії Молдови силами 14-ї армії при недостатній активності, як натякав у своєму зверненні О. Лебедь, політичного керівництва Росії [20, с. 60—61, 63]. Подальша роль О. Лебеда у чеченських переговорах лише посилює політичне і соціальне значення армії в російському суспільстві. Отже, в свідомості суспільства армія постає переможцем, а поразки приймає на себе політичне керівництво Росії. Спроба імпічменту Б. Єльцина 1998 р. додатково підкреслює протиставлення в Росії ефективності армії і банкрутство політичного керівництва

(із суперечливими реформами, криміналізацією суспільства, кризою 1999 р., послабленням Росії на міжнародній арені, в результаті дій НАТО в Югославії, створення ГУУАМ 1999 р.).

На фоні малих перемог російської армії на пострадянському просторі у зростанні імперського самоусвідомлення російського суспільства вагому роль відіграло ядерне роззброєння України, Білорусі й Казахстану. В процесі роззброєння ядерну зброю з території цих пострадянських держав було вивезено до Російської Федерації. У російському суспільстві цей процес закріплював усвідомлення, що Росія має місію — бути великою державою, маючи ядерну монополію на пострадянському просторі.

Малі перемоги у війнах на пострадянському просторі, для свідомості російського суспільства, мали велтке значення на фоні шоку від російського впливу на пострадянському просторі. Так, масовий відтік російського населення із Таджикистану [17, с. 25], політично обумовив створення на території цієї республіки російської військової бази. Створення цієї бази було демонстрацією у російському суспільстві збереження позицій російського впливу в Центральній Азії. Переїзд до Росії російського населення з радянських республік підживлює настрої в суспільстві, спрямовані на активне втручання зі сторони Росії. Переселення росіян стає помітним з Чечні в травні 1993 р. [17, с. 301]. Проблема переселенців радикалізує російське суспільство.

Врешті, операція країн НАТО в Югославії у березні 1999 р. сприяє стійкому усвідомленню російським суспільством його месіанства по захисту слов'янства. Це усвідомлення підкріплюється етнічними конфліктами із представниками кавказьких народів у різних частинах Росії, а також появою етнічної злочинності, як масового явища, навколо боротьби із яким відбувається мобілізація не лише правоохоронної системи, а й політикуму та громадськості. Внутрішньо російські етнічні конфлікти, а також Перша чеченська війна створюють свідомості російського суспільства ілюзію загрози його існуванню і потреби боротися із внутрішньою агресією. Тому образ російського солдата, котрий пройшов чеченську війну, набуває різко позитивного змісту — як такого собі богатира, котрий веде боротьбу з внутрішньою експансією. Дана тематика активно просувається у фільмі «Брат», у котрому, слід відзначити, проводиться ідея обраності й месіанства росіян [21, див. з 54:48].

При цьому, втіленням цієї обраності, разом із втіленням жертвовності, стає колишній солдат. Жертвовність солдата дає змогу знайти пояснення матеріальному становищу російського суспільства, а саме — його жертвовності заради виконання місії у ворожому оточенні, котрому слід протистояти [21, див. з 1:27:56]. При цьому, в жертвовності для суспільства для російського суспільства демонструється його сила, що проявляється у фільмі «Брат-2», у якому вже українців показано як ворогів російського військового [22, див. з 1:33:39], які опинилися на хибному шляху в прагненні знайти собі матеріальні блага в США. Також ворогами показано й американців через образ американської мафії й американського способу життя, який навіть у росіянах, котрі потрапляють в американське суспільство, вбиває традиційні для них цінності як товариствськість, гостинність, взаємодопомогу.

Характерний фрагмент, коли Даніла звертається до брата загиблого друга (якому він приїхав до США допомагати) з проханням пустити його пожити, а той йому відмовляє під явно надуманим приводом [22, див. з 1:28:55]. Отже, в даному культурному продукті для масового споживача подається американське суспільство в цілому як вороже російському способу життя і мислення і пропонується імперська програма російської обраності, що демонструється у фразі Даніла, коли той говорив у США до проститутки із Росії, що він за нею прийшов [22, див. з 1:37:50]. Водночас, у російській маскультурі виявляються численні факти демонстрації моральної переваги російського над західним, особливо, американським. Демонстрація зманіженості американців, їх нездатності адекватно реагувати на зовнішні виклики із-за ліні, яка є результатом ситого життя.

Висновки. Мілітаризація свідомості російського суспільства у 1990-ті рр. визначалась процесом еволюції сприйняття армії та професії військового його представниками. Армія як інституція та професія військового стрімко втрачають свої соціальні позиції і авторитет у результаті непопулярності у суспільстві війни в Афганістані й виходу радянської армії із Німеччини. Проте, у середовищі військових виокремлюються публічні особистості, як О. Руцкой, А. Макашов. Путч 19—21 серпня 1991 р. демонструють розгубленість армії у політичних перипетіях і водночас армія у новій державі, Російській Федерації, набуває ореолу мучеництва й жертвовності.

Водночас, Росія була вимушеною брати участь у війнах на пострадянському просторі, зберігаючи своє геополітичне становище. У процесі радикальних економічних перетворень у Російській Федерації, які здебільшого оцінювались суспільством негативно, потрібні були малі перемоги. Війни на пострадянському просторі, в яких відігравала свою роль Росія, сприймалися російським суспільством як війни за кордоном, на чужій території. Зважаючи на складне становище росіян за межами Росії, як у Таджикистані, Прибалтійських республіках і зростанню етнічної злочинності в країні, у російському суспільстві складається відчуття ворожого оточення, від якого слід захищатися. Також уже в першій половині 1990-х у російському суспільстві формується коло ворогів, де поряд із внутрішніми (як організована злочинність, корупція тощо) визначаються зовнішні вороги, як Прибалтійські республіки, Україна із-за Севастополя і Криму тощо.

Російське суспільство, котре пережило ряд шоків періоду ломки радянської системи, сформувало запит на реванш за втрату свого імперського становища й почуття приниження від активної західної культурної експансії. Із армійського середовища у пострадянській Росії постають такі публічні політики, як О. Лебедь, П. Граčov та інші. Військові стають носіями національних традицій і незламності духу росіян. Військова кампанія НАТО в Югославії остаточно формує образ зовнішнього ворога у російського суспільства, якому, на його переконання, слід було протистояти, у тому числі й військовими заходами. Водночас, у масовій культурі пропагується жертвний образ солдата сучасної війни, який є носієм морального духу нації. Російська популярна культура 1990-х рр. активно просуває ідею моральної переваги російського суспільства над західним.

Дослідження проблеми витоків мілітаристської свідомості російського суспільства у 1990-ті рр. дає змогу виявлення соціальної обумовленості агресивної

політики Російської Федерації у новітній період. По суті підтримка російським суспільством агресивних дій сучасного керівництва РФ стає не тільки легітимізацією останнього, а підґрунтям реальної зовнішньої політики Росії як прояву певної системи влади, що підтримує мілітаристські настрої і водночас культивується ними заради свого самозбереження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении / К. Хаусхофер // Классика геополитики, XX век: Сборник (сост. К. Королев). — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — С. 225—598.
2. Никольсон Г. Как делался мир в 1919 г.? / Г. Никольсон — М.: ОГИЗ, 1945. — 299 с.
3. Черчилль У. Вторая мировая война: В 6 т. / У. Черчилль. — М.: ТЕРРА; Книжная лавка-РТР, 1997. — Т. 1: Надвигающаяся буря. — 336 с.
4. Ганс Весмар. Один из многих [Электронный ресурс] / Youtube. — Режим доступа: <http://m.youtube.com/watch?v=ML6HmUoiGI>
5. Старовойтова Г. Национальное самоопределение: подходы и изучение случаев. Библиотека «Вехи» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://vehi.net/politika/starovoit/02.html>
6. Новодворская В. Мой Карфаген обязан быть разрушен: Из философии истории России / В. Новодворская — М.: Олимп, 1999. — 288 с.
7. Никольский С. А. Современная Россия: этап национального государства / С. А. Никольский // Государство. Общество. Управление / Отв. ред. С. А. Никольский, М. Б. Ходорковский. — М.: Альпина Паблишерз, 2013. — С. 195—216.
8. Язов Д. Т. Август 1991. Где была армия? / Язов Д. Т. — М.: Эксмо: Алгоритм, 2011. — 240 с.
9. Макашов А. М. Знамени и присяге не изменил! / А. М. Макашов. — М.: Алгоритм, 2008. — 288 с.
10. Геворкян Н. Тимакова Н., Колесников А. От первого лица. Разговоры с Владимиром Путиным. Киевская городская библиотека. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lib.misto.kiev.ua/MEMUARY/PUTIN/razgowor.dhtml>
11. Фест И. Гитлер. Биография. У 3 т. / И. Фест. — Пермь: Культурный центр «Алетей», 1993. — Т. 1. — 368 с.
12. Хасбулатов Р. Преступный режим. «Либеральная тирания» Б. Ельцина / Р. Хасбулатов — М.: Яуза-пресс, 2011. — 416 с.
13. Лебедь А. Спектакль назывался путч. Неизвестное об известном. Воспоминания генерала воздушно-десантных войск / А. Лебедь. — Тирасполь: Рекламно-издательская фирма «Реклиз-ОЭЛИС», Всероссийский фонд культуры Издательство «Лада», 1993. — 49 с.
14. Пелевин В. Generation «П» / В. Пелевин. — М.: Вагриус, 2001. — 367 с.
15. Пелевин В. Жизнь насекомых / В. Пелевин. — М.: Вагриус, 2001. — 240 с.
16. Удачи вам, господа! [Электронный ресурс] / Youtube. — Режим доступа: <http://m.youtube.com/watch?v=FgmfjMUmbY8>
17. Ельцин Б. Н. Записки Президента / Б. Ельцин Б. Н. — М.: РОССПЭН, 2008. — 375 с.
18. Хаттингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хаттингтон. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603 с.
19. УНА-УНСО и батальон Арго в Чечне и Абхазии [Электронный ресурс] Youtube. — Режим доступа: <http://m.youtube.com/watch?v=DJ2Fp5FYhZ4>
20. Белая книга ПМР / Под рук. В. Шурыгина. — М.: REGNUM, 2006. — 168 с.

21. Брат [Электронный ресурс] Youtube. — Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=YewLBN43HqI>
22. Брат 2 [Электронный ресурс] Youtube. — Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=K9TRaGNnjEU>

REFERENCES

1. Haushofer, K. (2003). Borders in their geographical and political sense. In Korolev, K. (Ed.), *Classics of geopolitics: XX-th century: Collection* (pp. 225-598). Moscow: LTD «Publishing house AST» (in Rus.).
2. Nicolson, H. (1945). *Peacemaking 1919*. Moscow: OGIZ (in Rus.).
3. Churchill, W. (1997). *World War II*. In 6 vol. (Vol. 1). Moscow: TERRA; «Bookstore-RTR» (in Rus.).
4. Vesmar, H. *One of the many*. Retrieved from <http://m.youtube.com/watch?v=ML6HmUoiGI> (in Rus.).
5. Starovoitova, G. (1999). *National Self-Determination: Approaches and studying*. Library «Vehi». Retrieved from <http://vehi.net/politika/starovoit/02.html> (In Rus.).
6. Novodvorskaia, V. (1999). *My Carthage must be destroyed: From the philosophy of the history of Russia*. Moscow: Olimp (in Rus.).
7. Nikolskii, S. (2013). Contemporary Russia: the stage of the national state. In Nicolskii, S., & Khodorkovskii, M. (Eds.), *State. Society. Governing* (pp. 195-216). Moscow: AlpinaPublishers (in Rus.).
8. Yazov, D. (2011). *August 1991. Where was the army?* Moscow: Eksmo, Algoritm (in Rus.).
9. Makashov, A. (2008). *I dsd no betray the banner and the oath!* Moscow: Algoritm (In Rus.).
10. Gevorkian, N., Timakova, N., & Kolesnikov, A. (2009). *From the first Person. Conversation with Vladimir Putin*. Kiev City Library. Retrieved from <http://lib.misto.kiev.ua/MEMUARY/PUTIN/razgowor.dhtml> (in Rus.).
11. Fest, J. (1993). *Hitler. Biography*. In 3 vol. (Vol. 1). Perm: Cultural Centre «Aleteia» (in Rus.).
12. Khasbulatov, R. (2011). Criminal regime. Yeltsin's «Liberal tyranny». Moscow: «Yauza-press» (in Rus.).
13. Lebed, A. (1993). *The play was called coup. Unknown about the known. Memories of general of airborne forces*. Tiraspol: Advertising and Publishing Company «Rekliz- OELIS», Russian Cultural Foundation Publisher «Lada» (in Rus.).
14. Pelevin, V. (2001). *Generation «P»*. Moscow: Vagrius (in Rus.).
15. Pelevin, V. (2001). *The life of insects*. Moscow: Vagrius (In Rus.).
16. *Good luck, gentlemen's!* Retrieved from <http://m.youtube.com/watch?v=FgmFjMUmBY8> (in Rus.).
17. Yeltsin, B. (2008). *The Notes of President*. Moscow: ROSSPEN (in Rus.).
18. Hattington, S. (2003). *The Clash of Civilizations*. Moscow: ООО «Publishing house AST» (in Rus.).
19. *UNA-UNSO and the battalion Argo in Chechnya and Abkhazia*. Retrieved from <http://m.youtube.com/watch?v=DJ2Fp5FYhZ4> (In Rus.).
20. Shurygin, V. (Ed.). (2006). *White Paper of PMR*. Moscow: REGNUM (in Rus.).
21. Brother. [Video film]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=YewLBN43HqI> (In Rus.).
22. Brother 2. [Video film] Retritved from <https://www.youtube.com/watch?v=K9TRaGNnjEU> (In Rus.).

Смоляннюк В. Ф.¹,
доктор політичних наук, професор,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
Київ, Україна. svf61@mail.ru

МІЛІТАРНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Анотація. Розкрито сутність мілітарної (військової) культури українського суспільства. Показано зв'язок мілітарної культури з політичними процесами. Деталізовано еволюцію військово-культурних процесів упродовж періоду незалежності України. Сформульовано висновок про поступовий занепад і деградацію національних військово-культурних здобутків від 1990-х років до Революції гідності 2013 р. Вказано на пряму залежність між зниженням рівня мілітарної культури України та російським імперським возвеличенням останнього періоду. Здійснено екскурс в історичне минуле України. Персоніфіковано та конкретизовано особливий внесок українців, українського суспільства у військові події Другої світової війни, перемогу над нацистською Німеччиною. Розкрито роль громадянського суспільства в російсько-українській війні 2014—2015 рр. Наголошено на прискореному формуванні нової мілітарної культури України на основі останніх військово-політичних випробувань української державності. Вказано на необхідність поєднання історичних традицій українства з їх новітніми продовженнями.

Ключові слова: Україна, мілітарна культура, державотворення, соціальні процеси, військові традиції, військово-історичний спадок, громадянське суспільство.

Аннотация. Раскрыта сущность военной культуры украинского общества. Показана связь военной культуры с политическими процессами. Детализирована эволюция военно-культурных процессов на протяжении периода независимости Украины. Сформулирован вывод о постепенном упадке и деградации национальных военно-культурных достижений от 1990-х годов до Революции достоинства в 2013 г. Указано на прямую зависимость между снижением уровня военной культуры Украины и русским имперским восхвалением последнего периода. Осуществлен экскурс в историческое прошлое Украины. Персонифицирован и конкретизирован особый вклад украинцев, украинского общества в военные события Второй мировой войны, победу над нацистской Германией. Раскрыта роль гражданского общества в российско-украинской войне 2014—2015 гг. Отмечено ускоренное формирование новой военной культуры Украины на основе последних военно-политических испытаний украинской государственности. Указано на необходимость сочетания исторических традиций украинства с их новейшими продолжениями.

Ключевые слова: Украина, военная культура, государственное строительство, социальные процессы, военные традиции, военно-историческое наследие, гражданское общество.

Abstract. Essence of military culture of Ukrainian society is exposed. Connection of military culture and political processes is revealed. It is presented detail evolution of military-cultural processes during the period of independence of Ukraine. A conclusion is formulated about gradual decline and degradation of national military-cultural achievements from 1990th to Revolution of Dignity in 2013. It is pointed out immediate dependence between the decline of level of military culture of Ukraine and Russian imperial laudation of the latest period. Digression is carried out into the historical past of Ukraine. Special contribution of Ukrainians and Ukrainian society into the soldiery events of the Second world war, the victory over Nazi German is personified and concretized. The role of civil society in Russian-Ukrainian war of 2014—2015 is exposed. It is marked rapid forming of a new military culture of Ukraine on the basis of the latest military-

¹ Smolianiuk V. F., Doctor of Political Sciences, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine.svf61@mail.ru
MILITARY CULTURE OF UKRAINIAN SOCIETY: HISTORY AND CONTEMPORANEITY

political tests of the Ukrainian state system. It is indicated on the necessity of combination of historical traditions of Ukraine with their newest continuations.

Keywords: *Ukraine, military culture, creation of the state, social processes, soldiery traditions, military-historical inheritance, civil society.*

Постановка проблеми. Мілітарна (воєнна) культура, будучи елементом загальносуспільної культури (її субкультурою), являє собою сукупність елементів суспільної свідомості та духовного життя, які пов'язані з воєнно-політичними, воєнно-економічними, воєнно-соціальними та ін. процесами, що є визначальними для успішного функціонування та розвитку воєнної (оборонної) сфери. В основі цього різновиду культури лежать керівні принципи поведінки особистості та соціальної групи в процесі воєнної життєдіяльності, а також концептуальні визначення, норми, стандарти, що забезпечують єдність і взаємодію суспільних і державних інститутів з оборонних питань, надаючи їм цільності й інтегрованості. Іншими важливими елементами мілітарної культури є сформовані впродовж поколінь традиції збройного захисту суспільства, цінності, переконання, ідеали, що стосуються силового убезпечення суспільного розвитку в умовах збройної взаємодії соціальних суб'єктів всередині країни та за її межами.

Процеси професійної підготовки та державно-патріотичного виховання соціальної групи військовослужбовців, здатних убезпечити розвиток країни за допомогою силових засобів, в Україні 1991—2014 рр. були непослідовними та відірваними від життя. Теоретична ймовірність агресивних дій проти України можливої держави-ворога враховувалась державними управлінськими структурами в «анонімному режимі», без конкретизації. Як наслідок, продуманого, цілеспрямованого, державно забезпеченого процесу формування мілітарної культури серед різних верств населення України практично не відбувалось.

Ситуація змінилась лише після анексії Криму з боку РФ, російського воєнного вторгнення в Україну та розгортання бойових дій на території Луганщини й Донеччини. Відбулось стрімке переосмислення сутності воєнної культури сучасної України, формування нових механізмів її формування та практичного застосування в ситуаціях, що є критично важливими для майбутнього України.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Окремі питання військово-патріотичного виховання молоді, формування мілітарної культури підростаючого покоління розглянуті в працях В. Базилевича, М. Баки, І. Беха, О. Вишневського, М. Зубалія, В. Івашковського, В. Каюкова, О. Кириченка, В. Коржа, М. Поночового, М. Томчука та ін. Становленню державно-патріотичної ідеології України присвячені роботи В. Абрамова, В. Андрущенко, Л. Губернського, М. Михальченка. Разом з тим, загальна кількість подібних праць залишається недостатньою для системного впливу на духовне життя суспільства з метою формування оборонного мислення, спрямованого на оперативне й результативне вирішення воєнно-політичних проблем України.

Метою статті є аналіз деяких суттєвих аспектів процесу формування мілітарної культури в Україні з урахуванням традицій її минулого та суспільно-політичних і воєнних подій сучасності.

Основні результати дослідження. Мілітарна культура суспільства була й залишається необхідною умовою повноцінного державотворення, особливо в складних політичних реаліях ХХІ ст. З огляду на поширення фактору військової

сили в сучасному світі значення даного різновиду культури невпинно посилюється. Свідченням цього є невпинне збільшення кількості війн і воєнних конфліктів, їх поширення на нові геополітичні регіони, ускладнення структурних, цільових, логістичних та ін. параметрів практичних воєнних акцій, що розгортаються на очах сучасників.

Роль Збройних Сил України, які неможливо не розглядати як середовище безпосередньої селекції та реалізації мілітарних цінностей, поширювалась на доволі обмежену кількість військовиків строкової служби та кількісно незначного інституту контрактників. Це зводило до мінімуму професійно-культурний аспект військової служби в Україні, не надавало діяльності людини в погонах суспільно-ціннісного забарвлення на кшталт строкової, а тим більше професійної служби у Червоній Армії 1920—40 або у Радянській Армії 1940—80-х рр.

Доводиться констатувати, що морально-етичні механізми усвідомлення воєнно-силової проблематики в незалежній Україні понад два десятиріччя були розрізненими, фрагментарними, різноспрямованими факторами соціальної взаємодії, які не поляризувались загальносуспільною позицією стосовно необхідності якісного й системного вирішення оборонних проблем, не формували належної воєнно-професійної культури осіб, залучених до їх вирішення.

Останню думку навіть доцільно посилити до такого малоприємного вигляду: неприйняття армії політикумом поступово, малопомітно, але прогресувало. Так, уже наприкінці 1990-х років еволюція національних владних центрів набула несподіваного, практично антидержавного виміру — історично обумовлене дистанціювання громадянина від носіїв влади доповнилось дистанціюванням, відчуженням влади від армії, від вирішення воєнно-політичних (оборонних проблем), кількість яких невпинно зростала.

У суспільній свідомості, особливо в середовищі державних службовців, на зламі XX та XXI ст. склалося світоглядне упередження щодо другорядності, непотрібності такої державної інституції, як військо. Чиновницько-бюрократичні кола намагалися створити світоглядний імідж армії як «провідної утриманки в Українській державі, найголовнішої пожирательки, марнотратниці державних коштів, центральної ланки бюджетних витрат» [1, с. 34]. Негативні наслідки «втечі» державних органів влади від нагальних проблем становлення Збройних Сил України були очевидними.

До них, зокрема, відносились: моральна дискредитація військової служби, особливо на офіцерських і навіть генеральських посадах, що пояснювалось руйнацією суспільного престижу збройного охоронця Батьківщини, позбавленого необхідних духовних, соціальних, матеріально-побутових гарантій його життєдіяльності в тогочасних соціально-політичних умовах; ускладнення кадрової ситуації у Збройних Силах, особливо на рівні первинних офіцерських посад, основу чого створювало намагання молодшого офіцерського складу після закінчення військового навчального закладу самореалізуватись за межами військової сфери, наслідком чого став відтік з армії найосвіченішої та активної молоді; помітне спрощення, збіднення системи бойової підготовки об'єднань, з'єднань, частин і підрозділів Української Армії, намагання військового керівництва компенсувати нестачу вогневого, польового, повітряного, морського вишколу особового складу низкою командно-штабних заходів, картографічним теоретизуванням на тему вірогідних війн за участю

України, що, природно, не могло в повному обсязі сформувати морально-психологічну готовність військовиків до бойових дій у сучасній високотехнологічній війні.

На противагу цьому, більшістю населення небезпідставно вважалося, що Збройні Сили України з моменту їх становлення у 1991 р. перебували у якості чи не єдиного ефективно діючого суб'єкта формування військової культури, виховання патріотизму й національної свідомості, ідеологічного забезпечення як повсякденної діяльності армійських колективів, так і військово-силових акцій за участю українських підрозділів за кордоном. Проте відсутність протягом тривалого часу чітко сформульованих національних інтересів, ностальгія частини суспільства за радянськими часами своїм наслідком мали стримане сприймання громадянами України національно-державницьких ідей, у тому числі призовниками. Відтак, перед керівниками військових колективів роками поспіль поставала проблема подолання такого становища та вироблення засад мінімального культурно-ціннісного впливу на свідомість військовослужбовців строкової служби.

Цьому перешкождала загальносуспільна соціально-політична та духовно-культурна ситуація. Тогочасне українське суспільство було слабо-структурованим, що отримало свій прояв в аморфності складу соціальних груп і невисокій якості репрезентованих ними інститутів, різноспрямованості економічного, політичного та культурного життя країни, невисокій передбачуваності практичних дій державотворчої еліти, все більш зростаючій соціальній нерівності різних категорій населення тощо.

Якщо порівняти співвідношення конструктивної та деструктивної складових у діяльності як елітних команд, так і широких верств населення впродовж двох десятиріч «державотворчих імпровізацій», то деструктивна складова переважала: «Якість людського матеріалу, з яким зараз в Україні має справу історія, сформована століттями залежності. Характерними її рисами є відчуття такої собі молодості і меншовартості українства, денаціоналізованість, угодовство, загальмованість, ослабленість волі, нищість і зневіра. Важливою рисою української ментальності є прагнення особистої свободи без належного прагнення до державності» [2, с. 84].

До цього слід додати бездіяльність, халатність (починаючи з 2010 р. — цілеспрямовані зусилля офіційних державних керівників), спрямовані на послаблення, а то й прямий демонтаж елементів Воєнної організації держави (сектору безпеки і оборони). Міністри оборони України 2012—2014 рр. — Д. Саламатін і П. Лебедєв — не просто зберігали російське громадянство. Їх небезпідставно вважають прямими «агентами впливу» Кремля на українське військо, що цілеспрямовано виконували кремлівське замовлення щодо мінімізації (в ідеалі — повної ліквідації) функціональних характеристик військових частин і з'єднань. Як наслідок, в Україні станом на 2014 р. були практично знищені основні якісні характеристики воєнної сфери сучасної держави — її військова могутність та обороноздатність.

Ст. 2 Закону України від 06.12.1991 р. «Про оборону України» (з наступними змінами) передбачає фінансування потреб національної оборони держави у розмірі 3 % від запланованого обсягу ВВП України. Реально виділялося набагато менше: 1993 р. — 1,87 %, 1994 — 1,94 %, 1995 — 1,66 %, 1996 — 1,55 %, 1997 — 1,55 %, 1998 — 1,55 %, 1999 — 1,55 %, 2000 — 1,55 %, 2001 — 1,55 %, 2002 — 1,55 %, 2003 — 1,55 %, 2004 — 1,55 %, 2005 — 1,55 %, 2006 — 1,55 %, 2007 — 1,55 %, 2008 — 1,55 %, 2009 — 1,55 %, 2010 — 1,55 %, 2011 — 1,55 %, 2012 — 1,55 %, 2013 — 1,55 %, 2014 — 1,55 %, 2015 — 1,55 %, 2016 — 1,55 %, 2017 — 1,55 %, 2018 — 1,55 %, 2019 — 1,55 %, 2020 — 1,55 %, 2021 — 1,55 %, 2022 — 1,55 %, 2023 — 1,55 %, 2024 — 1,55 %, 2025 — 1,55 %, 2026 — 1,55 %, 2027 — 1,55 %, 2028 — 1,55 %, 2029 — 1,55 %, 2030 — 1,55 %, 2031 — 1,55 %, 2032 — 1,55 %, 2033 — 1,55 %, 2034 — 1,55 %, 2035 — 1,55 %, 2036 — 1,55 %, 2037 — 1,55 %, 2038 — 1,55 %, 2039 — 1,55 %, 2040 — 1,55 %, 2041 — 1,55 %, 2042 — 1,55 %, 2043 — 1,55 %, 2044 — 1,55 %, 2045 — 1,55 %, 2046 — 1,55 %, 2047 — 1,55 %, 2048 — 1,55 %, 2049 — 1,55 %, 2050 — 1,55 %, 2051 — 1,55 %, 2052 — 1,55 %, 2053 — 1,55 %, 2054 — 1,55 %, 2055 — 1,55 %, 2056 — 1,55 %, 2057 — 1,55 %, 2058 — 1,55 %, 2059 — 1,55 %, 2060 — 1,55 %, 2061 — 1,55 %, 2062 — 1,55 %, 2063 — 1,55 %, 2064 — 1,55 %, 2065 — 1,55 %, 2066 — 1,55 %, 2067 — 1,55 %, 2068 — 1,55 %, 2069 — 1,55 %, 2070 — 1,55 %, 2071 — 1,55 %, 2072 — 1,55 %, 2073 — 1,55 %, 2074 — 1,55 %, 2075 — 1,55 %, 2076 — 1,55 %, 2077 — 1,55 %, 2078 — 1,55 %, 2079 — 1,55 %, 2080 — 1,55 %, 2081 — 1,55 %, 2082 — 1,55 %, 2083 — 1,55 %, 2084 — 1,55 %, 2085 — 1,55 %, 2086 — 1,55 %, 2087 — 1,55 %, 2088 — 1,55 %, 2089 — 1,55 %, 2090 — 1,55 %, 2091 — 1,55 %, 2092 — 1,55 %, 2093 — 1,55 %, 2094 — 1,55 %, 2095 — 1,55 %, 2096 — 1,55 %, 2097 — 1,55 %, 2098 — 1,55 %, 2099 — 1,55 %, 2100 — 1,55 %, 2101 — 1,55 %, 2102 — 1,55 %, 2103 — 1,55 %, 2104 — 1,55 %, 2105 — 1,55 %, 2106 — 1,55 %, 2107 — 1,55 %, 2108 — 1,55 %, 2109 — 1,55 %, 2110 — 1,55 %, 2111 — 1,55 %, 2112 — 1,55 %, 2113 — 1,55 %, 2114 — 1,55 %, 2115 — 1,55 %, 2116 — 1,55 %, 2117 — 1,55 %, 2118 — 1,55 %, 2119 — 1,55 %, 2120 — 1,55 %, 2121 — 1,55 %, 2122 — 1,55 %, 2123 — 1,55 %, 2124 — 1,55 %, 2125 — 1,55 %, 2126 — 1,55 %, 2127 — 1,55 %, 2128 — 1,55 %, 2129 — 1,55 %, 2130 — 1,55 %, 2131 — 1,55 %, 2132 — 1,55 %, 2133 — 1,55 %, 2134 — 1,55 %, 2135 — 1,55 %, 2136 — 1,55 %, 2137 — 1,55 %, 2138 — 1,55 %, 2139 — 1,55 %, 2140 — 1,55 %, 2141 — 1,55 %, 2142 — 1,55 %, 2143 — 1,55 %, 2144 — 1,55 %, 2145 — 1,55 %, 2146 — 1,55 %, 2147 — 1,55 %, 2148 — 1,55 %, 2149 — 1,55 %, 2150 — 1,55 %, 2151 — 1,55 %, 2152 — 1,55 %, 2153 — 1,55 %, 2154 — 1,55 %, 2155 — 1,55 %, 2156 — 1,55 %, 2157 — 1,55 %, 2158 — 1,55 %, 2159 — 1,55 %, 2160 — 1,55 %, 2161 — 1,55 %, 2162 — 1,55 %, 2163 — 1,55 %, 2164 — 1,55 %, 2165 — 1,55 %, 2166 — 1,55 %, 2167 — 1,55 %, 2168 — 1,55 %, 2169 — 1,55 %, 2170 — 1,55 %, 2171 — 1,55 %, 2172 — 1,55 %, 2173 — 1,55 %, 2174 — 1,55 %, 2175 — 1,55 %, 2176 — 1,55 %, 2177 — 1,55 %, 2178 — 1,55 %, 2179 — 1,55 %, 2180 — 1,55 %, 2181 — 1,55 %, 2182 — 1,55 %, 2183 — 1,55 %, 2184 — 1,55 %, 2185 — 1,55 %, 2186 — 1,55 %, 2187 — 1,55 %, 2188 — 1,55 %, 2189 — 1,55 %, 2190 — 1,55 %, 2191 — 1,55 %, 2192 — 1,55 %, 2193 — 1,55 %, 2194 — 1,55 %, 2195 — 1,55 %, 2196 — 1,55 %, 2197 — 1,55 %, 2198 — 1,55 %, 2199 — 1,55 %, 2200 — 1,55 %, 2201 — 1,55 %, 2202 — 1,55 %, 2203 — 1,55 %, 2204 — 1,55 %, 2205 — 1,55 %, 2206 — 1,55 %, 2207 — 1,55 %, 2208 — 1,55 %, 2209 — 1,55 %, 2210 — 1,55 %, 2211 — 1,55 %, 2212 — 1,55 %, 2213 — 1,55 %, 2214 — 1,55 %, 2215 — 1,55 %, 2216 — 1,55 %, 2217 — 1,55 %, 2218 — 1,55 %, 2219 — 1,55 %, 2220 — 1,55 %, 2221 — 1,55 %, 2222 — 1,55 %, 2223 — 1,55 %, 2224 — 1,55 %, 2225 — 1,55 %, 2226 — 1,55 %, 2227 — 1,55 %, 2228 — 1,55 %, 2229 — 1,55 %, 2230 — 1,55 %, 2231 — 1,55 %, 2232 — 1,55 %, 2233 — 1,55 %, 2234 — 1,55 %, 2235 — 1,55 %, 2236 — 1,55 %, 2237 — 1,55 %, 2238 — 1,55 %, 2239 — 1,55 %, 2240 — 1,55 %, 2241 — 1,55 %, 2242 — 1,55 %, 2243 — 1,55 %, 2244 — 1,55 %, 2245 — 1,55 %, 2246 — 1,55 %, 2247 — 1,55 %, 2248 — 1,55 %, 2249 — 1,55 %, 2250 — 1,55 %, 2251 — 1,55 %, 2252 — 1,55 %, 2253 — 1,55 %, 2254 — 1,55 %, 2255 — 1,55 %, 2256 — 1,55 %, 2257 — 1,55 %, 2258 — 1,55 %, 2259 — 1,55 %, 2260 — 1,55 %, 2261 — 1,55 %, 2262 — 1,55 %, 2263 — 1,55 %, 2264 — 1,55 %, 2265 — 1,55 %, 2266 — 1,55 %, 2267 — 1,55 %, 2268 — 1,55 %, 2269 — 1,55 %, 2270 — 1,55 %, 2271 — 1,55 %, 2272 — 1,55 %, 2273 — 1,55 %, 2274 — 1,55 %, 2275 — 1,55 %, 2276 — 1,55 %, 2277 — 1,55 %, 2278 — 1,55 %, 2279 — 1,55 %, 2280 — 1,55 %, 2281 — 1,55 %, 2282 — 1,55 %, 2283 — 1,55 %, 2284 — 1,55 %, 2285 — 1,55 %, 2286 — 1,55 %, 2287 — 1,55 %, 2288 — 1,55 %, 2289 — 1,55 %, 2290 — 1,55 %, 2291 — 1,55 %, 2292 — 1,55 %, 2293 — 1,55 %, 2294 — 1,55 %, 2295 — 1,55 %, 2296 — 1,55 %, 2297 — 1,55 %, 2298 — 1,55 %, 2299 — 1,55 %, 2300 — 1,55 %, 2301 — 1,55 %, 2302 — 1,55 %, 2303 — 1,55 %, 2304 — 1,55 %, 2305 — 1,55 %, 2306 — 1,55 %, 2307 — 1,55 %, 2308 — 1,55 %, 2309 — 1,55 %, 2310 — 1,55 %, 2311 — 1,55 %, 2312 — 1,55 %, 2313 — 1,55 %, 2314 — 1,55 %, 2315 — 1,55 %, 2316 — 1,55 %, 2317 — 1,55 %, 2318 — 1,55 %, 2319 — 1,55 %, 2320 — 1,55 %, 2321 — 1,55 %, 2322 — 1,55 %, 2323 — 1,55 %, 2324 — 1,55 %, 2325 — 1,55 %, 2326 — 1,55 %, 2327 — 1,55 %, 2328 — 1,55 %, 2329 — 1,55 %, 2330 — 1,55 %, 2331 — 1,55 %, 2332 — 1,55 %, 2333 — 1,55 %, 2334 — 1,55 %, 2335 — 1,55 %, 2336 — 1,55 %, 2337 — 1,55 %, 2338 — 1,55 %, 2339 — 1,55 %, 2340 — 1,55 %, 2341 — 1,55 %, 2342 — 1,55 %, 2343 — 1,55 %, 2344 — 1,55 %, 2345 — 1,55 %, 2346 — 1,55 %, 2347 — 1,55 %, 2348 — 1,55 %, 2349 — 1,55 %, 2350 — 1,55 %, 2351 — 1,55 %, 2352 — 1,55 %, 2353 — 1,55 %, 2354 — 1,55 %, 2355 — 1,55 %, 2356 — 1,55 %, 2357 — 1,55 %, 2358 — 1,55 %, 2359 — 1,55 %, 2360 — 1,55 %, 2361 — 1,55 %, 2362 — 1,55 %, 2363 — 1,55 %, 2364 — 1,55 %, 2365 — 1,55 %, 2366 — 1,55 %, 2367 — 1,55 %, 2368 — 1,55 %, 2369 — 1,55 %, 2370 — 1,55 %, 2371 — 1,55 %, 2372 — 1,55 %, 2373 — 1,55 %, 2374 — 1,55 %, 2375 — 1,55 %, 2376 — 1,55 %, 2377 — 1,55 %, 2378 — 1,55 %, 2379 — 1,55 %, 2380 — 1,55 %, 2381 — 1,55 %, 2382 — 1,55 %, 2383 — 1,55 %, 2384 — 1,55 %, 2385 — 1,55 %, 2386 — 1,55 %, 2387 — 1,55 %, 2388 — 1,55 %, 2389 — 1,55 %, 2390 — 1,55 %, 2391 — 1,55 %, 2392 — 1,55 %, 2393 — 1,55 %, 2394 — 1,55 %, 2395 — 1,55 %, 2396 — 1,55 %, 2397 — 1,55 %, 2398 — 1,55 %, 2399 — 1,55 %, 2400 — 1,55 %, 2401 — 1,55 %, 2402 — 1,55 %, 2403 — 1,55 %, 2404 — 1,55 %, 2405 — 1,55 %, 2406 — 1,55 %, 2407 — 1,55 %, 2408 — 1,55 %, 2409 — 1,55 %, 2410 — 1,55 %, 2411 — 1,55 %, 2412 — 1,55 %, 2413 — 1,55 %, 2414 — 1,55 %, 2415 — 1,55 %, 2416 — 1,55 %, 2417 — 1,55 %, 2418 — 1,55 %, 2419 — 1,55 %, 2420 — 1,55 %, 2421 — 1,55 %, 2422 — 1,55 %, 2423 — 1,55 %, 2424 — 1,55 %, 2425 — 1,55 %, 2426 — 1,55 %, 2427 — 1,55 %, 2428 — 1,55 %, 2429 — 1,55 %, 2430 — 1,55 %, 2431 — 1,55 %, 2432 — 1,55 %, 2433 — 1,55 %, 2434 — 1,55 %, 2435 — 1,55 %, 2436 — 1,55 %, 2437 — 1,55 %, 2438 — 1,55 %, 2439 — 1,55 %, 2440 — 1,55 %, 2441 — 1,55 %, 2442 — 1,55 %, 2443 — 1,55 %, 2444 — 1,55 %, 2445 — 1,55 %, 2446 — 1,55 %, 2447 — 1,55 %, 2448 — 1,55 %, 2449 — 1,55 %, 2450 — 1,55 %, 2451 — 1,55 %, 2452 — 1,55 %, 2453 — 1,55 %, 2454 — 1,55 %, 2455 — 1,55 %, 2456 — 1,55 %, 2457 — 1,55 %, 2458 — 1,55 %, 2459 — 1,55 %, 2460 — 1,55 %, 2461 — 1,55 %, 2462 — 1,55 %, 2463 — 1,55 %, 2464 — 1,55 %, 2465 — 1,55 %, 2466 — 1,55 %, 2467 — 1,55 %, 2468 — 1,55 %, 2469 — 1,55 %, 2470 — 1,55 %, 2471 — 1,55 %, 2472 — 1,55 %, 2473 — 1,55 %, 2474 — 1,55 %, 2475 — 1,55 %, 2476 — 1,55 %, 2477 — 1,55 %, 2478 — 1,55 %, 2479 — 1,55 %, 2480 — 1,55 %, 2481 — 1,55 %, 2482 — 1,55 %, 2483 — 1,55 %, 2484 — 1,55 %, 2485 — 1,55 %, 2486 — 1,55 %, 2487 — 1,55 %, 2488 — 1,55 %, 2489 — 1,55 %, 2490 — 1,55 %, 2491 — 1,55 %, 2492 — 1,55 %, 2493 — 1,55 %, 2494 — 1,55 %, 2495 — 1,55 %, 2496 — 1,55 %, 2497 — 1,55 %, 2498 — 1,55 %, 2499 — 1,55 %, 2500 — 1,55 %, 2501 — 1,55 %, 2502 — 1,55 %, 2503 — 1,55 %, 2504 — 1,55 %, 2505 — 1,55 %, 2506 — 1,55 %, 2507 — 1,55 %, 2508 — 1,55 %, 2509 — 1,55 %, 2510 — 1,55 %, 2511 — 1,55 %, 2512 — 1,55 %, 2513 — 1,55 %, 2514 — 1,55 %, 2515 — 1,55 %, 2516 — 1,55 %, 2517 — 1,55 %, 2518 — 1,55 %, 2519 — 1,55 %, 2520 — 1,55 %, 2521 — 1,55 %, 2522 — 1,55 %, 2523 — 1,55 %, 2524 — 1,55 %, 2525 — 1,55 %, 2526 — 1,55 %, 2527 — 1,55 %, 2528 — 1,55 %, 2529 — 1,55 %, 2530 — 1,55 %, 2531 — 1,55 %, 2532 — 1,55 %, 2533 — 1,55 %, 2534 — 1,55 %, 2535 — 1,55 %, 2536 — 1,55 %, 2537 — 1,55 %, 2538 — 1,55 %, 2539 — 1,55 %, 2540 — 1,55 %, 2541 — 1,55 %, 2542 — 1,55 %, 2543 — 1,55 %, 2544 — 1,55 %, 2545 — 1,55 %, 2546 — 1,55 %, 2547 — 1,55 %, 2548 — 1,55 %, 2549 — 1,55 %, 2550 — 1,55 %, 2551 — 1,55 %, 2552 — 1,55 %, 2553 — 1,55 %, 2554 — 1,55 %, 2555 — 1,55 %, 2556 — 1,55 %, 2557 — 1,55 %, 2558 — 1,55 %, 2559 — 1,55 %, 2560 — 1,55 %, 2561 — 1,55 %, 2562 — 1,55 %, 2563 — 1,55 %, 2564 — 1,55 %, 2565 — 1,55 %, 2566 — 1,55 %, 2567 — 1,55 %, 2568 — 1,55 %, 2569 — 1,55 %, 2570 — 1,55 %, 2571 — 1,55 %, 2572 — 1,55 %, 2573 — 1,55 %, 2574 — 1,55 %, 2575 — 1,55 %, 2576 — 1,55 %, 2577 — 1,55 %, 2578 — 1,55 %, 2579 — 1,55 %, 2580 — 1,55 %, 2581 — 1,55 %, 2582 — 1,55 %, 2583 — 1,55 %, 2584 — 1,55 %, 2585 — 1,55 %, 2586 — 1,55 %, 2587 — 1,55 %, 2588 — 1,55 %, 2589 — 1,55 %, 2590 — 1,55 %, 2591 — 1,55 %, 2592 — 1,55 %, 2593 — 1,55 %, 2594 — 1,55 %, 2595 — 1,55 %, 2596 — 1,55 %, 2597 — 1,55 %, 2598 — 1,55 %, 2599 — 1,55 %, 2600 — 1,55 %, 2601 — 1,55 %, 2602 — 1,55 %, 2603 — 1,55 %, 2604 — 1,55 %, 2605 — 1,55 %, 2606 — 1,55 %, 2607 — 1,55 %, 2608 — 1,55 %, 2609 — 1,55 %, 2610 — 1,55 %, 2611 — 1,55 %, 2612 — 1,55 %, 2613 — 1,55 %, 2614 — 1,55 %, 2615 — 1,55 %, 2616 — 1,55 %, 2617 — 1,55 %, 2618 — 1,55 %, 2619 — 1,55 %, 2620 — 1,55 %, 2621 — 1,55 %, 2622 — 1,55 %, 2623 — 1,55 %, 2624 — 1,55 %, 2625 — 1,55 %, 2626 — 1,55 %, 2627 — 1,55 %, 2628 — 1,55 %, 2629 — 1,55 %, 2630 — 1,55 %, 2631 — 1,55 %, 2632 — 1,55 %, 2633 — 1,55 %, 2634 — 1,55 %, 2635 — 1,55 %, 2636 — 1,55 %, 2637 — 1,55 %, 2638 — 1,55 %, 2639 — 1,55 %, 2640 — 1,55 %, 2641 — 1,55 %, 2642 — 1,55 %, 2643 — 1,55 %, 2644 — 1,55 %, 2645 — 1,55 %, 2646 — 1,55 %, 2647 — 1,55 %, 2648 — 1,55 %, 2649 — 1,55 %, 2650 — 1,55 %, 2651 — 1,55 %, 2652 — 1,55 %, 2653 — 1,55 %, 2654 — 1,55 %, 2655 — 1,55 %, 2656 — 1,55 %, 2657 — 1,55 %, 2658 — 1,55 %, 2659 — 1,55 %, 2660 — 1,55 %, 2661 — 1,55 %, 2662 — 1,55 %, 2663 — 1,55 %, 2664 — 1,55 %, 2665 — 1,55 %, 2666 — 1,55 %, 2667 — 1,55 %, 2668 — 1,55 %, 2669 — 1,55 %, 2670 — 1,55 %, 2671 — 1,55 %, 2672 — 1,55 %, 2673 — 1,55 %, 2674 — 1,55 %, 2675 — 1,55 %, 2676 — 1,55 %, 2677 — 1,55 %, 2678 — 1,55 %, 2679 — 1,55 %, 2680 — 1,55 %, 2681 — 1,55 %, 2682 — 1,55 %, 2683 — 1,55 %, 2684 — 1,55 %, 2685 — 1,55 %, 2686 — 1,55 %, 2687 — 1,55 %, 2688 — 1,55 %, 2689 — 1,55 %, 2690 — 1,55 %, 2691 — 1,55 %, 2692 — 1,55 %, 2693 — 1,55 %, 2694 — 1,55 %, 2695 — 1,55 %, 2696 — 1,55 %, 2697 — 1,55 %, 2698 — 1,55 %, 2699 — 1,55 %, 2700 — 1,55 %, 2701 — 1,55 %, 2702 — 1,55 %, 2703 — 1,55 %, 2704 — 1,55 %, 2705 — 1,55 %, 2706 — 1,55 %, 2707 — 1,55 %, 2708 — 1,55 %, 2709 — 1,55 %, 2710 — 1,55 %, 2711 — 1,55 %, 2712 — 1,55 %, 2713 — 1,55 %, 2714 — 1,55 %, 2715 — 1,55 %, 2716 — 1,55 %, 2717 — 1,55 %, 2718 — 1,55 %, 2719 — 1,55 %, 2720 — 1,55 %, 2721 — 1,55 %, 2722 — 1,55 %, 2723 — 1,55 %, 2724 — 1,55 %, 2725 — 1,55 %, 2726 — 1,55 %, 2727 — 1,55 %, 2728 — 1,55 %, 2729 — 1,55 %, 2730 — 1,55 %, 2731 — 1,55 %, 2732 — 1,55 %, 2733 — 1,55 %, 2734 — 1,55 %, 2735 — 1,55 %, 2736 — 1,55 %, 2737 — 1,55 %, 2738 — 1,55 %, 2739 — 1,55 %, 2740 — 1,55 %, 2741 — 1,55 %, 2742 — 1,55 %, 2743 — 1,55 %, 2744 — 1,55 %, 2745 — 1,55 %, 2746 — 1,55 %, 2747 — 1,55 %, 2748 — 1,55 %, 2749 — 1,55 %, 2750 — 1,55 %, 2751 — 1,55 %, 2752 — 1,55 %, 2753 — 1,55 %, 2754 — 1,55 %, 2755 — 1,55 %, 2756 — 1,55 %, 2757 — 1,55 %, 2758 — 1,55 %, 2759 — 1,55 %, 2760 — 1,55 %, 2761 — 1,55 %, 2762 — 1,55 %, 2763 — 1,55 %, 2764 — 1,55 %, 2765 — 1,55 %, 2766 — 1,55 %, 2767 — 1,55 %, 2768 — 1,55 %, 2769 — 1,55 %, 2770 — 1,55 %, 2771 — 1,55 %, 2772 — 1,55 %, 2773 — 1,55 %, 2774 — 1,55 %, 2775 — 1,55 %, 2776 — 1,55 %, 2777 — 1,55 %, 2778 — 1,55 %, 2779 — 1,55 %, 2780 — 1,55 %, 2781 — 1,55 %, 2782 — 1,55 %, 2783 — 1,55 %, 2784 — 1,55 %, 2785 — 1,55 %, 2786 — 1,55 %, 2787 — 1,55 %, 2788 — 1,55 %, 2789 — 1,55 %, 2790 — 1,55 %, 2791 — 1,55 %, 2792 — 1,55 %, 2793 — 1,55 %, 2794 — 1,55 %, 2795 — 1,55 %, 2796 — 1,55 %, 2797 — 1,55 %, 2798 — 1,55 %, 2799 — 1,55 %, 2800 — 1,55 %, 2801 — 1,55 %, 2802 — 1,55 %, 2803 — 1,55 %, 2804 — 1,55 %, 2805 — 1,55 %, 2806 — 1,55 %, 2807 — 1,55 %, 2808 — 1,55 %, 2809 — 1,55 %, 2810 — 1,55 %, 2811 — 1,55 %, 2812 — 1,55 %, 2813 — 1,55 %, 2814 — 1,55 %, 2815 — 1,55 %, 2816 — 1,55 %, 2817 — 1,55 %, 2818 — 1,55 %, 2819 — 1,55 %, 2820 — 1,55 %, 2821 — 1,55 %, 2822 — 1,55 %, 2823 — 1,55 %, 2824 — 1,55 %, 2825 — 1,55 %, 2826 — 1,55 %, 2827 — 1,55 %, 2828 — 1,55 %, 2829 — 1,55 %, 2830 — 1,55 %, 2831 — 1,55 %, 2832 — 1,55 %, 2833 — 1,55 %, 2834 — 1,55 %, 2835 — 1,55 %, 2836 — 1,55 %, 2837 — 1,55 %, 2838 — 1,55 %, 2839 — 1,55 %, 2840 — 1,55 %, 2841 — 1,55 %, 2842 — 1,55 %, 2843 — 1,55 %, 2844 — 1,55 %, 2845 — 1,55 %, 2846 — 1,55 %, 2847 — 1,55 %, 2848 — 1,55 %, 2849 — 1,55 %, 2850 — 1,55 %, 2851 — 1,55 %, 2852 — 1,55 %, 2853 — 1,55 %, 2854 — 1,55 %, 2855 — 1,55 %, 2856 — 1,55 %, 2857 — 1,55 %, 2858 — 1,55 %, 2859 — 1,55 %, 2860 — 1,55 %, 2861 — 1,55 %, 2862 — 1,55 %, 2863 — 1,55 %, 2864 — 1,55 %, 2865 — 1,55 %, 2866 — 1,55 %, 2867 — 1,55 %, 2868 — 1,55 %, 2869 — 1,55 %, 2870 — 1,55 %, 2871 — 1,55 %, 2872 — 1,55 %, 2873 — 1,55 %, 2874 — 1,55 %, 2875 — 1,55 %, 2876 — 1,55 %, 2877 — 1,55 %, 2878 — 1,55 %, 2879 — 1,55 %, 2880 — 1,55 %, 2881 — 1,55 %, 2882 — 1,55 %, 2883 — 1,55 %, 2884 — 1,55 %, 2885 — 1,55 %, 2886 — 1,55 %, 2887 — 1,55 %, 2888 — 1,55 %, 2889 — 1,55 %, 2890 — 1,55 %, 2891 — 1,55 %, 2892 — 1,55 %, 2893 — 1,55 %, 2894 — 1,55 %, 2895 — 1,55 %, 2896 — 1,55 %, 2897 — 1,55 %, 2898 — 1,55 %, 2899 — 1,55 %, 2900 — 1,55 %, 2901 — 1,55 %, 2902 — 1,55 %, 2903 — 1,55 %, 2904 — 1,55 %, 2905 — 1,55 %, 2906 — 1,55 %, 2907 — 1,55 %, 2908 — 1,55 %, 2909 — 1,55 %, 2910 — 1,55 %, 2911 — 1,55 %, 2912 — 1,55 %, 2913 — 1,55 %, 2914 — 1,55 %, 2915 — 1,55 %, 2916 — 1,55 %, 2917 — 1,55 %, 2918 — 1,55 %, 2919 — 1,55 %, 2920 — 1,

1997 — 1,54 %, 1998 — 1,33 %, 1999 — 1,29 %, 2000 — 1,34 %, 2001 — 1,48 %, 2002 — 1,46 %, 2003 — 1,60 %, 2004 — 1,54 %, 2005 — 1,34 % [3, с. 31]. Державна позиція, спрямована на недофінансування потреб оборони, зберігалася до 2014 р., коли відбулась силова анексія частини української території сусідньою державою.

Половинне й навіть менше від половини фінансування оборонних потреб впродовж усього періоду державної незалежності України означало одне: поступове перетворення держави на країну оборонних декларацій, акцій окупацій (паради, фестивалі військових оркестрів, ритуальні заходи), корупційних зловживань. І в жодному разі — на країну, здатну створити надійну систему силового гарантування державотворчого поступу.

Показовими в цьому плані стали матеріали парламентських слухань від 23.05.2012 р. — «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України». Голова Комітету з питань національної безпеки і оборони Верховної Ради України VI скликання А. Гриценко відзначив такі недоліки національної оборонної сфери: стан Збройних Сил України, як і оборонно-промислового комплексу, характеризується глибокою депресією; небезпечних масштабів набуває деградація військово-технічного потенціалу Збройних Сил; повільно здійснюється реформування діяльності правоохоронних органів у відповідності з європейськими стандартами, призначених забезпечувати національну безпеку; недостатньо враховується та обставина, що в українському суспільстві відбувається політична радикалізація, зростають екстремістські настрої, що може створювати реальну загрозу громадському спокою, державному суверенітету і територіальній цілісності України [4]. Одне з показових висловлювань А. Гриценка: «...якщо говорити про армію ..., то у Сухопутних військах немає жодного боєздатного батальйону. У Повітряних силах немає жодної повністю боєздатної ескадрильї. У Військово-Морських Силах немає жодного підрозділу кораблів, який міг би виконувати всі завдання за призначенням» [4].

Стає зрозумілим, чому з подачі деяких «аналітиків» та ідеологічних провокаторів Україну зразка 2012—2013 рр. стали називати «державою, що не відбулася» — failed state. Задля формулювання подібного висновку існували не лише економічні, фінансові, технологічні, інформаційні, а й воєнно-політичні підстави.

Незадовільність процесу формування у незалежній Україні сучасного сектору безпеки і оборони (та нової мілітарної культури як його складника) дивно контрастує з могутніми мілітарними традиціями, накопиченими попередніми поколіннями збройних захисників рідної землі. З цього приводу можна оперувати цілими історичними пластами, починаючи з княжих і козацьких часів. Проте логічніше послатися на події Великої Вітчизняної війни. По-перше, серед нас ще залишаються ветерани тієї війни. По-друге, маємо достатній масив документів та інших історичних джерел. По-третє, події Другої світової війни останнім часом стають предметом гострих історичних спекуляцій з боку російських політиків та інших публічних персоналій сусідньої країни (досить згадати відомий провокативний вислів В. Путіна, що Росія виграла б Велику Вітчизняну війну без України). Отже, кілька іменних ілюстрацій Великої Вітчизняної, кожна з яких переконливо демонструє участь українців у тій війні.

Велика Вітчизняна розпочалась, коли на посаді Народного комісара оборони перебував Маршал Радянського Союзу Семен Тимошенко, що народився на Одещині.

Кращим радянським асом, збивши 64 літаки ворога (з них 2 реактивних), став уродженець Сумщини Іван Кожедуб.

Кращим радянським снайпером (і кращим снайпером-жінкою світу) визнана Людмила Павлюченко, яка народилась на Київщині.

Єдиним партизанським командиром, чиє з'єднання пройшло більше 10 тис. кілометрів територією чотирьох країн (України, Росії, Білорусі, Польщі) був Сидір Ковпак, який народився на Полтавщині.

Єдиним радянським орденом Великої Вітчизняної війни, що був підписаний українською мовою (Хмельницького), став запроваджений у 1943 р. орден Богдана Хмельницького.

Половину радянських танкових армій очолювали генерали-українці: третю — Павло Рибалко (народився на Сумщині), четверту — Дмитро Лелюшенко, шосту — Андрій Кравченко (народився на Харківщині).

Першими на куполі рейхстагу були не лише канонізовані радянською історіографією Михайло Єгоров і Мелітон Кантарія, а й Олексій Берест, родом з Сумщини.

Під актом капітуляції Японії, який закінчив Другу світову війну, стояв підпис генерал-лейтенанта Кузьми Дерев'янка родом з Черкащини.

За всю Велику Вітчизняну війну в лавах Червоної Армії воювало 34,5 млн осіб, з яких від 6 до 7 млн були українцями. З них 3,5 млн полягли в боях, померли від ран або пропали безвісти.

17,4 % Героїв Радянського Союзу (2021 із 11063) були українцями, а якщо врахувати тих, хто народився в Україні — то 25 %.

24 % Маршалів Радянського Союзу (10 із 41) народилися в Україні.

Проте Велика Вітчизняна війна була лише складовою Другої світової війни. А тому потрібно нагадати, що в канадській армії воювало 35—50 тис. українців, американській — 40 тис., «Воюючій Франції» — близько 7 тис. Перша окрема бригада генерала Людвіга Свободи на момент вступу на територію Чехословаччини мала 15 тис. воїнів, з яких 11 тис. були українцями Закарпаття.

На боці ОУН та УПА в різні роки війни воювало від 30 до 100 тис. осіб, з яких понад 100 тис. загинули під час бойових дій і в радянських повоєнних таборах.

Додамо й іншу статистику, яку замовчують у сучасній Росії: на боці Вермахту з 1941 по 1945 рр. воювало близько мільйона колишніх радянських громадян, чверть з яких були українцями. Зокрема, близько майже 80 тис. мешканців Галичини пов'язали свою долю з однойменною дивізією під егідою СС [5].

Маємо історичний парадокс: високу героїку українства або у складі іноземних армій, або на рідній землі, але за умов відсутності власної держави (як це відбулося у випадку з УПА). Третій (найоптимальніший) прояв мілітарної культури — у складі власних Збройних Сил власної держави — поки що перебуває на етапі становлення.

У цьому контексті слід наголосити на виключній соціально-політичній ролі Революції гідності 2013—2014 рр., спрямованої проти спровокованої ззовні спроби ревізії європейського цивілізаційного вибору України. Відома теза

«Україна — не Росія» набула нового дихання, оскільки до порядку денного української політики були вписані питання, реалізація яких повністю нівелює фактор домінування РФ над Україною, ставить під загрозу саме існування кремлівської моделі впливу на зовнішнє (значною мірою і внутрішнє) політичне середовище. Цими питаннями, зокрема, є: оновлення політичної системи відповідно до західних демократичних стандартів, докорінне реформування публічних інститутів, радикальний перегляд відносин між громадянином, суспільством і державою. Разом з тим, ця Революція мала й надзвичайні воєнно-соціальні наслідки.

З одного боку, Росія в порушення фундаментальних принципів міжнародного права, двосторонніх угод, засад добросусідства і партнерства у 2014 р. окупувала частину української території — Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розпочала агресію з метою подальшого утримання нашої країни в стані політичної та економічної залежності. Навздогін подіям, що сталися, Генеральний штаб Збройних Сил України змушений був констатувати: «Конфлікти типу «м'яких» силових акцій (дій) з одночасним потужним інформаційно-психологічним тиском із залученням так званої «самооборони» та частини населення, яка співчуває противнику, у Воєнній доктрині України не розглядалися».

З іншого боку, в умовах неспроможності офіційних силових структур на рівних протидіяти російському вторгненню значне (дехто вважає, що основне) мілітарне навантаження у 2014 р. взяло на себе громадянське суспільство. Маємо ще один феномен — блискавичне утворення практично по всій території України тактичних бойових одиниць (батальйонів, рот, бригад), самооборонних підрозділів, волонтерських мереж, інформаційних органів, структур обміну полоненими та ін. Спостерігаємо «народну дипломатію» за участю української діаспори на вулицях європейських, азійських, американських, австралійських міст, націлену на моральну підтримку збройної боротьби українців.

Це — реалії, за якими неможливо не помічати глибинного явища всеукраїнського значення: силову реакцію громадянського суспільства на загрози й небезпеки, що загрожують самому існуванню суверенної України. «Моментом істини» стала згадана вище анексія Криму силовиками РФ, яка не отримала гідної відповіді з боку офіційних силових структур держави. Громадянське суспільство, яке у загрозливих ситуаціях соціально-політичної еволюції відрізняється підвищеною чутливістю порівняно з державними органами, миттєво відреагувало на високу ймовірність перенесення кримського сценарію на інші регіони України. Реакція могла бути тільки така — силовий захист базових цінностей Українського народу, навіть в умовах недостатньої діяльності (а то й прямої бездіяльності) уповноважених державних структур.

Причини стрімкої реставрації мілітарної культури українського громадянського суспільства, починаючи з 2014 р., можуть бути пояснені таким чином. Громадянське суспільство володіє достатніми можливостями для моніторингу та аналізу воєнно-політичних процесів, їх суб'єкт-об'єктної ідентифікації, визначення інтенсивності та спрямованості, а також усвідомлення реальних і потенційних можливостей силового убезпечення соціальної еволюції. Таке суспільство цілеспрямовано імплементує в тканину соціальних відносин ціннісні

засади людської життєдіяльності, виокремлюючи з них цінності вищого гатунку — національні.

Логічним етапом процесу усвідомлення національних цінностей було й залишається намагання громадянського суспільства створити надійну систему національної безпеки. Повноваження щодо формування останньої широким загалом як правило делегує державі. При цьому він зберігає за собою право впливати на діяльність офіційних державних органів (включно з силовими), вимагаючи від них досягнення ефективних результатів діяльності з цих питань.

Якщо ж «держава неспроможна», то спрацьовує інстинкт групового (національного) самозбереження, на основі якого відбувається швидке заміщення не-ефективних (відсутніх) державних органів відповідними аналогами, запропонованими громадянським суспільством [6]. Саме це сталося в Україні, яка після втечі четвертого президента постала перед доленосним вибором «бути чи не бути».

Іншими словами, Українська держава отримала шанс не лише на виживання, а й осучаснення. Продуцентом (а також контролером) інноваційних змін досить часто виступає громадянське суспільство. Вважати його панацеєю від усіх негараздів не варто. Але й замовчувати його могутній вплив на динаміку суспільних процесів також не слід. Врешті-решт, в умовах періодичної окупації України зовнішньою військовою потугою, саме громадянське суспільство виживало та з усією рішучістю ставило питання про відродження держави. Це було у 1918 р. (польське, німецьке, російське вторгнення), 1941 році (німецька окупація). Це сталося у 2014 році (російська анексія Криму, агресія проти України).

Необхідно вказати й на те, що під тиском останніх випробувань «нове дихання» відкрилось у державно-патріотичній ідеології, яку ще кілька років тому вважали згаслою. Ця ідеологія являє собою систему «розгорнутих поглядів, ідей, концепцій, традицій, виникає і формується відповідно до корінних інтересів більшості населення на духовній платформі української державності» [7, с. 83]. На цьому варто особливо наголосити: відбувся духовний збіг ідеї української державності та державно-патріотичної ідеології. Як «ідея», так і «ідеологія» не суперечливо інтегрувались в нове розуміння мілітарної культури українства, у якій події Другої світової війни через пізньо-радянський («афганський») і ранньо-незалежний («миротворчий») містки виявились органічно поєднаними з сучасними патріотичними проявами, що отримали необхідне (проте недостатнє) нормативно-правове закріплення [8].

Висновки. Попередні підсумки «реставрації» мілітарної культури України за активної участі громадянського суспільства є вражаючими. Плани РФ щодо створення так званої «Новоросії» на українських землях завдяки активній протидії військовослужбовців і цивільних співгромадян виявились зірваними. Воєнна (оборонна) проблематика за активного тиску громадянського суспільства перемістилась у центр загальнодержавної уваги. Як наслідок, готується нова законодавча база з питань безпеки і оборони. Радикально підвищено державні воєнні витрати. Активізовано пошуки воєнно-політичних союзників. Нового імпульсу отримала тема євроатлантичної інтеграції України. Розпочато процеси оновлення національного ОПК.

Ініційовано процеси кадрового очищення та структурно-функціональної оптимізації сектору безпеки і оборони, в тому числі Збройних Сил України. Пат-

ріотизм став реальною духовною силою та основою не лише нової мілітарної культури, а й процесу виховання української молоді в цілому.

Створилися передумови синтезу в єдине ціле двох різних мілітарних традицій, які донедавна роз'єднували українство — так званих «східнослов'янської» (імператорської, радянської, російської) та «західноукраїнської» (галицької, проєвропейської, ліберально-демократичної), кожна з яких має численних симпатиків у різних регіонах країни. Нові прояви героїзму, відваги, стійкості, вірності Україні, продемонстровані українськими військовиками і добровольцями у протистоянні з російськими та сепаратистськими силами на Сході України у 2014—2015 роках, дозволяють стверджувати про вихід національного варіанту мілітарної культури на новий рівень розвитку. Йдеться про те, що воєнні події ХХ ст. (насамперед Друга світова війна), попри їх масштабність і глобальні наслідки, поступово витісняються останніми воєнними випробуваннями, які об'єктивно сприймаються їх учасниками як домінантні у загальному балансі воєнно-історичних констатацій. Тим більше, що зловживання у цій царині (перекручування, замовчування, шельмування тощо) стали базисом воєнно-політичної пропаганди сучасної Росії в її інформаційній війні проти України.

Водночас, оновлення мілітарної культури незалежної України потребує часу. Воно не може відбутись ні «автоматично», ні «блискавично». Потрібні синхронні зусилля науковців, політиків, митців, мас-медійників, широкої зацікавленої громади задля успішної селекції національної героїки на новій аргументній, ціннісній, особистісно-жертвній основі, де на рівних мають сприйматися представники різних мілітарних структур (навіть спрямованих одна проти одної), що боролись за Україну.

Сукупність наведених аргументів не лише створює додаткові можливості духовного очищення нації, але й дозволяє з оптимізмом споглядати історичну перспективу, розуміючи наявний «ренесанс волі й гідності» не як метафору, а реальне джерело змістовного оновлення мілітарної культури України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кротиков В. Військо: стан морального заціпеніння / В. Кротиков // Розбудова держави. — 1996. — № 7. — С. 32—36.
2. Ткаченко В. Конверсія національної свідомості / В. Ткаченко // Розбудова держави. — 1996. — № 7. — С. 83—86.
3. Крючков Г. К. Демократический гражданский контроль над силовой сферой Украины: опыт, проблемы / Г. К. Крючков // Альманах по вопросам государственного управления в секторе безопасности Украины / под. ред. М. Майгре, Ф. Флури. — Женева-Київ: Женеvский центр демократического контроля над вооруженными силами, 2010. — С. 24—33.
4. Про парламентські слухання 23 травня 2012 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id.
5. Муковський І. Т. Звитяга і жертвність. Українці на фронтах Другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко. — К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 1997. — 568 с.
6. Білошицький В. І. Демократичні засади цивільно-військових відносин: зарубіжний досвід і Україна. Автореферат дис. ... канд. політ. наук. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. — 20 с.

7. Абрамов В. І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія / В.І. Абрамов. — К.: КНЕУ, 2004. — 236 с.
8. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді. Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/

REFERENCES

1. Krotikov, V. (1996). Forces: the status of moral congelation. *Rozbudova derzhavy (State building)*, 7, 32—36 (in Ukr.).
2. Tkachenko, V. (1996). Conversion of national consciousness. *Rozbudova derzhavy (State building)*, 7, 83—86 (in Ukr.).
3. Kryuchkov, G.K. (2010). Democratic civilian control of the security sector in Ukraine: experience and problems. In M. Maigre, & Ph. Fluri (Eds.), *Almanac on security sector governance in Ukraine 2010* (pp. 24—33). Geneva-Kyiv: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (in Rus.).
4. *About parliamentary hearing of May 23, 2012*. Retrieved from http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id.
5. Mukovskyi, I.T., & Lysenko, O.Ye. (1997). *Victories and readiness to become victims. Ukrainians at the fronts of Second World War*. Kyiv: Research-publishing agency «Book of memory of Ukraine» (in Ukr.).
6. Biloshytskyi, V.I. (2015). *Democratic foundations of civilian-military relations: foreign experience and Ukraine*: essay of the thesis for gaining academic degree of the candidate of political sciences. Kyiv (in Ukr.).
7. Abramov, V.I. (2004). *Spirituality of society: methodology of system studying: monograph*. Kyiv: Kyiv National Economic University (in Ukr.).
8. *Conception of national-patriotic education of children and youth*. Supplement to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 16.06.2015 N 641. Retrieved from http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (in Ukr.).

УДК 327.7:061.1ЄС

Толстов С. В.¹,
кандидат історичних наук, доцент,
Державна установа «Інститут
всесвітньої історії НАН України»,
Київ, Україна. conf_iweir@ukr.net

ПОЛІТИКА ЄС ЩОДО РОСІЇ: ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

Анотація. Подано огляд політики ЄС щодо Росії наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. Розглянуто основні проблеми і протиріччя в відносинах між Європейським союзом і Російською Федерацією протягом зазначеного періоду. Відзначено, що незважаючи на обопільну зацікавленість в економічному співробітництві, сторони по-різному бачать шляхи і перспективи розвитку двосторонніх зв'язків, як і тенденцій розвитку міжнародних відносин на європейському континенті в цілому. Окрім по-

¹ Tolstov S.V., Ph.D. in History, Associate professor, Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine. conf_iweir@ukr.net
EU POLICY TOWARDS RUSSIA: MAIN ISSUES AND TRENDS

дій, пов'язаних з Україною, основними причинами загострення в двосторонніх відносинах стали пряма конкуренція європейського та євразійського інтеграційних проєктів, а також протиріччя нормативного й аксіологічного характеру. Прагнення ЄС цілеспрямовано впливати на політику Росії в бажаному напрямку зустріло жорстку відсіч з боку російського керівництва, що призвело до кризи у двосторонніх відносинах. Водночас зацікавленість європейського бізнесу в поновленні економічних зв'язків підштовхує європейських політичних лідерів до пошуку компромісних рішень, у тому числі в контексті часткового врегулювання локального конфлікту в Донбасі на основі Мінських угод 2014—2015 рр.

Ключові слова: інтеграція, конкуренція, взаємозалежність, санкції, вільна торгівля.

Аннотация. Содержится обзор политики ЕС в отношении России в конце XX — начале XXI ст. Рассматриваются основные проблемы и противоречия отношений между Европейским союзом и Российской Федерацией на протяжении указанного периода. Отмечается, что несмотря на обоюдную заинтересованность в экономическом сотрудничестве, стороны по-разному видят пути и перспективы развития двусторонних отношений, как и тенденции развития международных отношений на европейском континенте в целом. Кроме событий, касающихся Украины, основными причинами нынешнего обострения в двусторонних отношениях стали прямая конкуренция европейского и евразийского интеграционных проектов, а также противоречия нормативного и аксиологического характера. Стремление ЕС оказывать целенаправленное влияние на политику России в желательном направлении встретило жесткий отпор со стороны российского руководства, что привело к кризису в двусторонних отношениях. В то же время заинтересованность европейского бизнеса в восстановлении экономических связей подталкивает европейских политических лидеров к поиску компромиссных решений, в том числе в контексте частичного урегулирования локального конфликта в Донбассе на основе Минских соглашений 2014—2015 гг.

Ключевые слова: интеграция, конкуренция, взаимозависимость, санкции, свободная торговля.

Abstract. Review of the EU policy towards Russia in the late XXth and early XXst centuries is presented. It is analyzed the main problems and contradictions in relations between European Union and Russian Federation during noted period. It is noted that in spite of the mutual interest in economic cooperation the parties have different views on the ways and prospects of bilateral contacts as well tendencies of development of international relations at the European continent on the whole. In addition to the events related to Ukraine, the main reasons of current aggravation in bilateral relations include direct competition between the European and Eurasian integration projects, as well as the contradictions of normative and axiological origin. The intention of the European politicians to provide a targeted impact on Russian politics has met a stiff resistance from the Russian leadership which led to a crisis in bilateral relations. At the same time, interests of European businesses in the restoration of economic ties push European leaders to search for compromise solutions, including the partial settlement of the Donbas conflict on the basis of 2014—2015 Minsk agreements.

Keywords: integration, competition, interdependence, sanctions, free trade.

Постановка проблеми. Поряд із відносинами між ЄС і США, комплекс зв'язків між ЄС і Росією належить до факторів, які визначають структуру європейської континентальної міжнародної системи. Перебіг відносин ЄС—Росія суттєво впливає на загальні тенденції європейської безпеки та спрямування геоекономічних процесів у «широкому» європейському просторі. Попри взаємну зацікавленість у розвитку економічних зв'язків, ЄС і Росія виступають у якості конкурентів і висловлюють різне бачення умов і перспектив взаємодії, яка чималою мірою визначається співвідношенням потенціалів, обставинами взаємозалежності та здатністю сторін дотримуватися загальноприйнятих умов і правил. Це актуалізує тему і відносить її до низки найвагоміших у сучасній політичній науці.

Аналіз попередніх досліджень. Політика ЄС щодо Росії належить до популярних і актуальних тем, які привертають увагу дослідників. Серед робіт євро-

пейських авторів, у яких висвітлюється ця проблематика, доцільно згадати доповіді та розробки європейських аналітичних центрів та установ, таких як Четем Хаус [1], Європейська рада міжнародних відносин [2; 3], комітет ЄС палати лордів британського парламенту [4] та ін.

Різні аспекти «східної» політики ЄС і відносин між ЄС і Росією розглядалися у роботах російських авторів — Т. Бордачова [5], А. Громико [6], А. Макаричева [7], Д. Треніна [8], аналітичних розробках Російської ради з міжнародних справ [9], Інституту сучасного розвитку [10], Інституту світової економіки і міжнародних відносин РАН [11], доповідях учасників наукових конференцій [12] та ін.

Метою статті є визначення змісту політики ЄС щодо Росії та оцінка сучасних тенденцій у відносинах цих суб'єктів міжнародної взаємодії.

Основні результати дослідження. Відносини між ЄС і Росією можна умовно поділити на кілька етапів, пов'язаних зі становленням європейського інтеграційного центру як колективного міжнародного актора та змінами, що стосувалися статусу і ролі Росії у світовій політиці. Протягом 1990-х рр. у ЄС домінувало сприйняття Росії як ресурсної бази європейської економіки, що було в першу чергу пов'язано зі стрімким економічним послабленням Росії та її внутрішньополітичною дестабілізацією.

В 1999 р. ЄС і Росія затвердили документи, в які окреслювали принципи політичної стратегії стосовно один одного. В 1999 р. Європейська Рада прийняла «Спільну стратегію щодо Росії» [13], а російський уряд ухвалив «Стратегію розвитку відносин Російської Федерації з Європейським Союзом на середньострокову перспективу (2000—2010)», яка окреслювала мету «надати партнерству Росія-ЄС стратегічного характеру» [14]. Російський урядовий документ містив уточнення, що партнерство РФ з ЄС має будуватися на договірних засадах, уникаючи постановки питання про приєднання або асоціацію. Стверджувалося, що в зовнішній політиці Росії завжди будуть присутні глобальні аспекти (стратегічний паритет, відносини з Китаєм, США та іншими значними країнами), а також що Росія має зберігати свободу визначення та реалізації своєї внутрішньої та зовнішньої політики, статус і переваги як євразійської держави та найбільшої країни СНД, незалежність формування позиції та діяльності в міжнародних організаціях.

За відмови Росії від участі в Європейській політиці сусідства сторони зосередили увагу на обговоренні умов створення «спільного європейського економічного простору», ідею якого в травні 2001 р. запропонував голова Європейської Комісії Р. Проді. Для розробки порядку денного двостороннього діалогу було створено Групу високого рівня під співголовуванням віце-прем'єра уряду РФ В. Христенко та єврокомісара з питань зовнішньої політики К. Паттена. У висновках групи містилася рекомендація створити спільний економічний простір відкритого та інтегрованого ринку на основі спільних або сумісних правил і норм і сумісних адміністративних процедур. Для реалізації нової концепції відносин пропонувалося розпочати діалог з чотирьох «спільних просторів», про початок якого було оголошено на Петербурзькому саміті Росія—ЄС 31 травня 2003 р.

Сторони підтвердили намір будувати відносини стратегічного партнерства за чотирма напрямками, включаючи економічне співробітництво (перший прос-

тір), зовнішню безпеку (другий простір), питання свободи, внутрішньої безпеки та правопорядку (третій простір) та сферу науки, освіти і культури (четвертий простір). Саме поняття «стратегічне партнерство» з'явилося у взаємній риторичі після набуття чинності Угоди про партнерство та співробітництво Росія—ЄС (1 грудня 1997 р.). До того часу в керівних структурах ЄС відносини з Росією визначали як «суттєве партнерство». Втім, як стало поняття «стратегічне партнерство» почало використовуватися лише після ухвалення обома сторонами взаємних стратегій.

На Римському саміті ЄС—Росія в листопаді 2003 р. було прийнято «Спільну декларацію про зміцнення діалогу та співробітництва з політичних питань і питань безпеки» та схвалено «Спільну концепцію формування загального європейського економічного простору», головною передумовою створення якого вважався вступ Росії до Світової Організації Торгівлі (СОТ). Утім попри підписання протоколу про умови вступу Росії до СОТ (2004 р.), чотирьох «дорожніх карт» (саміт Росія—ЄС 2005 р., Москва) та низки галузевих угод в 2005—2006 рр. відносини між ЄС і Росією істотно погіршилися.

Перші ознаки ускладнень з'явилися ще наприкінці 2004 р. під впливом української внутрішньополітичної кризи. На Заході В. Путіна звинуватили в спробах прямого втручання у внутрішні справи України, хоча ситуативно він керувався домовленостями з Л. Кучмою про можливість проведення нових президентських виборів і передачу влади відносно нейтральній фігурі.

Симптоми погіршення відносин Росії та ЄС посилювалися наприкінці 2005 р. у зв'язку з назріванням першого російсько-українського газового конфлікту. Окрім цього, з кінця 2005 р. російський уряд почав застосовувати проти окремих країн ЄС і пострадянського простору економічні обмеження та санкції, які, як вважали на Заході, були політично вмотивованими. Як відзначала московський кореспондент французької газети «Le Monde» М. Жего, в очах російської військово-політичної еліти зміна режимів у колишніх радянських республіках розглядалась як наслідок маніпуляцій «іноземних держав», спрямованих на «дестабілізацію Росії» [15].

У 2006 р. російське керівництво вдалося до правових зачіпок і претензій, які дозволили витіснити ряд великих західних компаній з переданих їм у концесію родовищ на Сахаліні та в Сибіру. Для західного капіталу та європейських політиків це послужило сигналом розвороту В. Путіна в бік державного капіталізму, монополізації сировинного сектора та посилення впливу в пострадянському просторі. У політиці ЄС простежувався неодноразово апробований фактор розрахунку на особу «позитивного» лідера, який має зробити Росію більш слухняною та керованою. З точки зору Брюсселя ідеальним для Росії був статус напівпериферійної країни в рамках Європейської політики сусідства, поряд з Україною, Молдовою, Грузією, Єгиптом, Ліваном, Алжиром, Тунісом і Марокко.

До кінця 2006 р. керівні інституції ЄС намагалися чинити на В. Путіна тиск за допомогою традиційних прийомів, таких як звинувачення в авторитарних намірах і порушенні принципів демократії, погрози застосування політичних і економічних санкцій тощо. Зі свого боку, намагаючись принципово змінити характер відносин Росії з Заходом російське керівництво свідомо йшло на загострення відносин. Кремль категорично відкинув вимогу Європейської Комісії та

низки країн ЄС про приєднання Росії до європейської Енергетичної хартії. Така відмова мотивувалася тим, що оскільки Росія не брала участі в розробці цього документа і він не відповідає її інтересам, їй немає сенсу беззастережно приймати чужі правила гри. При цьому в Москві висловлювалися на користь пошуку компромісного формату, який Росія і ЄС могли б узгодити й застосовувати на двосторонній основі.

У зв'язку з наближенням завершення 10-річного терміну дії Угоди про партнерство та співробітництво (підписана в 1994 р. і набула чинності з 1 грудня 1997 р.) сторони вирішили розпочати переговори щодо нового рамкового документу. На саміті Росія—ЄС у Сочі (травень 2006 р.) було вирішено надати новій угоді характер всеосяжного стратегічного партнерства. Однак двосторонні переговори з розробки проекту угоди або свідомо блокувалися окремими країнами ЄС (Польща, Литва, Естонія), або заходили в глухий кут через діаметральну протилежність підходів сторін.

Переломним моментом у відносинах Росії з ЄС і НАТО стала неформальна «ділова вечерея» президента В. Путіна з керівництвом ЄС у фінському місті Лахті (20.10.2006 р.), яка передувала саміту Росія—ЄС у Гельсінкі 24 листопада 2006 р. В. Путін категорично відмовився виконувати низку вимог з боку ЄС і йти на поступки щодо прав власності та контролю в російському енергетичному секторі. Примітно, що саме в цей час в Росії було розпочато реформування машинобудівної галузі шляхом створення контрольованих державою холдингів та акціонерних компаній (держкорпорацій) і прискорено розробку нових систем озброєнь. У сфері поставок енергоресурсів В. Путін обрав тактику вибіркового діалогу з окремими країнами ЄС, пропонуючи їх енергетичним компаніям укладати індивідуальні довгострокові контракти з «Газпромом» і «Роснефтью». Така практика була успішно застосована у відносинах з Німеччиною, Францією, Угорщиною, Грецією, Болгарією, Італією. Додатковим джерелом напруженості стало загострення відносин між Росією і Грузією.

Саміт Росія—ЄС у Ханті-Мансійську (26—27 червня 2008 р.) сприяв певному поліпшенню атмосфери в двосторонніх стосунках і відновленою переговорів з угоди про стратегічне партнерство [16]. Однак через грузино-російський збройний конфлікт у серпні 2008 р. діалог сторін було знову заморожено. Після визнання Росією незалежності Абхазії та Південної Осетії Європейська Рада на своєму позачерговому засіданні вирішила призупинити переговори по новій партнерській угоді [17]. Втім, невдовзі в посланні до Європейської Ради Європейська Комісія закликала відновити переговори з РФ, оскільки це мало дозволити ЄС краще обстоювати власні інтереси. Відновлення діалогу визнавалося ліпшим способом взаємодії з Росією на основі спільного підходу європейських країн та інституцій [18]. «Відкритий діалог» з питань, що викликали розбіжності, було визнано адекватнішою формою реагування, ніж заморожування контактів.

Доцільно відзначити, що ознакою ледь не всіх спільних російсько-європейських ініціатив і проектів був їх переважно декларативний характер. Це визначало низьку результативність діалогу та відсутність практичних результатів у більшості галузей за винятком торгівлі. У європейських столицях усвідомлювали, що в Росії домінує державно-регульований капіталізм, керований відносно згуртованим державним бюрократичним апаратом. При цьому російська

економіка гостро залежить від експорту енергоресурсів та імпорту технологій. Вважалося, що внутрішньополітична ситуація у РФ може змінитися лише в результаті внутрішніх еволюційних соціальних процесів і поступових політичних зрушень. Відтак, європейські інституції бачили свій прямий інтерес у стимулюванні відповідних змін у настроях російського суспільства.

У відносинах з Росією, як і з іншими країнами-сусідами, Брюссель висував на перший план поширення власних правил, норм і регламентів, які країни-партнери, включаючи Росію, мали приймати й виконувати. В те, що Росія буде стійко блокуватися з Китаєм або стане його сателітом, європейські експерти здебільшого не вірили, прогнозуючи втрату Росією контролю над природними багатствами Сибіру внаслідок стрімкого посилення Китаю. Саме ця обставина пояснювала стримане ставлення країн ЄС до російських пропозицій, які стосувалися встановлення рівноправного партнерства в сфері енергетики та безпеки, а також ігнорування неодноразових звернень з приводу полегшення доступу до нових технологій і сприяння в модернізації промисловості. Незважаючи на пряму зацікавленість німецького бізнесу в російському ринку, наміри російського керівництва створити міцний фундамент для стратегічного партнерства між Росією та ЄС на основі формули «енергія в обмін на технології» залишилася без відповіді.

Вперше цю тезу виголосив президент РФ В. Путін у своїй промові в Бундестазі ФРН (11 вересня 2001 р.). Пізніше, в листопаді 2009 р. у ході саміту ЄС—Росія в Стокгольмі, Д. Медведєв знову запропонував європейським лідерам переглянути формат відносин з Росією на засадах полегшення доступу до нових технологій і сприяння взаємному розвитку. Нова ініціатива, яка віддзеркалювала позитивні очікування в стосунках і підходах сторін, дістала назву «Партнерство для модернізації». За задумом російської сторони, її мета полягала у сприянні модернізації російської економіки та перегляді відносин між РФ і ЄС з урахуванням попередніх результатів діалогу зі створення чотирьох «спільних просторів».

Спочатку очікувалося, що ініціатива «Партнерство для модернізації» набуде форми угоди. Проте статус документа знизили до меморандуму, а згодом — до рівня політичної заяви. На 25-му саміті Росія—ЄС (31 травня — 1 червня 2010 р., Ростов-на-Дону) сторони підписали Спільну заяву за ініціативою «Партнерство для модернізації», що передбачала поєднання зусиль у галузях високих технологій, інновацій, енергоефективності та «зеленої енергетики». Новий проект передбачав розширення можливостей для інвестування в ключові галузі, які мають стимулювати зростання та інновації, зміцнення економічних стосунків, створення сприятливих умов для малого та середнього бізнесу, сприяння вирівнюванню технічних регламентів і стандартів, захист прав інтелектуальної власності, розвиток транспорту, сприяння розвитку екологічно чистої економіки та енергоефективності, сприяння міжнародним переговорам з протидії змінам клімату, сприяння в галузі інновацій, досліджень і розвитку, а також космосу, подолання регіональних і соціальних наслідків економічної реструктуризації.

Інші розділи програми стосувалися політичної трансформації та «соціалізації» державно-суспільних відносин, зокрема забезпечення ефективного функціонування системи судових органів, посилення боротьби з корупцією, сприяння

розвитку зв'язків між людьми, зміцнення діалогу з громадянським суспільством, заохочення участі в ньому громадян і бізнесу [19].

У листопаді 2010 р. у посланні до Федеральних Зборів РФ президент Д. Медведєв назвав три основних пріоритети, які російське керівництво хотіло покласти в основу цієї програми [20]. Перший з них передбачав взаємний обмін технологіями, включаючи «зелену енергетику» і досягнення сумісності технічних регламентів. За неофіційними оцінками російська сторона була навіть згодна на пряме запозичення технологічних регламентів ЄС [21]. Другий пріоритет стосувався спрощення візового режиму з перспективою його повного скасування. Третій передбачав значне розширення професійних і академічних обмінів.

На думку багатьох російських експертів, ідея «Партнерства для модернізації» була загалом плідною, оскільки орієнтувала сторони на поглиблене співробітництво в пріоритетних галузях і досягнення конкретного результату. Однак Європейська Комісія наполягала на внесенні елементів, що змінювали політичну сутність проекту, перетворюючи його на бюрократичний інструмент технічного сприяння і щільного зовнішнього контролю [22]. Як відзначав С. Караганов, під «партнерством для модернізації» сторони розуміли різні речі. Російські владні структури розглядали цю ініціативу як модернізацію технологічну, або, простіше, як сприяння російським корпораціям у їх бізнес-проектах. Натомість у керівних інституціях ЄС плекали надію на те, що Росія повернеться до ролі «молодшого учня», якому, «на відміну від країн Центральної та Східної Європи, що їм була відведена така ж роль, ніхто не збирався нічого платити» [23].

На політичному рівні Європейська Комісія розуміла модернізацію як рух Росії до розширення політичних свобод і поваги прав людини. Причому, як зауважував С. Караганов, до порушень зазвичай відносили не стільки бюрократичне і поліцейське свавілля щодо мільйонів, скільки окремі скандальні епізоди (вбивство кількох правозахисників, журналістів або розгін демонстрацій опозиціонерів). Однак «головна проблема Росії з точки зору прав людини — не поліцейські мікрорепресії або нерозкриті вбивства правозахисників, а, напевно, саме безправ'я мільйонів» [23]. При такій різниці в розумінні модернізації або навіть при нерозумінні її суті «партнерство для модернізації» було приречено стати черговим пустопорожнім гаслом.

У зв'язку з парламентськими та президентськими виборами в Росії у 2011—2012 рр. підготовка програми була загальмована. За офіційними повідомленнями російські і європейські експерти переключили увагу на підготовку «дорожньої карти» співпраці Росії і ЄС до 2050 р. з ухилом у бік енергетичної безпеки — чинника прямої і постійної зацікавленості європейської сторони.

Поряд із розбіжностями в тлумаченні суверенітету та прав людини серйозним фактором, який вніс додаткову напругу в російсько-європейські відносини, стало просування російського інтеграційного проекту на основі Митного союзу (МС) та Єдиного економічного простору. По мірі становлення інтеграційних інструментів у рамках МС, включаючи створення Євразійської економічної комісії, в Брюсселі зростало занепокоєння, зумовлене прямою конкуренцією нового проекту з цілями та інструментами Європейської політики сусідства. Функціонери ЄС від самого початку акцентували увагу на несумісності участі країн Східної Європи в Єдиному економічному просторі з Росією та підписання угод про асоціацію та поглиблену зону вільної торгівлі з ЄС.

З цієї точки зору політика ЄС і Росії все більше набувала ознак конфлікту інтересів і прямої конкуренції. Невдовзі й російська сторона почала акцентувати увагу на несумісності одночасної участі у різних інтеграційних проектах. Виконавчий секретар СНД С. Лебедев попереджав учасників ініціативи «Східне партнерство», що «ЄС не компенсує втрат, яких ці країни можуть зазнати в результаті участі у «Східному партнерстві». Тож доведеться вибирати: або СНД і дружба з Росією, або «Східне партнерство» й мізерна допомога з боку ЄС [24].

У керівних установах ЄС і в європейському експертному середовищі в цілому спостерігалось скептичне, хоча й насторожене ставлення до розвитку євразійського інтеграційного проекту, не кажучи вже про заявлені плани В. Путіна про створення Євразійського союзу, який мав заповнити проміжну ланку між європейським і азіатсько-тихоокеанським економічними просторами [25]. Згідно з проголошеними тезами, зміст концепції В. Путіна полягав у створенні альтернативного «євразійського» інтеграційного угруповання, яке мало слугувати як «міст» між ЄС на Заході та АТЕС на Далекому Сході. Стверджувалося, що новий проект зможе набути самостійного значення лише в разі, якщо він підніметься на вищий рівень інтеграції.

Продовжуючи формальний екстенсивний діалог з Москвою, керівні структури ЄС до певного часу уникали суттєвого перегляду відносин. Розробка практичного документу «Механізм «Партнерства для модернізації»» не просунулася далі початкового робочого плану, який, утім, мав прикладніший характер, ніж двосторонні програми і механізми, які ЄС використовував у відносинах ЄС з іншими «східними партнерами». Стосовно Росії передбачалося кредитування економічних проектів, заявки на які потенційні учасники мали подавати до російських галузевих міністерств і генеральних директоратів Європейської Комісії як «сторін у діалогах» з пріоритетних напрямків партнерства [26].

Після переобрання В. Путіна президентом РФ (04.03.2012 р.) керівництво ЄС висувало на перший план саме політичні аспекти модернізації Росії шляхом активізації діяльності НУО та «створення умов для існування дійсно плюралістичної парламентської системи, що не становить перешкод для роботи життєздатної опозиції» [27]. З приводу реалізації ініціативи «Партнерство для модернізації» висловлювалася готовність підтримати Росію в усіх «позитивно спрямованих реформаторських зусиллях» на засадах «повної інтеграції до міжнародної, побудованої на правилах, торгової системи та розвитку громадянських прав і свобод, які мають становити основу для стабільності та добробуту».

Таким чином, попри її початковий економічний контекст, Брюссель висловлював намір використовувати програму партнерства з Росією насамперед як спосіб політичного впливу на внутрішні процеси суспільного розвитку та використання вигод для європейського бізнесу, які мав відкрити вступ Росії до СОТ [28; 29], включаючи вимоги до Росії не застосовувати штучні регламентні обмеження проти імпорту на кшталт збору на утилізацію автомобілів.

Відносини між ЄС і Росією поступово загострювалися під час внутрішньополітичної кризи в Україні восени 2013 — взимку 2014 рр. У січні 2014 р. Європейська Комісія на чолі з Ж.-М. Баррозу відкинула пропозицію про проведення тристоронніх переговорів про умови застосування економічних статей Угоди про асоціацію ЄС—Україна за участі РФ. Хоча влітку 2014 р. переговори з цього питання все ж розпочалися, а Європейська Комісія відклала застосуван-

ня економічної частини угоди з Україною на рік, тристоронні дискусії не дали скільки-небудь відчутних результатів.

Реагуючи на пряме військове втручання РФ в Україні, яке почалося після зміни влади в Києві в лютому 2014 р., керівні установи ЄС застосували проти РФ низку санкцій. Ці заходи вважалися обмежувальними засобами «у відповідь на неправомірну анексію Криму та зумисну дестабілізацію України». Пакет санкцій включав дипломатичні рішення, заморожування активів і заборону на поїздки окремих осіб, впровадження обмежень щодо Криму і Севастополя, економічні санкції, спрямовані на заморожування обмінів з Росією в конкретних секторах економіки та заходи, які стосувалися економічного співробітництва. Були скасовані саміти ЄС—Росія, регулярні двосторонні зустрічі на найвищому рівні, призупинені двосторонні переговори з візових питань і нової угоди між ЄС і РФ, призупинено формат зустрічей у межах «Групи восьми». Окрім анексії частини української території, підставами для впровадження «кримського пакету» санкцій вважалося незаконне привласнення державних коштів України [30].

Пізніше, в липні та вересні 2014 р. ЄС розширив перелік економічних санкцій, спрямованих на обмеження обмінів у конкретних секторах економіки, у т. ч. доступу до первинного і вторинного ринків капіталу ЄС для п'яти контрольованих державою російських банків і їх дочірніх компаній, трьох енергетичних і трьох оборонних підприємств. Було запроваджено заборону на експорт та імпорту зброї та військового спорядження, експорт товарів подвійного призначення, обмежено доступ до сучасних технологій і послуг, які можуть бути використані при розвідці та видобутку нафти, припинено підписання нових кредитних угод з боку Європейського інвестиційного банку та ЄБРР.

Враховуючи «дестабілізуючі дії Росії в Східній Україні», Рада ЄС вирішила продовжувати терміни дії економічних санкцій на наступні шестимісячні періоди. На засіданні Європейської Ради 19—20 березня 2015 р. лідери країн-членів ухвалити рішення пов'язати застосування режиму санкцій з виконанням Мінських угод, включаючи «Комплекс заходів з виконання Мінських угод» від 12.02.2015 р. Передбачалося, що пакет основних економічних санкцій, окрім «кримського пакету», діятиме до кінця 2015 р., коли «Комплексом заходів...» передбачалося відновлення Україною «контролю над своїм кордоном на сході» як «останнього пункту мирного плану» [31].

З приводу перегляду чи скасування обмежувальних заходів, керівні органи ЄС декларували намір постійно відстежувати застосування режиму санкцій з метою гарантування їх дієвості при вирішенні поставлених завдань. Рішення Ради ЄС, які стосуються запровадження «автономних обмежень» (запроваджених без посилання на резолюції РБ ООН), діють впродовж 12 місяців, хоча відповідний регламент Ради ЄС не має кінцевої дати. Рада ЄС може переглядати, змінювати, продовжувати чи тимчасово призупиняти їх у залежності від розвитку ситуації.

У цьому контексті доцільно враховувати, що тривалість основного пакету економічних обмежень щодо Росії прив'язана до виконання Мінських угод, укладених за посередництва канцлера ФРН А. Меркель і президента Франції Ф. Олланда. Як учасники переговорів у «нормандському форматі», вони стверджували, що санкції щодо РФ мають тривати до відновлення Україною сувере-

нітету над східними районами країни за умов виконання мінських домовленостей, однак це не стосується вирішення проблеми Криму.

У цілому політика ЄС щодо Росії є результатом складного й суперечливого процесу узгодження інтересів різних країн, які включають набір об'єктивних і суб'єктивних чинників. Як стверджують автори доповіді «Політика ЄС щодо країн пострадянського простору в контексті євразійської інтеграції» (Російський інститут стратегічних досліджень, 2015 р.), загострення відносин стало наслідком «фактичного стану «холодної» політичної, економічної та інформаційної війни між Російською Федерацією та євроатлантичними структурами», яка була значною мірою спричинена «конфліктом інтересів Росії і Заходу в тій частині пострадянського простору, котра в Москві сприймається як природна історично, географічно, економічно й культурно детермінована зона євразійської інтеграції» [32].

Політика ЄС щодо Росії враховує відносно слабкість, залежність від енергетичного експорту та технологічний стан російської економіки. Водночас політичні кола ЄС відчують істотний тиск з боку європейських бізнес-кіл, зацікавлених у розвитку російських економічних проєктів. З цих причин Європейська Комісія визначає будівництво «сильного стратегічного партнерства з Росією» в якості свого ключового пріоритету та визнає РФ ключовим гравцем «в аспекті геополітики та безпеки на глобальному та регіональному рівнях» [33].

На думку сучасних лідерів ЄС було б помилкою дозволяти РФ перегляд європейських кордонів на довільне застосування сили в стосунках з іншими країнами. Водночас, ситуативно обумовлена мета ЄС у відносинах із РФ полягає в поверненні Москви до співпраці в межах європейського міжнародного порядку та подолання суперечностей на засадах політичного діалогу.

Висновки. Сучасний стан відносин між ЄС і Росією позначений різким загостренням суперечностей у двосторонніх взаєминах. Хоча формальним приводом для згортання економічних зв'язків і впровадження санкцій з обох боків стали українська криза та військово-політичне втручання з боку РФ, підґрунтям погіршення стосунків стала пряма конкуренція європейського та євразійського інтеграційних проєктів і зіткнення інтересів сторін у країнах-учасниках ініціативи «Східне партнерство».

В умовах загострення кризи в українсько-російських відносинах ключові країни ЄС застосували практику поточного узгодження методів реагування на дії Москви в межах «Великої сімки», яке супроводжувалося координацією режиму санкцій між США та ЄС. Застосовані санкції, що мали доволі обмежений характер, були спрямовані головним чином проти державних банків, компаній ВПК та енергетичного сектору. Отже, спричинити суттєві збитки російській економіці вони не зможуть, хоча й гальмують процес модернізації російських озброєнь і реформи в оборонній сфері.

Політика ЄС щодо Росії має здебільшого інерційний характер і зорієнтована на повернення Москви до дотримання прийнятих правил взаємодії в європейській регіональній системі. Натомість російський підхід акцентує увагу на послабленні ролі європейського інтеграційного центру та обстоюванні виключного права на російський контроль у пострадянському просторі.

В умовах прискореного становлення багатополюсної міжнародної системи політичні кола провідних європейських країн надають перевагу різновекторній

політиці, яка розмежовує європейські інтереси по різних напрямках, таких як відносини з США, спільні гарантії безпеки в межах НАТО та створення трансатлантичної зони вільної торгівлі та інвестицій, та відносини з Росією, яка вважається бажаною потенційною учасницею «спільного економічного простору» ширшої Європи. Кінцевою метою цього проекту вважається створення інтегрованого ринку між ЄС і РФ і досягнення більшої взаємосумісності їх економік. Очікується, що переговори між ЄС і Росією про впровадження режиму вільної торгівлі можуть бути відновлені в разі виконання мінських домовленостей і врегулювання конфлікту на сході України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Dragneva R. Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry? / R.Dragneva, K.Wolczuk; Briefing paper [REP BP 2012/01]. — London : The Royal Institute of International Affairs, 2012. — 16 p.
2. Leonard M. A Power Audit of EU-Russia Relations / M. Leonard, N.Popescu; The European Council on Foreign Relations. Policy paper. — London : ECFR, November 2007. — II, 65 p.
3. Popescu N.The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood / N. Popescu, A.Wilson; The European Council on Foreign Relations. Policy report. — London : ECFR, June 2009. — 64 p.
4. The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine. House of lords, European Union Committee. — London: The Stationery Office Limited, 2015. — 123 p.
5. Бордачѳв Т. Новый стратегический союз. Россия и Европа перед вызовами XXI века: возможности «большой сделки» / Т. Бордачѳв. — М. : Европа, 2009. — 304 с.
6. Громыко А. А. Большая Европа в паутине украинского кризиса / А. А. Громыко // Мировая экономика и международные отношения. — 2015. — № 7. — С. 118—122.
7. Makarychev A. Russia and the EU in a Multipolar World. Discourses, Identities, Norms / A. Makarychev. — Stuttgart, Hannover : ibidem Press, 2014. — 200 p.
8. Тренин Д. Практичный подход к отношениям ЕС и России / Д. Тренин; Московский Центр Карнеги. Январь 2014. — 4 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://carnegieendowment.org/files/Article_EU_Russ_Trenin_Rus2014.pdf
9. Россия — Европейский союз: возможности партнерства / И.М. Бусыгина (рук.) и др.; гл.ред. И. С. Иванов; Российский совет по междунар. делам. — М. : Спецкнига, 2013. — 96 с.
10. Юргенс И. Вечные спутники: Россия и Европа в меняющемся мире / И. Юргенс, С. Кулик— М.: Экон-информ, 2013. — 254 с.
11. Отношения Евросоюз—Россия и Украинский кризис / Отв. ред. Н. К. Арбатова. — М. : ИМЭМО РАН, 2014. — 183 с.
12. Россия и Восточное партнерство ЕС: вызов или новая платформа для сотрудничества? Сборник докладов международной конференции /под ред. Е. Клицуновой, Б. Кузнецова. Санкт-Петербург, декабрь 2009 г. — СПб. : Изд-во Левша, 2010. — 124 с.
13. Коллективная стратегия Европейского Союза по отношению к России. Кѳльн, 3—4 июня 1999 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.mgimo.ru/files/2004/kafedry/evro_int/reader4meo_3-5.htm
14. Стратегия развития отношений Российской Федерации с Европейским Союзом на среднесрочную перспективу (2000—2010 годы). РГ 00-118 [Текст, представленный Председателем Правительства России В.В. Путиным на саммите РФ—ЕС в Хельсинки 22.10.1999 г.] // Современная Европа. — 2000. — № 1. — С. 95—105.

15. Jégo M. Russie : l'introuvable «revolution douce» / M. Jégo // *Politique Internationale. La Revue.* — 2006. — N 112 [Электронный ресурс] — Режим доступа: http://www.politiqueinternationale.com/revue/read2.php?id_revue=112&id=553&content=texte#show1
16. Council of the European Union. Joint Statement on the launch of negotiations for a new EU-Russia agreement, Khanty-Mansiysk, 27 June 2008. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/er/101524.pdf
17. Висновки головної держави з надзвичайної Європейської Ради у Брюсселі (1 вересня 2008). [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://delukr.sdv.com.ua/page48683.html>
18. Review of EU-Russia Relations / Communication from the Commission to the Council. [COM(2008) 740 final]. — Brussels, 5.11.2008. — P. 5. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://eeas.europa.eu/russia/docs/com_08_740_en.pdf
19. Механизм «Партнерство для модернизации» / Представительство Европейского Союза в России. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/tech_financial_cooperation/partnership_modernisation_facility/index_ru.htm
20. Д. Медведев. Послание Президента Федеральному Собранию. Президент России. Официальный сайт. 30 ноября 2010 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://news.kremlin.ru/transcripts/9637>
21. «Программа эффективного использования на системной основе внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития Российской Федерации». № 4980 Г/С / 10 февраля 2010 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.runewsweek.ru/country/34184/>
22. Энтин М. Россия—ЕС: к множественности конфигураций сотрудничества на континенте / М. Энтин // *Вся Европа.ru*; Европейский учебный институт при МГИМО (У) МИД России. — 2011. — Вып. 10 (59) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.alleurpa.ru/rossiya-es-k-mnozhestvennosti-konfiguratsiy-sotrudnichestva-na-kontinente-1>
23. Караганов С. Союз Европы: последний шанс? / С. Караганов // *Российская газета. Федеральный выпуск.* — № 5229 (150). — 09.07.2010. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2010/07/09/karaganov.html>
24. Исполнительный секретарь СНГ Сергей Лебедев прогнозирует, что у государств — участников Восточного партнерства «могут возникнуть трудности» / БелаПАН, 13.05.2009. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://belapan.com/archive/2009/05/13/eu_303788/
25. В. Путин. Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня // *Известия.* 03.10.2011. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://izvestia.ru/news/502761>
26. ЕС выделит миллиард евро на российскую модернизацию. Lenta.ru, 09.06.2011. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://lenta.ru/news/2011/06/09/partnership/>
27. Заявление Верховного Представителя ЕС Эштон об использовании правосудия в политических целях в России (12/09/2012). Представительство Европейского Союза в России. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2012/20120912_1_ru.htm
28. Выступление Верховного Представителя ЕС Кэтрин Эштон в Европейском Парламенте касательно саммита Россия—ЕС (14/12/2011). Представительство Европейского Союза в России. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2011/20111214_ru.htm
29. «Использовать возможность: отношения ЕС с Россией после её вступления в ВТО» — выступление члена Европейской Комиссии Де Гюхт (07/09/2012). Предста-

вительство Европейского Союза в России. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2012/20120907_ru.htm

30. In focus: Ограничительные меры ЕС в ответ на кризис в Украине. Представительство Европейского Союза в России. (26/06/2015).[Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2015/20150219_ru.htm

31. European Council Conclusions on external relations. Press release 134/15 (19 March 2015). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/03/conclusions-russia-ukraine-european-council-march-2015/>

32. Политика Евросоюза в отношении стран постсоветского пространства в контексте евразийской интеграции / Гузенкова Т. та ін.; «Перспективы». 08.07.2015. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.perspektivy.info/oikumena/ekdom/politika_jevrosojuza_v_otnoshenii_stran_postsovetskogo_prostranstva_v_kontekste_jevrazijskoj_integracii_2015-07-08.htm

33. Европа и Россия: Строительство стратегического партнерства / Представительство Европейского Союза в России. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/political_relations/political_framework/index_ru.htm

REFERENCES

1. Dragneva, R.& Wolczuk, K. (2012). *Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry?* Briefing paper [REP BP 2012/01]. London: The Royal Institute of International Affairs.

2. Leonard, M.& Popescu, N. (2007). *A Power Audit of EU-Russia Relations*. The European Council on Foreign Relations. Policy paper. London: ECFR.

3. Popescu N.& Wilson A. (2009). *The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood*. The European Council on Foreign Relations. Policy report. London: ECFR.

4. *The EU and Russia: before and beyond the crisis in Ukraine*. House of lords, European Union Committee (2015). London: The Stationery Office Limited.

5. Bordachev, T. (2009). *The new strategic alliance. Russia and Europe before the challenges of the XXI century: the possibility of «grand bargain»*. Moscow: Europe (in Russ.).

6. Gromyko, A. A. (2015). Wider Europe in the web of the Ukrainian crisis. *Myrovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia (World Economy and International Relations)*, 7, pp. 118—122 (in Russ.).

7. Makarychev, A. (2014). *Russia and the EU in a Multipolar World. Discourses, Identities, Norms*. Stuttgart, Hannover: ibidem Press.

8. Trenin, D. (2014). *Practical Approach to EU-Russia relations*; The Carnegie Moscow Center. Retrieved from http://carnegieendowment.org/files/Article_EU_Russ_Trenin_Rus2014.pdf (in Russ.).

9. Busygina I. M., Ivanov I. S. (Eds). (2013). *Russia — European Union: the possibility of partnership*; Russian Council of International Affairs. Moscow: Spetskniga (in Russ.).

10. Yurgens, I. & Kulik, S. (2013). *Eternal Companions: Russia and Europe in a changing world*. Moscow: Eco-Inform (in Russ.).

11. Arbatov, N. K. (Ed.). (2014). *EU-Russia relations and the Ukrainian crisis*. Moscow: IMEMO (in Russ.).

12. Klitsunova, E. & Kuznetsov, B. (Eds.). (2010). *Russia and the EU's Eastern Partnership: a challenge or a new platform for cooperation?* Proceedings of the international

conference; Saint-Petersburg, December 2009. Saint-Petersburg: Publishing House Levsha (in Russ.).

13. *Common Strategy of the European Union towards Russia*. Cologne, June 3-4, 1999. Retrieved from http://www.mgimo.ru/filesserver/2004/kafedry/evro_int/reader4meo_3-5.htm (in Russ.).

14. The strategy of development of relations of the Russian Federation and the European Union in the medium term (2000-2010). RG 00-118. (2000). Text presented by the Chairman of the Government of Russia V.V.Putin at the summit RF-EU in Helsinki on October 22, 1999. *Sovremennaya Evropa (Contemporary Europe)*, 1, pp 95-105 (in Russ.).

15. Jégo, M. (2006). Russie: l'introuvable «revolution douce». *Politique Internationale. La Revue*, 112. Retrieved from http://www.politiqueinternationale.com/revue/read2.php?id_revue=112&id=553&content=texte#show1

16. Council of the European Union. *Joint Statement on the launch of negotiations for a new EU-Russia agreement*. Khanty-Mansiysk. June 27, 2008 Retrieved from http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/press_data/en/er/101524.pdf

17. *Conclusions of the Presidency following the extraordinary European Council in Brussels* (September 1, 2008). Retrieved from <http://delukr.sdv.com.ua/page48683.html> (In Ukr.).

18. *Review of EU-Russia Relations*. Communication from the Commission to the Council. [COM (2008) 740 final]. Brussels, 5.11.2008. Retrieved from http://eeas.europa.eu/russia/docs/com_08_740_en.pdf

19. *Mechanism «The Partnership for Modernization»*. Delegation of the European Union to Russia. Retrieved from http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/tech_financial_cooperation/partnership_modernisation_facility/index_ru.htm (in Russ.).

20. Medvedev, D. *Address from the President to the Federal Assembly*. President of Russia. Official site. November 30, 2010. Retrieved from <http://news.kremlin.ru/transcripts/9637> (in Russ.).

21. «*The program of the effective and systemic use of foreign policy factors for the long-term development of the Russian Federation*». No. 4980; February 10, 2010. Retrieved from <http://www.runewsweek.ru/country/34184/> (in Russ.).

22. Entin, M. (2011). Russia-EU cooperation in multiple configurations on the continent. *Vsya Evropa.ru (All Europe.ru)*, 10 (59). Retrieved from <http://www.alieuropa.ru/rossiya-esk-mnozhestvennosti-konfiguratsiy-sotrudnichestva-na-kontinente-1> (in Russ.).

23. Karaganov, S. (2010, July 9). European Union: the last chance? *Rossiyskaya gazeta (The Russian newspaper)*, Federal issue, No 5229 (150) (in Russ.).

24. CIS Executive Secretary Sergey Lebedev predicts difficulties for the states participating in the Eastern Partnership. BelaPAN. 13.05.2009. Retrieved from http://belapan.com/archive/2009/05/13/eu_303788/ (in Russ.).

25. Putin, V. (2011, October 3). A new integration project for Eurasia — a future that is born today. *Izvestia (News)*. Retrieved from <http://izvestia.ru/news/502761> (in Russ.).

26. The EU will allocate one billion euro for the modernization of the Russia. (2011, June 9). *Lenta.ru*. Retrieved from <http://lenta.ru/news/2011/06/09/partnership/> (in Russ.).

27. *Statement by EU High Representative Ashton on the use of justice for political purposes in Russia* (12/09/2012). Delegation of the European Union to Russia. Retrieved from http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2012/20120912_1_ru.htm (in Russ.).

28. *Statement by EU High Representative Catherine Ashton at the European Parliament on the EU-Russia Summit* (14/12/2011). Delegation of the European Union to Russia. Retrieved from http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2011/20111214_ru.htm (In Russ.).

29. «To use the opportunity: the EU's relations with Russia after its accession to the WTO». The speech of a member of the European Commission De Gucht (07/09/2012). Delegation of the European Union to Russia. Retrieved from http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2012/20120907_ru.htm (in Russ.).

30. *In focus: EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine*. (06/26/2015). Delegation of the European Union to Russia. Retrieved from http://eeas.europa.eu/delegations/russia/press_corner/all_news/news/2015/20150219_ru.htm (in Russ.).

31. *European Council Conclusions on external relations*. Press release 134/15 (2015, March 19). Retrieved from <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/03/conclusions-russia-ukraine-european-council-march-2015/>

32. Guzenkova, T. et al. (2015, August 7). EU policy towards post-Soviet countries in the context of Eurasian integration. *Perspektivy (Perspectives)*. Retrieved from http://www.perspektivy.info/oykumena/ekdom/politika_jevrosojuza_v_otnoshenii_stran_postsovetskogo_prostranstva_v_kontekste_jevrazijskoj_integracii_2015-07-08.htm (in Russ.).

33. *Europe and Russia: Building Strategic Partnership*. Delegation of the European Union to Russia. Retrieved from http://eeas.europa.eu/delegations/russia/eu_russia/political_relations/political_framework/index_ru.htm (in Russ.).

УДК: 327.001.73 (100)

Фесенко М. В.¹,

кандидат політичних наук,

старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Київ, Україна. fesekon@rambler.ru

ВИТОКИ ТА НАСЛІДКИ ГЛОБАЛЬНОЇ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ

Анотація. Доведено необхідність комплексного дослідження складових глобальної кризи світоуправління і пошуку механізмів її подолання шляхом консолідації учасників міжнародної системи. Показано, що глобальна економічна криза є частиною глобальної системної кризи. Водночас сталий розвиток сучасної світової системи залежить від консолідації міжнародного співтовариства і конструктивної співпраці між суб'єктами міжнародних відносин. Визнано, що глобальна фінансова криза є наслідком кризи світоуправління. З цієї причини, необхідно розпочати процес розробки нової моделі світоуправління, яка б відобразила тенденції глобального світу XXI століття. В цьому контексті сучасна глобальна криза не випадкове, а природне явище, пов'язане з довгостроковими перспективами світового політичного та економічного розвитку. Сучасна криза має свої особливості та відмінні риси, пов'язані з процесами глобалізації, регіональної політичної та економічної інтеграції, глобальної міграції тощо. Багато в чому вона породжена цими специфічними процесами, і її вирішення є важливим завданням в глобальному розвитку.

Ключові слова: глобальна криза, світоуправління, міжнародна система, світ-система, суб'єкти світової системи, глобалізація, глобальні проблеми людства.

Аннотация. Доказывается необходимость комплексного исследования составляющих глобального кризиса мироуправления и поиска механизмов его преодоления путем консолидации участников международной системы. Показано, что глобальный экономический кризис является частью глобального системного кризиса. В то

¹ Fesenko M.V., Ph.D. in History, Senior Research Fellow, The State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine. fesekon@rambler.ru
SOURCES AND CONSEQUENCES OF THE GLOBAL SYSTEMIC CRISIS

же время устойчивое развитие современной мировой системы зависит от консолидации международного сообщества и конструктивного сотрудничества между субъектами международных отношений. Указывается, что глобальный финансовый кризис основывается на кризисе мироуправления. По этой причине, необходимо начать процесс разработки новой модели мироуправления, которая бы отображала тенденции глобального мира XXI века. В этом контексте современный глобальный кризис не случайное, а естественное явление, связанное с долгосрочными тенденциями мирового политического и экономического развития. Современный кризис имеет свои особенности и отличительные черты, связанные с процессами глобализации, региональной политической и экономической интеграцией, глобальной миграции и тому подобное. Во многом она порождена этими специфическими процессами, и его преодоление является важной задачей в глобальном развитии.

Ключевые слова: глобальный кризис, мироуправление, международная система, мир-система, субъекты мировой системы, глобализация, глобальные проблемы человечества.

Abstract. The necessity of comprehensive study of the components of global crisis of world governance and search for mechanisms of its overcoming by consolidation of the participants of international system is proved. It is described that global economic crisis is a part of a global systemic crisis. At the same time sustainable development of the contemporary world-system depends on the consolidation of international community and the constructive cooperation between the entities of international relations. It is noted that global financial crisis is based on the world governing crisis. For that reason, it is necessary to begin the process of developing a new model of a world governing that would take into consideration the tendencies of the global world of the XXI century. In this dimension the current global crisis is not accidental, but natural phenomenon associated with long-term trends of world political and economic development. The current crisis has its own peculiarities and distinctive features dealt with the processes of globalization, regional political and economic integration, global migration etc. In many respects the crisis is generated by these specific processes, and its overcoming is an important goal in the global development.

Key words: global crisis, the world governance, international system, world-system, subjects of the world-system, globalization, global problems of mankind.

Постановка проблеми. Сьогодні міжнародні відносини переживають чергову фазу трансформацій, ініційовану глобальною економічною кризою, яка є частиною глобальної системної кризи. Криза світоуправління в цьому сенсі є водночас і причиною і наслідком глобальної системної кризи. Причиною тому, що міжнародні інститути неспроможні управляти світовими процесами в достатньо ефективній мірі для забезпечення мінімізації кризових явищ. А наслідком тому, що всі елементи глобальної системної кризи взаємопов'язані і підсилюють дію один одного, що ускладнює процес консолідації суб'єктів світ-системи для ефективного регулювання.

Події останніх десятиліть свідчать про те, що світ-система входить у турбулентний стан. Наявність взаємопов'язаних численних криз сприяє подальшій невизначеності у її розвитку. Сьогодні, з упевненістю, стверджується про елементи світополітичної кризи, фінансово-економічної, екологічної, демографічної, кризи безпеки та енергоносіїв, що дає підстави говорити про одну глобальну системну кризу, яка загрожує сталому розвитку усього людства. Прискоренню глобальної системної кризи протягом останніх десятиліть, у першу чергу, сприяли розпад біполярної міжнародної системи, інтенсифікація глобалізаційних процесів і відсутність консолідації суб'єктів світ-системи у подоланні глобальних викликів сучасності. У цьому зв'язку, очевидно, що керованість кризовим розвитком буде досягнута за умови набуття міжнародною системою нового балансу, відповідного характеру глобальних трансформацій. З цієї точки

зору зміни в суспільному розвитку зробили проблему міжнародно-політичної консолідації необхідною умовою регулювання загальнолюдських відносин і політичною необхідністю заради сталого розвитку усього людства.

Зазначене свідчить про нагальну необхідність у комплексному дослідженні складових глобальної системної кризи і пошуку механізмів її подолання за рахунок консолідації суб'єктів світ-системи; виробленні оптимальних управлінських стратегій, здатних забезпечити консолідацію соціально-політичної системи сучасності; з'ясуванні основних чинників модернізації інституту держави-нації в умовах глобалізації; доведенні доцільності вдосконалення процесу керуваності глобальною системою міжнародних відносин.

Аналіз попередніх досліджень. У цілому варто виділити вчених, які намагалися осмислити сутність і динаміку таких глобальних проблем, як екологічна, демографічна, енергетична, світополітична тощо. У першу чергу, в цьому зв'язку слід назвати імена представників Римського клубу, чиї роботи мали істотний вплив на сприйняття і трактування загальнопланетарних проблем: А. Кінг, Э. Ласло, Д. Меддоуз, М. Месарович, Э. Пестель, А. Печеї, Я. Тінберген, Дж. Форестер, Б. Шнайдер, Е. Янг та інших. Політика сталого розвитку є проявом нових тенденцій розвитку світового співтовариства в умовах глобалізації і повинна бути спрямована на вирішення глобальних проблем сучасності, на розвиток і вдосконалення світополітичних процесів сучасного світу.

У цьому контексті варто зазначити, що вперше привернули увагу світової громадськості до глобальних проблем саме представники Римського клубу. Вони вперше поставили питання про необхідність визнання пріоритету загальнопланетарних цінностей, якщо людство хоче впоратися з новими, що не мають прецеденту в минулій історії, викликами.

Проблеми сталого розвитку знаходяться в центрі уваги низки українських вчених. Серед них виокремлюємо роботи С. Дорогунцова, В. Кухара, Б. Данілішина, В. Ландіка, Л. Руденко.

Значний внесок у розробку цієї загальносвітової проблематики внесли російські вчені і філософи Ю. Ю. Галкін, Дж. М. Гвішіані, Э. В. Гірусов, В. І. Данілов-Данільян, А. Н. Кочергін, С. П. Капіца, В. А. Лось, Н. М. Мамєдов, Н. Н. Моїсєєв, Е. В. Ніканорова, А. Д. Урсул, І. Т. Фролов, В. Хєслє, А. В. Яблоков, Л. Яншин та інші, які розробляли новий пласт проблем з позиції гуманітарної традиції, зокрема, в контексті ідеї ноосфери В. І. Вернадського.

Серед учених, що займалися дослідженням кризи світоуправління та глобальною системною кризою, слід виокремити І. І. Антоновича, Н. Лобанова, О. Н. Тинянову, І. В. Кудряшова, В. І. Пантіна, Р. Сільверстоуна.

Мета статті. Довести, що криза світоуправління є причиною і наслідком глобальної системної кризи, елементи якої взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Основні результати дослідження. За останнє десятиліття погляди на проблематику регулювання міжнародних відносин зазнали серйозних змін, що в основному було пов'язано з переглядом структури світополітичної системи на початку 90-х рр. XX ст. Потрясіння тієї пори привели до інтенсифікації дискусій навколо проблематики регулювання. Практика звернулася до теорії, до пошуку нових критеріїв тлумачення і оцінок подій, що відбуваються.

Однією з причин глобальної системної кризи є криза управління світом або світоуправління. В рамках авторської концепції варто принагідно показати теоретичне осмислення кризи світоуправління, яка має на увазі нездатність світовим співтовариством регулювати кризовими явищами глобального рівня. У цілому під світоуправлінням розуміємо управління окремими міжнародними процесами з метою запобігання їх потенційних негативних наслідків для світової спільноти. Однак говорити про нього як про повною мірою загальноприйняте поняття немає підстав, почасти тому що триває інтенсивний процес вивчення практики регулювання і його окремих рис. Велика частина вчених вважає, що регулювання існує, однак розуміє його по-різному. Незважаючи на різноманітність наукових позицій осмислення проблематики світорегулювання триває досить інтенсивно.

На сучасному етапі розвитку цивілізації як ніколи гостро постали питання, без вирішення яких неможливий подальший поступальний рух людства по шляху економічного прогресу. Незважаючи на те, що економіка є лише частиною загальнолюдської діяльності, від її розвитку в XXI ст. в більшій мірі залежать проблеми безпеки та збереження миру, природне середовище та середовище людини, а також моральні, релігійні та філософські цінності.

Сьогодні доводиться констатувати, що економічна криза є лише поверхневою ознакою іншого набагато масштабнішого процесу, природа якого лежить далеко за межами чиїхось фінансових і політичних інтересів. Відносно цього процесу з вуст особливо обізнаних політиків, економістів і громадських діячів уже кілька разів звучало визначення глобальна системна криза.

Тим не менш, з іншої позиції також констатуємо, що одним із основних елементів глобальної системної кризи є глобальна фінансово-економічна криза. Вона складна і багатогранна, тому що не просто фінансова («банківська») або економічна («іпотечна», «продовольча», «енергетична» тощо) криза, а криза колишнього світового порядку і неоліберальної моделі глобалізації. До числа найважливіших рис цієї моделі відносяться домінуюча роль США як світового економічного, політичного і військового лідера, повне відділення в економіці фінансової сфери від виробничої та пов'язана з цим наявність величезної кількості нічим не забезпечених фінансових активів, поширення вшир інститутів ліберальної демократії безвідносно до того, чи існують для них необхідні умови і передумови. Глобальна криза виявила проблематичність і, багато в чому, неспроможність цих складових колишньої неоліберальної парадигми. У той же час більшість держав виявилися не готовими до перегляду колишнього неоліберального курсу і в даний час не мають ефективної стратегії подолання кризи.

У контексті глобальної системної кризи особливий інтерес представляє промова Зб. Бжезинського, від 4 червня 2009 р., котрий займає зараз пост глави комітету з міжнародних відносин у Конгресі США і грає роль радника Барака Обами. Він переконаний, що «ця криза не закінчиться ні в серпні, ні у вересні, ні в жовтні, ні в листопаді, ні в 2010-му році, ні в 2012-му, ні в 2015-му. Ця криза не закінчиться ніколи, до тих пір, поки ми не досягнемо своїх цілей. Наші цілі вам добре відомі. Єдиний світовий уряд — ось, що нам потрібно. І він буде сформований: подобається вам ця ідея, чи ні. Ви самі нас про це попросите. Бо далі буде тільки гірше і гірше, гірше й гірше. Скоро ви зрозумієте, що так звана криза ще навіть не починалася. Це не криза, дорогі мої, — це керований хаос. І

далеко не багато хто з вас, побачать, чим він закінчиться. Суспільство ще за- надто далеко від того, щоб не тільки прийняти ідею єдиного світового уряду, а й побачити в новому світовому порядку свій єдиний порятунок. Тому спочатку ми повинні привести суспільство в необхідний для цього стан. Для цього потріб- но набагато більше, ніж економічний параліч — потрібні війни, голод та епі- демії по всьому світу» [1].

Отже, все зазначене дозволяє констатувати, що в основі, як глобальної фі- нансово-економічної кризи, так і глобальної системної кризи закладено «кризу світоуправління». У цьому зв'язку необхідно зазначити, що організаційно- політична інфраструктура світового співтовариства формується з кінця XV ст. У її центрі — управлінська діяльність держав-лідерів, інноваційних націй, які в умовах міжнародної конкуренції, проходячи відбір у великих військових конф- ліктах, створюють і розвивають основи сучасної світ-системи: технологічну (від каравел до систем глобального позиціонування), фінансову (від нідерландських банків до електронних бірж), інформаційну (від меркаторовських карт до геоін- формаційних систем) та політичну (від договорів у Вестфалії до Об'єднаних Націй, ЄС і НАТО). З кінця XIX ст., з появою та інтенсивним розвитком митте- вої комунікації, названі підсистеми якісно ускладнюються, проте організаційно- управлінська інфраструктура залишається принципово незмінною. За цих умов система конкуренції провідних держав і жорсткого відбору лідера в першій по- ловині XX ст. набуває форми світових воєн [2].

У цьому контексті зазначимо, що жорсткий конкурентний відбір успішно пройшли США, яким вдалося стати лідером у здійсненні інноваційного прори- ву, відіграти визначальну роль в інформаційній революції, сконструювати гло- бальну економічну та фінансову систему [3]. Упродовж минулого століття на- родилися три світоуправлінських проекти, в яких ініціативи США були визна- чальними, але роль у здійсненні суперечливою: Ліга Націй, ООН і Новий світо- вий порядок (перша постбіполярна світоуправлінська ініціатива Дж. Буша-ст.). В останніх двох випадках існувала принципова можливість якісної зміни орга- нізаційно-управлінської інфраструктури світ-системи, створення умов регулю- вання глобалізаційних процесів на багатосторонній основі, однак перемогла конкурентно-конфронтаційна світоуправлінська логіка. Ставка була зроблена на проект транснаціонального лібералізму, що передбачає розповсюдження нере- гульованої моделі глобалізації на основі політичної інфраструктури «демокра- тичного світу» і «розширення простору свободи» [3].

Дуже гостро криза світоуправління проявляється у країнах, де національна спільність не склалася, а державні інститути слабкі або дисфункціональні. До теперішнього часу оптимізм постколоніального «національного будівництва» зник практично безслідно внаслідок неграмотного управління, неприборканої корупції, бідності, хвороб, екологічних катастроф, насильства. У цих держав немає принаймні трьох з чотирьох елементів національного суверенітету: ефек- тивного контролю над територією, здатності контролювати кордони і виклю- чення зовнішніх акторів із внутрішніх конфігурацій влади. Залишається тільки міжнародний юридичний суверенітет, який у багатьох випадках служить основ- ним джерелом життєздатності, дозволяючи здійснювати урядові позики, отри- мувати донорську допомогу і податки від іноземних компаній у разі їх діяльно- сті в країні [4].

Очевидно, криза прискорить трансформацію світової системи організації влади і змусить світову спільноту відмовитися від повсюдної підтримки квазі-держав при одночасному пошуку нових несуперечливих форм їх організації (протекторати під міжнародним управлінням, членство в різних партнерствах, територіальна реорганізація та ін.). Ці форми відпрацьовуються, наприклад, на пост-югославському просторі.

Часто зростаючу нестабільність пояснюють специфікою нинішнього гегемона — США, який виявляється або відносно слабким для управління міжнародними процесами, або відносно сильним, схильним до порушення правил гри, включаючи принцип національного суверенітету. Тенденція до довільного застосування сили міцніє, і це стосується не тільки США, але й невеликих держав, ресурсом яких стають швидка реакція на зміни на світовій арені і гра на зовнішньополітичній кон'юктурі [4].

Криза світоуправління також викликана об'єктивно існуючою непрацездатністю колишньої «однополярної» моделі світоустрою. Навіть така могутня держава, як США, не в змозі самотужки вирішувати численні політичні, економічні, соціальні та культурні проблеми сучасного світу, що постійно ускладнюються. При цьому спроби Сполучених Штатів управляти світом наодинці, ігноруючи інтереси інших держав і цілих цивілізацій, призвели до їх фінансового та економічного перенапруження, яке і стало одним з важливих факторів глобальної кризи.

У зв'язку з цим можна прогнозувати, що наслідки кризи будуть досить масштабними та довгостроковими. Згідно моделі еволюційних циклів (довгих хвиль) міжнародної політичної та економічної системи, вихід зі смуги кризових потрясінь швидше за все відбудеться не раніше 2017—2020 рр. У розвинених країнах у найближчі роки можливі гострі соціальні та політичні зіткнення, які, з одного боку, будуть стимулювати проведення важливих економічних і політичних реформ, а з іншого боку, провокувати політичні і військові конфлікти за участю США і країн Європейського Союзу. Істотно зросте політична та економічна роль Китаю, Японії, Індії, в той час як роль США, мабуть, трохи зменшиться [3].

Найскладнішим і найсуперечливішим в умовах глобальної кризи є положення цілого ряду країн Африки, Латинської Америки, а також країн СНД, які не встигли зміцнити свою державність і створити ефективну та конкурентну політичну систему. Положення України, яка знаходиться між Заходом і Сходом і переживає критичний етап політичної, економічної і соціальної модернізації, також є досить складним. У перспективі вельми серйозними будуть соціальні та політичні наслідки нової (другої) хвилі глобальної кризи. Саме в цей період можливі нові великі потрясіння, пов'язані з кризою фінансової системи США і зі зміною колишнього світового порядку. У цей період почнуться глобальні геополітичні та гео економічні зміни, які неминуче торкнуться і України. Разом з тим саме ці потрясіння зможуть, нарешті, відкрити можливості для справді глибокої перебудови світового порядку, для формування «багатополісного» світу, для впровадження і поширення принципово нових, «проривних» технологій (біотехнологій, нанотехнологій, нових екологічно чистіших джерел енергії та ін.).

У першому десятилітті ХХІ ст. глобалізація посилила взаємозалежність суб'єктів світ-системи, особливо економічно. Глобальна фінансово-економічна криза, що розпочалась у США, істотно порушила геополітичний баланс. Шляхом розвитку стратегічного союзу США, Китаю і Росії цей геополітичний баланс може бути не тільки відновлений, але й здатний стати «дорожньою картою» виходу з глобальної кризи та створення основи для багатополярного світового порядку.

На тлі триваючих економічних негараздів і труднощів, які, схоже, триватимуть ще не одне десятиліття, настав час уважніше розглянути еволюцію геополітичної структури світу, систему взаємовідносин держав, регіональне та національне співробітництво. Значною мірою хід кризи, час її настання було зумовлено рядом найважливіших геополітичних кроків, зроблених країнами Атлантичного співтовариства, які прагнули в нових умовах зберегти свою лідируючу роль в геополітичному світоуправлінні. Безумовно, першість у цьому контексті належить Сполученим Штатам, які залишаються вірними ідеї Світового лідерства і готові досягти його будь-яким шляхом [5].

Отже, нова логіка влади та владних відносин веде до трансформації основоположних референцій соціально-політичних універсалей, таких як простір і час, держава, нація, суверенітет. Ситуація кризи легітимності держави тягне за собою феномен фрактуалізації соціуму в світовому масштабі, зміцнюючи інші по відношенню до національності і громадянства типи ідентифікації та консолідації населення, які проявляються в сильнішому акцентуванні розмаїття культур і якості життя, і необхідності переосмислення сучасних політичних референцій виходячи з визначення цивілізаційного статусу для різних співтовариств у глобальному соціально-політичному просторі [3].

Глобальні проблеми людства стали, поряд з глобальною фінансово-економічною кризою, і кризою світоуправління, яка пов'язана з неможливістю міжнародних організацій та інститутів вирішити кризові явища глобального характеру, починаючи від проблем війни і миру — кризи дипломатії, закінчуючи забезпеченням економічної рівноваги в світі, що в сукупності є головними причинами появи та загострення глобальної системної кризи. В сучасних умовах до глобальних проблем належать: проблема Північ—Південь; проблема бідності; продовольча проблема; енергетична проблема; проблема екології і сталого розвитку; демографічна проблема; проблема розвитку людського потенціалу; проблема забезпечення людської безпеки; проблема освоєння Світового океану тощо [6, с. 391].

Поняття «глобальні проблеми сучасності» отримало широке розповсюдження наприкінці 1960-х — початку 1970-х рр., і зайняло з того часу передове місце у науковому і політичному лексиконі й міцно закріпилося у масовій свідомості. Етимологічний термін «глобальний» походить від лат. «globus» — земна куля. Звідси й проблеми, які торкаються інтересів і людства в цілому, та кожної окремої людини у різноманітних точках планети, ті, які носять загальнолюдський характер, прийнято називати глобальними. Вони суттєво впливають на розвиток окремих країн і регіонів, виявляючись потужним об'єктивним фактором світового економічного і соціального розвитку. Їх рішення припускає об'єднання зусиль абсолютної більшості держав і організацій на міжнародному рівні,

в той час як їх невирішеність загрожує катастрофічними наслідками для майбутнього всього людства [7, с. 15—17].

Усі глобальні проблеми найтіснішим способом переплетені між собою. Наприклад, гострота продовольчої проблеми поглиблюється випереджаючим зростанням народонаселення порівняно із зростанням сільськогосподарського виробництва в багатьох країнах, що розвиваються. Для вирішення продовольчої проблеми необхідно використовувати ресурсний потенціал промислово розвинених країн або міжнародних організацій, які розробляють і здійснюють спеціальні програми допомоги. Слід також враховувати, що на планетарному рівні їх розклад по актуальності та пріоритетах вирішення — один, а у віддалених країнах або регіонах — другий, тому що там діє велика кількість додаткових факторів і конкретних обставин, які характерні тільки для них. До такої думки схиляється більшість учених і фахівців, що підтверджується і рішеннями найбільших міжнародних екологічних форумів, які відбулися в Ріо-де-Жанейро у 1992 році та в Йоханесбурзі у 2002 році [8, с. 97]. Там світове товариство критично оцінило перспективи розширення техногенної цивілізації та висловилося за інші орієнтири суспільного розвитку, завдяки яким підтримувався б стійкий баланс у співвідношеннях суспільства з природою, у тому числі й у масштабі всієї планети. Відмічені настрої оформились у «концепцію стійкого розвитку», яка сьогодні є предметом активного обговорення та аналізу насамперед з точки зору того, що необхідно здійснити у найближчій і віддаленій перспективі, щоб забезпечити стійкий розвиток всіх сфер суспільного життя.

Висновки. Сталий розвиток сучасної світ-системи залежить від консолідації світового співтовариства і конструктивного співробітництва між його суб'єктами. Для того, щоб соціально-економічна діяльність людей не вступала у суперечки з природою, необхідне розширення та поглиблення наукових знань про сучасні світові процеси, а також глибше усвідомлення на цій підставі людьми своєї відповідальності за те, що відбувається. Тим паче найважливіше, що сучасне електронне обладнання та обчислювальна техніка набагато збільшують здібність людини передбачати як конкретні результати, так і можливі наслідки її діяльності. Тому поряд зі зростанням ролі вченого в керуванні суспільними та виробничими процесами особливу актуальність набуває й питання про безпрецедентне збільшення його відповідальності за рішення і рекомендації за технічними проектами, які пов'язані з їх можливими екологічними, медичними та іншими негативними наслідками як для людства, так і для навколишнього середовища. Тільки той прогрес і зміни, які відповідають людським інтересам і знаходяться в межах його здібностей до адаптації, мають право на існування й повинні заохочуватися.

Таким чином, в основі глобальної фінансово-економічної кризи закладено «кризу світоуправління». Тому, необхідно розпочати процес вироблення нової моделі світоуправління, що враховуватиме умови глобального світу XXI ст., його поліцентричний і поліцивілізаційний характер. Сучасна глобальна криза являє собою не випадкове, а закономірне явище, пов'язане з довгостроковими тенденціями (мегатрендом) світового політичного та економічного розвитку. Нинішня криза має свої особливості та відмінні риси, що пов'язані з процесами глобалізації, регіональної політичної та економічної інтеграції, глобальної міг-

рації тощо. Багато в чому породжена цими специфічними процесами, вона є важливим рубежем у світовому розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лобанов Н. Глобальный экономический кризис? Нет — глобальный системный кризис ! Сайт Н. Лобанова. 20.04.2010 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://niklobanov.com/?p=1041>
2. Тынянова О. Н. Национальный суверенитет и государственные границы в эпоху глобализации / О. Н. Тынянова // Век глобализации. — 2010. — № 1(5) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/127590/>
3. Пантин В. И. Кризис как рубеж мирового развития / В. И. Пантин // «Полис» «Политические исследования». Материалы круглого стола. «Господин кризис, как вас теперь называть?» Март 2009 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/fulltext/2009/3/2.htm>
4. Кудряшова И.В. Кризис и государство / И.В. Кудряшова // Полис. — 2009. — № 3 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.politstudies.ru/fulltext/2009/3/2.htm>.
5. Антонович И. И. Глобальный кризис и перестройка системы геополитического равновесия / И. И. Антонович // Пространство и Время. — 2012. — № 4 (10) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/globalnyy-krizis-i-perestroyka-sistemy-geopoliticheskogo-ravnovesiya>
6. Фесенко М. В. Консолідація суб'єктів світ-системи у розбудові нового міжнародного порядку / М. В. Фесенко. — К. : Центр вільної преси, 2015. — 527 с.
7. Silverstone R. Finding a voice: minorities, media and the global commons/ Roger Silverstone // Emergences : Journal for the Study of Media and Composite Cultures. — 2001. — №11 (1). — P. 13-27.
8. Нэсбитт Д. Что нас ждет в 90-е годы? Мегатенденции: год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы / Д. Нэсбитт, П. Эбурдин. — М.: Республика, 1992. — 415 с.

REFERENCES

1. Lobanov, N. (2010). *Global economic crisis? No — global systemic crisis!* The site of N. Lobanov. 20.04.2010. Retrieved from <http://niklobanov.com/?p=1041> (in Rus.).
2. Tynianova, O. N. (2010). National sovereignty and state frontiers in the epoch of globalization. *Vek globalizatsii (The age of globalization)*, 1(5). Retrieved from <http://www.socionauki.ru/journal/articles/127590/>(in Rus.).
3. Pantin, V. I. (2009). Crisis as a boundary of world development. *Polis Politicheskie issledovaniia (Polis. Political Research)*. Retrieved from <http://www.politstudies.ru/fulltext/2009/3/2.htm> (in Rus.).
4. Kudriashova, I. V. (2009). Crisis and state. *Polis*, 3. Retrieved from <http://www.politstudies.ru/fulltext/2009/3/2.htm>(in Rus.).
5. Antonovich, I. I. (2012). Global crisis and rebuilding of the system of geopolitical balance. *Prostranstvo i Vremia (Space and Time)*, 4(10). Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/globalnyy-krizis-i-perestroyka-sistemy-geopoliticheskogo-ravnovesiya> (in Rus.).
6. Fesenko, M. V. (2015). Consolidation of the subjects of the world-system in structuring a new world order. Kyiv: Tsentr vilnoi presy (in Ukr.).
7. Silverstone, R. (2001). Finding a voice: minorities, media and the global commons. *Emergences : Journal for the Study of Media and Composite Cultures*. №11 (1)., 13-27.
8. Nesbitt, D., & Eburdin P. (1992) *What awaits us in 90s. Megatrends: year 2000. Ten new Directions for the 1990s*. Moscow: Respublika (in Rus.).

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Розглянуто шляхи та фактори становлення України як постіндустріального суспільства. Визначено можливі типи постіндустріального розвитку України — як поступовий розвиток економіки, шокова терапія економіки, постіндустріальний стрибок. З'ясовано коло обмежень для подальшого інноваційного розвитку української економіки. Це: фінансові обмеження, нерозвиненість індустріальної бази, відсутність продуманої довгострокової стратегії постіндустріального розвитку країни, перевага в державній економічній політиці прямим адміністративним важелям над непрямими стимулами інвестиційно-інноваційного розвитку на мікро- і макрорівні, нерівномірність економічного розвитку та галузеві дисбаланси. Позитивні тенденції пов'язані з наявністю людського капіталу, а саме — надзвичайно великою відсотковою кількістю людей, які мають вищу освіту, високий науковий та творчий потенціал, необхідний для інноваційного розвитку нації. Визначено завдання поглиблення зусиль у сфері міжнародного обміну та створення інформації, оскільки прорив у цій сфері зможе надати Україні достатньо інвестицій для розвитку економіки країни у необхідному напрямі.

Ключові слова: Україна, постіндустріальне суспільство, перспективи.

Аннотация. Рассматриваются пути и факторы становления Украины как постиндустриального общества. Определены возможные типы постиндустриального развития — как постепенное развитие экономики, шоковая терапия экономики, постиндустриальный прыжок. Выявлен круг ограничений в аспекте инновационного развития украинской экономики. Это: финансовые ограничения, неразвитость индустриальной базы, отсутствие продуманной, ориентированной на длительную перспективу стратегии постиндустриального развития страны, преимущественное внимание в государственной экономической политике прямым административным рычагам над непрямими стимулами инвестиционно-инновационного развития на микро- и макроуровне, неравномерность экономического развития и отраслевые дисбалансы. Позитивные тенденции связаны с наличием человеческого капитала, а именно — чрезвычайно большим процентным числом людей, которые имеют высшее образование, высокий научный и творческий потенциал, необходимый для инновационного развития нации. Определена задача углубления усилий в сфере международного обмена и создания информации, поскольку прорыв в этой сфере может предоставить Украине достаточно инвестиций для развития экономики страны в необходимом направлении.

Ключевые слова: Украина, постиндустриальное развитие, перспективы.

Abstract. There are discussed the ways and factors of becoming Ukraine as a post-industrial society. Possible ways of postindustrial development — as gradual development of economics, shock therapy of economics, postindustrial jump — are defined. The circle of limitations in respect of innovative development of Ukrainian economy is revealed. These are: financial limitations, backwardness of industrial base, absence of thought-out long-term strategy of postindustrial development of the country, privileges in state economic policy of direct administrative control levers over indirect incentives of investing and innovative development on the micro- and macro-levels, unevenness of economic development and dis-balances of branches. Positive tendencies are dealt with human capital, that is extremely large quantity of persons with high education, scientific and creative potential which is of need for innovative development of the country. The task is

¹ □ Chuk O.V., Ph.D. in Economics, Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, Ukraine.

nominated to deepen efforts in the sphere of international exchange and creation of information as the hold-up in this sphere can present sufficient investments for development of economics of Ukraine in needed orientation.

Key words: *Ukraine, postindustrial development, perspectives.*

Постановка проблеми. Сьогодні людство в цілому і кожний окремий регіон світу зокрема обирають певні шляхи свого майбутнього. Формується і майбутнє української нації, яке буде залежати як від загальносвітових тенденцій, так і від специфічних рис розвитку. Чи варто робити радикальні кроки до утворення нового прогресивного виду суспільства? Адже новітнє економічне суспільство, яке відповідає на проблемні питання нашого часу — це постіндустріальне суспільство, досягти рівня розвитку якого прагнуть всі країни.

Співробітники Гудзонівського інституту Т. Кан, У. Браун і Л. Мартел розробили оригінальний сценарій для Америки і всього світу на наступні 200 років. На їхню думку історична ера постіндустріалізму — це ера загального достатку, широких контрастів і взаєморозуміння між народами. Класики світової економіки Д. Бел, А. де Сен-Сімон, О. Конт, Дж. Ст. Міль, К. Кларк, Ж. Фурастьє, Є. Тофлер [1] визнавали це суспільство як провідну ланку майбутнього світу. Визначення перспектив у цьому відношенні України є не тільки суто науковою, а й практичною проблемою, спрямовано на аналіз можливостей та умов досягнення суспільством рівня розвитку, які поставили б його на рівень найпотужніших і найвпливовіших країн світу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблема постіндустріального суспільства вивчалась на пострадянському просторі як вітчизняними [1—7], так і зарубіжними [8; 9] науковцями. Зокрема, українські дослідники визначають, що на сьогодні для України найперспективнішим є шлях розбудови постіндустріального суспільства. Проте, аналіз дослідників зосереджується, здебільшого, на вивченні сучасного стану української економіки і продуктивних сил, тоді як варто приділити більше уваги проблематиці структурних соціальних змін, включаючи суспільну ментальність українського суспільства.

Мета статті — дослідження перспективи становлення в Україні індустріального суспільства.

Основні результати дослідження. Постіндустріальне суспільство — це суспільство, в економіці якого внаслідок науково-технічної революції та зростання прибутків населення пріоритет виробництва перейшов із сфери товарів до сфери послуг. Виробничими ресурсами стали знання та інформація, головною силою економіки — наукові розробки, якостями працівника — рівень освіти, креативність, професіоналізм. Це суспільство, в якому більше 60 % працездатного населення зайняте у сфері нематеріального виробництва.

Перш ніж розпочати розгляд перспектив України, необхідно встановити основні фактори, які впливають на трансформаційні процеси економіки та є невід'ємною частиною постіндустріального руху це:

- людський капітал;
- інновації;
- інвестиції;
- інтеграційні процеси та глобальний капітал.

Під економікою знань слід розуміти такий щабель розвитку економіки суспільства, коли відбувається зміщення зайнятості населення зі сфери виробницт-

ва матеріальних благ до розробки та впровадження інформації, нематеріальних послуг і нових наукових технологій. Однією із функцій економіки знань є підтримка та творення економіки інновацій, у той час як економіка інновацій створює умови для існування економіки знань, вимагаючи високої кваліфікованості та креативності від людини [10, с. 8].

Характерною ознакою інноваційного суспільства та створення економіки знань є те, що генерація нових знань та інформації набуває статусу пріоритетної стратегічної діяльності, в ході якої виробляється конкурентоздатний продукт у вигляді не лише нових технологій, відкриттів, винаходів, товарів, послуг і тому подібне, а й оригінальних підходів (парадигм, концепцій, ноу-хау) у підприємстві, політиці, культурі, мистецтві, медицині, духовній сфері. Виходячи з цього збільшується актуальність духовно-морального забезпечення національного шляху розвитку в цілому, який обумовлюється комплексністю ефективного функціонування всіх сфер діяльності людини: економічної, фінансової, науково-технічної, соціальної, виробничої, культурно-духовної і т.д. Тобто задля підтримки ефективності та креативності працівників, особливо пов'язаних з різноманітним науково-технологічним або інноваційним устаткуванням, необхідно вкладати кошти до саме тієї частини сфер послуг, яка пов'язана із задоволенням нагальних потреб людини, а саме освіти, охорони здоров'я, медицини, соціального захисту і т. п. Таким чином, акцент інвестицій у постіндустріальному суспільстві зміщується не лише в бік інновацій, а й у бік розвитку людського капіталу, його захисту, заохочення, продуктивності та в першу чергу освіти.

Глобальний капітал — це капітал, який уже не можна однозначно віднести до жодного національно-державного утворення. Він певною мірою є наддержавним, наднаціональним і керується, передусім, виходячи зі своїх власних корпоративних інтересів та стратегій розвитку, які можуть і не збігатися з інтересами та стратегіями національних держав, на території яких він оперує. Розвиток економіки, територіальна експансія і функціональна диверсифікація наднаціонального капіталу є однією із найважливіших передумов подолання національного економічного відокремлення і зростання цілісності світового господарства [11, с. 15].

Він утворюється внаслідок посилення процесів глобалізації та міжнародного поділу праці. Основним позитивним ефектом посилення фактору глобального капіталу у постіндустріальному суспільстві є обмін досвідом і технологіями між державами, необхідний для подальшого розвитку людства у умовах економіки знань. Поряд з реально функціонуючими ринками прискорено розвиваються віртуальні світові ринки капіталу, які використовують новітні інформаційно-комунікаційні технології та породжені ними новітні фінансові інструменти. Це призводить до випереджальних темпів розвитку світових грошових ринків і ринків короткострокового капіталу, а також до темпів зростання обсягів світової торгівлі та прямих інвестицій.

Усі ці фактори взаємопов'язані і напряду залежать один від одного. Розвинутий людський капітал сприяє стрімкому розвитку та якості інноваційних процесів. Інновації покращують умови розвитку людського капіталу, підтримують економіку, забезпечують притік інвестицій. Останні сприяють розвитку людського й глобального капіталу та інноваційної діяльності. А стрімкий розвиток

глобального капіталу сприяє інтеграційним процесам, які, внаслідок включення країни у взаємовигідні економічні зв'язки, здатні стрімко покращити економічну ситуацію в країні.

Ці фактори є ключовими, але слід зазначити, що їхній поступовий розвиток можливий лише в тому випадку, якщо всі інші ланки економічної діяльності, починаючи від нормативно-правової бази і закінчуючи формуванням раціонального бюджету країни, будуть працювати максимально ефективно.

Розглянемо Україну крізь призму зазначених факторів, які формують будь-яку постіндустріальну державу:

Людський капітал України можна розглядати з двох точок зору: як позитивної, так і негативної. Позитивною характеристикою людського капіталу України є надзвичайно велика відсоткова кількість людей, які мають вищу освіту, високий науковий і творчий потенціал нації. Негативні ж риси формуються у першу чергу у зв'язку із несприятливою екологічною ситуацією, відносно низькому рівні життя [12, с. 4], нездатності держави втримати наукову еліту молоді, яка шукає кращого життя за кордоном. Як результат, людський капітал України руйнується низькою тривалістю життя, відсутністю достатньої кількості фахових місць, бідністю, демографічними проблемами, «відтоком мізків» [13, с. 76] і т.д. Але незважаючи на це, слід зазначити, що все таки України має потужний людський капітал, хоч і не може ним вдало розпоряджатися.

Розвиток інноваційного капіталу України, на жаль, не є пріоритетною ланкою державної економіки і нерідко фінансується за залишковим принципом [10, с. 20—21], хоча й має надзвичайно високий потенціал. Так, Україна має потужний людський капітал, який можна і потрібно залучати до науково-дослідницької діяльності та впровадження, як наслідок, її результатів у виробництві. Міф про невідповідність і нераціональність фінансування інновацій дуже легко розпадається. Якщо ви фінансуєте кілька інновацій, то хоча б одна із них, яка приживеться на ринку, може не лише окупили затрати на всі інші, а й надати великий прибуток і сприяти стрибку економічного розвитку країни та створення все більшої кількості підприємств нової економіки. Так, наприклад, Yahoo-пошукову інтернет-систему, яка налічує близько 1000 співробітників, на біржі оцінили дорожче таких підприємств, як Boeing чи Daimler-Chrysler, що мають чисельність зайнятих відповідно у 200 і 500 разів більше.

Головною метою інвестиційного капіталу є підтримка економіки та інноваційної діяльності. За рівнем залучення інновацій спрямованих на трансформаційні перетворення економіки країни можна чітко визначити її занепокоєність цими питаннями. На жаль, проблеми інвестицій в Україну є найболючішими на сьогоднішній день, тому що Україна на даний момент не в змозі запевнити інвесторів, що їхні кошти будуть у безпеці і приносятимуть їм стабільний прибуток. Тому недостатній розвиток цієї сфери економіки гальмує постіндустріальні процеси в Україні.

Якщо ж говорити про наших західних сусідів, яких можна сміливо віднести до постіндустріальних держав, то їхня позиція також не є однозначною. Для них у першу чергу вигідно мати на сході від себе економічно розвинену країну та вести з нею взаємовигідну співпрацю. Підписання Угоди про асоціацію України з ЄС (2014) і початок її реалізації від початку 2015 р. є суттєвим кроком у цьому напрямі. Втім реальні перспективи членства України не є скільки-

небудь чітко визначеними. Для того, щоб увійти в ЄС, Україна має в першу чергу довести усьому світові, що вона є перспективна, розвинена та конкурентоспроможна країна. Держави Заходу безумовно підтримуватимуть Україну у її становленні та розвитку, але можна бути впевненим, що на 95 % успіх становлення України як постіндустріального суспільства залежить саме від народу України.

Україні потрібні ринкові механізми, що роблять розвиток науки, впровадження її досягнень економічно вигідними, такими, що приносять зиск і науковцю-розробнику і підприємцю. На жаль, у нашому господарстві такі механізми ще відсутні, а натомість існує низка обмежень для подальшого інноваційного розвитку української економіки. За В. М. Гейцем і В. П. Семиноженко, це:

- «Фінансові обмеження. Останнім часом відбувається природне зниження рентабельності конкретних проектів, що вимагає збільшення інвестицій в основний капітал, оскільки строк окупності нового проекту став значно довший, ніж раніше. В цей час ситуація на ринку капіталу принципово не змінилася: терміни кредитування не збільшилися, ставки кредитування знижуються дуже повільно. Це спричиняє нижчу рентабельність українського бізнесу. Також, треба враховувати глобальне уповільнення темпів економічного зростання, яке призвело до перерозподілу світових потоків прямих іноземних інвестицій. Так, скоротилися інвестиції до США і Європи, їх місце поступово займає Китай. На тлі таких подій у світі та внутрішньої політичної й економічної нестабільності інвестиційні потоки до України демонструють стійку тенденцію до зниження.

- Нерозвиненість індустріальної бази, що проявляється у вкрай високій залежності економіки від кон'юнктури ринків сировини і енергоносіїв. Це, відповідно, призводить до інфляції витрат. Найявніше ця ситуація проявилась останнім часом на ринку нафти, бензину та газу, коли підвищення цін на енергоносії призвели до стрімкого зростання виробничих витрат усіх галузей української економіки, що спричинило і продовжує спричиняти величезні збитки та втрату ринків.

- Відсутність продуманої довгострокової стратегії постіндустріального розвитку України, що проявляється у номінальних гаслах напередодні виборів і в реальній бездіяльності програм протягом останніх років.

- У державній економічній політиці переваги здебільшого надаються прямим адміністративним важелям, тоді як фактично відсутніми є непрямі стимули інвестиційно-інноваційного розвитку як на макрорівні, так і на мікрорівні» [10, с. 227].

- «Нерівномірність територіального розподілу. Нагальною є проблема нерівномірного економічного розвитку регіонів і галузеві дисбаланси. Так, схід України і частково північ є розвиненішими у напрямку базових промислових галузей, наукомісткішими, тоді як захід тяжіє до сільськогосподарського напрямку. Це теж певним чином відбивається на показниках інвестування та конкурентоспроможності української економіки.

Сукупність цих обмежень призводить до того, що рівень загальних інвестицій у національну економіку виявляється нижче необхідного для забезпечення швидкого розвитку господарства. Також не сприяють економічному зростанню країни такі технічні фактори, як: нерозвиненість національного фінансового сектора економіки, практична втрата енергетичної незалежності, недосконалість і

зношеність енергетичної інфраструктури, недостатній рівень комп'ютеризації національної економіки, нерозвиненість зовнішньоторговельної інфраструктури і нестабільна національна експортна політика, неврегульованість питань інтелектуальної власності та ін. Також останніми роками спостерігається падіння якості шкільної та вузівської освіти у порівнянні з попереднім періодом і все більше відчувається послаблення зв'язку вузівської освіти з конкретними проблемами економіки» [10, с. 227—228].

Переглянувши усі ці фактори, можна визначити, що ситуація надзвичайно складна і перед Україною є непочатий край роботи над власним самовдосконаленням, але ця ситуація далеко небезвихідна.

Перед Україною стоять три можливі типи постіндустріального розвитку:

- 1) поступовий розвиток економіки;
- 2) шокова терапія економіки;
- 3) постіндустріальний стрибок.

Найпасивнішим і найменш перспективним видом розвитку України є поступовий розвиток, який характеризується незначними, але постійними трансформаційними змінами економіки та перебудовою України на післяіндустріальний, а пізніше й постіндустріальний лад. Він може зумовити лише поліпшення життя населення, але поглибить відставання економічного розвитку від інших розвинутих країн, які теж не стоять на місці.

Шоковою терапією української економіки можна вважати стрімке становлення в Україні постіндустріального суспільства шляхом тимчасового зниження рівня життя населення, його доходів і форсування коштів для якісної перебудови сфер економіки, які є першочерговими для розвитку у зазначеному напрямі. Головним недоліком цього шляху розвитку є надзвичайно великий ризик, тому що в Україні налічується лише 13—18 % середнього класу населення, а більшість належить до нижчого, який внаслідок ще більшого погіршення рівня життя може не витримати тиску.

Останній тип перспективного розвитку України, який можна визначити як найрізкіший і найефективніший, називається постіндустріальним стрибком. Необхідно розуміти, що розвинуті постіндустріальні країни також не стоять на місці і навіть розвиваються набагато швидше ніж Україна. Тобто, навіть якщо Україна розкриє свій потенціал, дистанція між їхнім економічним розвитком буде навпаки збільшуватися.

Як же наздогнати західних партнерів, перестрибнувши через цю дистанцію якомога швидше? Трампліном для такого стрибку є саме інновації в тій сфері, де Україна має всі шанси стати конкурентоспроможною. Тому, найбільшою перспективою є поглиблення української праці у сфері міжнародного обміну та створення інформації, так як інформація поступово стала найважливішим товаром світу. Навіть один прорив у цій сфері зможе надати Україні достатньо коштів для розвитку економіки країни і навіть перевершити показники шокової терапії.

Висновки. Якщо говорити про становлення України як держави із постіндустріальним суспільством, то не слід бачити її як слабку чи безперспективну. На сьогодні наша держава має суспільство із доволі високим рівнем інтелекту та усвідомлення перспектив інформаційного й постіндустріального суспільства. Тобто, мислення і система цінностей українців цілком на рівні суспільства роз-

винених постіндустріальних країн світу. Тому для розвитку в першу чергу інноваційної, соціальної та інвестиційної діяльності, удосконалення освіти населення перспективи достатньо великі.

Досліджуючи у подальшому перспективи постіндустріального суспільства в Україні, слід визначити такі напрямки для розробки, як шляхи модернізації освіти, залучення інвестицій у розвиток освіти населення задля інноваційного оновлення економіки країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебедько С. Постіндустріалізм вже на порозі... Ось вона наша дилема: прокат чи супутники? / С. Лебедько // Персонал-Плюс. — 2007. — № 40 (243). — 23 жовтня.
2. Архив С. Створення економіки знань — національний соціальний проект / С. Архив // Економічна теорія. — 2004. — № 4. — С. 88—92.
3. Верховглядова Н. І. Сучасні підходи до інвестування в людський капітал / Н. І. Верховглядова, В. І. Кисла // Економічний простір. — 2008. — № 9. — С. 205—212.
4. Вовканич С. Й. Генерирование ценной информации: путь построения конкурентоспособного инновационного общества / С. Й. Вовканич // Экономика Украина. — 2005. — № 3. — С. 42—48.
5. Інформаційна політика України. Науковий контекст / Л. В. Губернський, Є. Є. Камінський, Є. А. Макаренко [та ін.]. — К.: Либідь, 2007. — 358 с.
6. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічні аспекти): Наукова монографія / С. А. Єрохін. — К.: Видавництво «Світ Знань». — 2002. — 518 с.
7. Національна інноваційна система України і принципи побудови / І. П. Макаренко, П. М. Копка, О. Г. Рогожин, В. П. Кузьменко; за наук. ред. І. П. Макаренка. — К.: Інститут проблем національної безпеки, 2007. — 520 с.
8. Иноземцев В.Л. Модели постиндустриализма: сходство и различия / В.Л. Иноземцев // Общество и экономика. — 2003. — № 4/5 — С. 51—96.
9. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / В.Л. Иноземцев. — М.: Academia; Наука, 1998. — 639 с.
10. Гець В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Гець, В. П. Семиноженко. — Харків: Константа, 2006. — 272 с.
11. Шнипко О. С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації: Автореф. дис... д-ра. екон. наук: 08.00.03 / ДУ «Інститут економіки та прогнозування України». — К., 2008. — 41 с.
12. Савельєв Є. В. Європейська інтеграція і маркетинг. Наукові нариси / Є. В. Савельєв. — Тернопіль: Карт-бланш, 2003. — 482с.
13. Захарова О. В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування: монографія / О. В. Захарова. — Донецьк: ДВНЗ ДонНТУ, 2010. — 378 с.

REFERENCES

1. Lebidko, S. (2007, October 23). Post-industrial society is already on the threshold... There is our dilemma: rolling or satellite? *Personal-Plus (Personel-Plus)*, 40 (273) (in Ukr.).
2. Arkhiev, S. (2004). Creation of knowledge economy is a national social project. *Ekonomichna Teoriia (Economic Theory)*, 4, 88—92 (in Ukr.).

3. Verkhogliadova, N. I., & Kislak V. I. (2008). Contemporary approaches to investing human capital. *Ekonomichnyi Prostir (Economic Space)*, 9, 205-212 (in Ukr.).
4. Vovkanich, S. Y. (2005). Generating of valuable information: the way of building competitive innovative society. *Ekonomika Ukrainy (Economy of Ukraine)*, 3, 42—48 (in Rus.).
5. Guberskyi, L. V., Kaminskyi Ye.Ye., Makarenko Ye.A., & others (2007). *Information policy of Ukraine. Scientific context*. Kyiv: lybid (in Ukr.).
6. Yerohin, S. A. *Structural transformation of national economy (theoretical and methodological aspects)*: Research monography. Kyiv: Publishing house «Svit znan» (in Ukr.).
7. Makarenko, I. P. (Ed.). (2007). *National innovative system of Ukraine and principles of building*. Kyiv: Institute for National Security Problems (in Ukr.).
8. Inozemtsev, V. L. (2003). Models of post-industrialism: similarity and distinctions. *Obshchestvo i Ekonomika (Society and Economics)*, 4/5, 51—96 (in Rus.).
9. Inozemtsev, V. L. (1998). *Beyond the borders of economic society. Post-industrial theory and post-economic trends in contemporary world*. Moscow: Academia — Nauka (in Rus.).
10. Geiets, V. M., & Seminozhenko, V. P. (2006). *Innovative perspectives of Ukraine*. Kharkiv: Konstanta (in Rus.).
11. Shnipko, O. S. (2008). *Competitiveness of Ukraine in the conditions of globalization*: thesis for gaining academic degree of the doctor of economic sciences. Kyiv (in Ukr.).
12. Saveliev, Ye. V. (2003). *European integration and marketing. Scientific essays*. Ternopil: Kart-blansh (in Ukr.).
13. Zakharova, O. V. (2010). *Managing of investing human capital: methodology, evaluation, planning: monography*. Donetsk: DNTU (in Ukr.).

УДК: 327 (32.019.5)

Валюшко І. О.¹,

аспірант,

Дипломатична академія України при МЗС України,
Київ, Україна. ivannavaljushko@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

Анотація. Висвітлено роль інформації у веденні війн як явища, що набуває на сьогодні матеріального і стратегічного значення. Відзначається, що сучасні інформаційні технології та інформаційні війни мають тисячолітню історію. Проведено паралелі між минулим і сучасним концептом інформаційної війни. Одним із основних засобів інформаційного протистояння на ранніх стадіях розвитку військового мислення було маніпулювання інформацією через психологічний вплив. Втім набагато масштабніші виміри інформаційні війни набули у ХХ столітті з розвитком і діяльністю ЗМІ. Висвітлено сучасні інформаційні впливи у порівнянні з тими, що використовувалися тисячоліття тому. Показано, як змінилися форми і засоби інформаційних війн, а також, як збільшились опції можливих комбатантів у них. Визначено мету інформаційних операцій, описано основні «гравці» на інформаційному полі бою минулого і сучасності. Відзначено, що розвиток інформаційних технологій дозволяє вченим розробити принципово нові системи зброї за короткий термін.

¹ Valiushko I.O., Ph.D student, Diplomatic Academy of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ivannavaljushko@gmail.com
EVOLUTION OF INFORMATION WARFARE: PAST AND PRESENT

Втім вочевидь інформаційна перевага є невід'ємною рисою будь-якого збройного конфлікту у XXI столітті.

Ключові слова: інформація, інформаційні технології, інформаційні війни, інформаційно-психологічні впливи.

Аннотація. Освещается роль информации в ведении воен как явление, которое приобретает сегодня материальное и стратегическое значение. Отмечается, что современные информационные технологии и информационные войны имеют тысячелетнюю историю. Проведены параллели между прошлым и современным концептом информационной войны. Одним из основных средств информационного противоборства на ранних стадиях развития военного искусства было манипулирование информацией через психологическое воздействие. Однако намного более масштабные измерения информационные войны получили в XX веке с развитием и деятельностью СМИ. Освещены современные информационные воздействия в сравнении с теми, которые использовались тысячелетия назад. Показано, как изменились формы и средства информационных войн, а также как увеличились опции возможных комбатантов в них. Определяется цель информационных операций, описываются основные «игроки» на информационном поле боя прошлого и современности. Отмечается, что развитие информационных технологий позволяет ученым разработать принципиально новые системы оружия за короткий срок. Однако очевидно, что информационное преимущество является неотъемлемой чертой любого вооруженного конфликта в XXI веке.

Ключевые слова: информация, информационные технологии, информационные войны, информационно-психологические воздействия.

Abstract. The role of information in warfare as a phenomenon which has been acquiring today a material and strategic significance is discussed. It is noted that modern information technologies and information wars have ancient history. Comparison of the past and present concept of information warfar is done. One of the main tools of information confrontation during the initial stages of the art of war was dealt with manipulation of information through psychological influences.

But with the development of media in the XX-th century information wars have acquired more huge dimensions. There are described modern information influences in comparison with those which were used millenniums ago. It is described how the forms and means of information wars were changed as well as how options of possible combatants of them were enhanced. The purpose of information operations is defined as well as the main «players» on the information battlefield of the past and present are described. It is noted that development of technology permits scientists to develop essentially new systems of armament during short time. But it is obvious that information superiority is an integral feature of any armed conflict of the XXI century.

Key words: information, information technology, information warfare, information and psychological influences.

Постановка проблеми. Застосування інформаційно-психологічних прийомів задля відстоювання певних інтересів, збереження власних ресурсів чи здобуття додаткових у протистоянні з протилежною стороною відомі людству з незапам'ятних часів. Ще давні мислителі і полководці розмірковували, як перемогти у протистоянні з найменшими втратами. У той же час відомо, що XX ст. відзначилось якісно новою роллю інформації у житті суспільств та й загалом цивілізації, коли без неї унеможлиблюється нормальне функціонування як окремих осіб, так і держав. Масовість інформації та її надважлива роль у структурі цивілізації визначили можливість використання інформаційних і комунікаційних технологій у військовій справі. Тепер традиційні види зброї доповнює інтелектуальна складова, яка включає інформаційно-технічні засоби, кіберзброю тощо. Дослідження особливостей, факторів і методів інформаційних війн минулого сприятиме розумінню зародження тих процесів і трансформацій, які несе розвиток інформаційних технологій сучасності та надасть можливість простежити шлях еволюції інформаційних війн.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Актуальність зазначеної проблеми підтверджується значною кількістю досліджень у цій сфері. Історичний шлях трансформацій інформаційного протиборства висвітлено у працях українських учених, таких як О. Литвиненко, В. Веденєєв, Є. Скулиш, С. Чукут. Сучасні інформаційні технології та інформаційні війни досліджували В. Виноградчий, М. Лібікі, О. Картунов, Г. Сащук, О. Пелін, Я. Сватко та багато інших.

Окремо варто відзначити працю українського фахівця у сфері інформаційного суспільства Г. Почепцова «Сучасні інформаційні війни», де системно викладено історію виникнення і розвитку методології інформаційних воєн і розкрито різницю між американською, британською і російською моделями.

Проблематику інформаційних воєн активно досліджують російські вчені, зокрема О. Крикунов, О. Корольов, О. Іванов, О. Горбачов та ін.

Узагальнення існуючого доробку уможливорює поглиблення знань щодо окресленої теми, її розгляд з погляду на сучасні тенденції інформаційних воєн.

Мета статті. Дослідити основні аспекти ведення інформаційних воєн минулого і сучасності; прослідкувати, як розвиток інформаційних технологій вплинув на зміну самої парадигми воєни.

Основні результати дослідження. Не секрет, що інформація зараз є визначальним, цінним фактором розвитку як у локальному значенні, так і в глобальному. Інформація визначає розвиток як окремих корпорацій, держав, так і всієї цивілізації.

На сьогодні інформація набуває матеріального і стратегічного значення. Повсюдна інформатизація та інформаційна революція не тільки змінили спосіб нашого соціального життя, економічних і фінансових відносин, а й методи і форми ведення воєн, де втрати обчислюються не кількістю загиблих, а кількістю прихильників тієї чи іншої політичної партії, течії, процесу або просто події. Інформаційна війна тепер не є якимось абстрактним поняттям, а цілком реально існуючим фактом, який активно розробляють і вивчають [1].

Як відомо, великомасштабні інформаційні технології, які дістали назву інформаційних воєн, мають тисячолітню історію. Уже у біблійній легенді згадано Гедеона, який під час воєн дуже часто намагався залякати ворога. Одного разу він так залякав супротивника, що той розгубився і вдарив по своїх військах. Прикладів інформаційного впливу на моральну, духовну стійкість супротивника можна знайти чимало і у Давньому Римі, і в епоху феодалізму (боротьба з «єрессю», за «істинну віру» і т.д.), і в пізніші часи [2].

Так, у Стародавньому Китаї кілька тисяч років тому було систематизовано стратегії, які застосовувалися в політиці та військовій діяльності. Такі стратегії в сучасній літературі отримали назву «стратагеми». Кожна стратагема, виражена у певному лаконічному висловлюванні («На сході шуміти, на заході наступати», «Прикрасити сухі дерева штучними квітами»), насправді є схемою опосередкованого способу впливу, неявного маніпулювання чужою поведінкою. Застосовуючи її, можна було ввести противника в оману, тобто дезінформувати стосовно власних намірів, планів і дій, і тим самим добитися переваги над ним, досягти успіху з мінімальними втратами.

У своєму трактаті «Про військове мистецтво» Суньцзи писав: «Війна — це шлях омани. Тому, якщо ти можеш що-небудь, показуй противнику, що не можеш; якщо ти користуєшся чим-небудь, показуй йому, нібито ти цим не корис-

туєшся; хоч ти й близько від нього, показуй, нібито ти далеко; хоч ти й далеко від нього, показуй, що ти близько». Це формулювання мети дезінформаційних заходів і сьогодні є актуальним.

Найважливішою рисою китайської традиції є надзвичайна увага до стратегії непрямих дій. Четверта стратигема наголошує на тому, що «сили, що зв'язують ворога, беруть початок не в прямому протиборстві». Саме це положення можна вважати передумовою для всіх можливих спеціальних операцій, зокрема, інформаційних операцій.

За давньоіндійської традиції «таємна служба», одним з основних завдань якої було управління суспільно-політичною комунікацією, є базовим інститутом держави [3, с. 7].

В історичних записках Плутарха можемо знайти ще один приклад тогочасних інформаційних війн. Олександр Македонський під час походу на Індію (у 326 р. до н. е.) майже вичерпав морально-бойові можливості своїх військ. З метою недопущення погоні під час відходу він наказав виготовити зразки зброї (списи, мечі, стріли, луки), амуніції (одяг, взуття), які набагато перевищували нормальні розміри, та розкидати їх на місці табору на березі Інду — нібито все це було забуто випадково. Коли зброя та одяг були зібрані й передані царю індусів Таксилу його розвідниками, які тільки здалека здійснювали спостереження за македонським військом, то цар відмовився від переслідування, вважаючи, що в Олександра всі воїни — велетні.

Таким чином, у стародавньому світі чітко проглядаються основні елементи й напрями інформаційно-психологічного впливу як способу ослаблення морального духу противника, бідбаторювання своїх військ, формування сприятливої суспільної думки як у своїй країні, так і на захопленій чи належній противникові території. У цей час поширилися такі способи інформаційно-психологічного впливу, як залякування своєю могутністю, використання письмових джерел, використання найочевидніших суперечностей у таборі противника й розкол його союзників. Стародавні полководці почали свідомо використовувати слово. Маніпулювання інформацією з метою зниження бойових можливостей противника через психологічний вплив розпочалось на одній із найранніших стадій розвитку військового мистецтва [4].

Деякі вчені вважають, що історичною точкою інфовоєн вважають часи владарювання татаро-монголів, військовим вилазкам яких передували чутки про страшні муки для непокірних.

Неабияку увагу до інформаційних дій, виявив відомий Н. Макіавеллі. Багато сторінок його робіт, зокрема «Володаря», присвячені проблемам психологічного впливу на підданих і противників. Н. Макіавеллі ретельно розглядає питання доцільності акцій залякування та демонстрації правителем різних чеснот, вважаючи цей бік політичної діяльності одним із найважливіших для володарів. Його роботи присвячені проблемам захоплення та утримання влади, демонструють надзвичайну увагу до проблематики врахування внутрішніх сил і вад противника та союзника, управління їх поведінкою тощо [3, с. 8].

Особливого значення інформаційні війни набули у XX столітті, коли газети, радіо, а потім і телебачення стали справді засобами масової інформації, а поширювана через них інформація — справді масовою. Великого значення набула пропаганда. Уже у 20-х роках США вели радіопередачі на регіони своїх «тра-

диційних інтересів» — країни Латинської Америки, Великобританія — на свої колонії. Німеччина, яка домагалася перегляду умов Версальського миру — на німців Померанії і Верхньої Сілезії у Польщі, судетів — у Чехії. Тоді ж, у 1930-х роках, інформаційні війни перестають бути додатком до збройних і перетворюються у самостійне явище — як от: німецько-австрійська радіовійна 1933—34 рр. з приводу приєднання Австрії до Рейху. Саме тоді з'явилося і набуло поширення поняття «інформаційний агресор», що передбачає психологічний вплив на умовного противника. Як вважав Р. Ніксон, що долар, вкладений у пропаганду, важливіший за долар, вкладений в озброєння, так як він починає працювати відразу [5].

Відомий український дослідник інформаційного суспільства Г. Почепцов пише, що вперше термін психологічна війна в 1920 р. застосував британський історик Дж. Фуллер, котрий аналізував першу світову війну. І цей термін взяли на озброєння американці. Вони датують власне використання цього терміна 1940 роком. Відповідний англійський варіант цього терміну — політична війна. Термін психологічні операції вперше в документі застосував капітан (потім контр-адмірал) Е. Захаріас. Саме цей термін почали з 1957 р. використовувати в американських офіційних документах, адже він дав змогу застосувати відповідний інструментарій у ситуації відсутності широкомасштабних військових операцій. Тобто цей інструментарій можна застосовувати не лише до ворогів, а й до нейтральних країн чи навіть союзників [6, с. 166—167].

Вступ людства в інформаційну еру змінив саму парадигму війни. Розвиваючись в часі інформаційні технології змінили концепцію, тактику і стратегію війни. Інформаційна революція змінює як систему озброєнь, так і систему цілей, у результаті чого відбувається перехід, наприклад, до нелетальної зброї, а також до атаки, спрямованої на електронні системи противника.

Крім того, змінюється розстановка сил у світі. Інформаційні технології зумовили введення «нових гравців» на інформаційному полі бою — недержавних організацій. Система міжнародних відносин відійшла від принципу територіальної близькості. Дж. Най говорить у цьому контексті про демократизацію технологій, що дають змогу недержавним гравцям робити те, що в минулому могли робити тільки держави, маючи на увазі Гітлера чи Сталіна [7, с. 119—122].

Американський генерал Маклюэн відзначив, що у новітній час економічні відносини усе більше приймають форму обміну знаннями, а не обміну товарами. А засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що збільшують багатства суспільства. Тобто боротьба за капітал, простори збуту переходять на другий план, а головним стає доступ до інформаційних ресурсів, знань, що призводить до того, що війни ведуться вже більше в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь [8].

Інформаційні мережі є новим середовищем, в якому ключовими є стратегічна розвідка та військові операції, які проводяться за дипломатичної, економічної підтримки та за підтримки ЗМІ. У більшості індустріально розвинених країнах проводяться дослідження і розробки нової інформаційної зброї, що дозволяє здійснювати безпосередній контроль над інформаційними ресурсами потенційного противника, а в необхідних випадках — прямо впливати на них. За даними аналітичних центрів США, розробки такої зброї ведуться у 120 країнах світу. Для порівняння — розробки в галузі ядерної зброї проводяться не

більш, як у 20 країнах. У деяких країнах завершено розробку засобів інформаційного протистояння (війни) з можливим противником як в умовах воєнних конфліктів різної інтенсивності, так і у мирний час на стратегічному, оперативному, тактичному рівнях і в польових умовах з метою захисту національної інфосфери від агресії і несанкціонованого втручання. У розвинутих країнах концепція інформаційної війни є складовою воєнної доктрини, що обумовлює спеціальну підготовку особового складу і окремих підрозділів для проведення інформаційних операцій. Практика міжнародних, регіональних та етнічних конфліктів виявила унікальність застосування інформаційної зброї для впливу на міжнародне співтовариство та для боротьби за геополітичні інтереси [9, с. 45—51].

До прикладу, Міністерство оборони Великої Британії, ще кілька десятиліть тому, розпочало дослідження війн періоду 2015—2030 років. Військові США вже давно завершили вивчення війни 2015 і війни 2025. Ці дослідження цікаві саме тенденціями, що дає змогу відволікатися від конкретного наповнення майбутніх об'єктів. Кожен рік науковці видають стратегічні оцінки ситуації, де майже всі вони зорієнтовані на майбутній розвиток [7, с. 111]. Як уважає З. Бжезінський, інформаційно-культурна складова зараз є однією із трьох запоруок могутності держави [10, с. 12].

Більшість військових фахівців вважають, що інформаційна зброя дозволяє вигравати війни, не вдаючись до звичайної зброї. Інформаційна зброя співставляється зі зброєю масового знищення, вона не вимагає спеціальних засобів виробництва або складної інфраструктури для використання. Засоби інформаційної війни — це програмне забезпечення, апаратні засоби комп'ютерних вірусів, логічних бомб тощо. Ці активи і методи інформаційної війни поєднують відносно низьку собівартість виробництва та високу ефективність як під час війни, так і в мирний час. Це у свою чергу розширює діапазон можливих комбатантів у такій війні, які включають як окремі країни, так і їх спецслужби, терористичні організації, злочинні кола, фірми і навіть особи, що діють без злого наміру. Унікальність інформаційної зброї полягає в тому, що будь-яка країна, у той час як розбудовує свою інформаційну інфраструктуру, створює матеріальну основу для військового використання інформаційних технологій проти неї. Чим вищий науково-технічний потенціал країни, тим більша кількість цілей для інформаційної атаки — телекомунікації, космічні апарати, командування, управління, зв'язок, комп'ютери, системи управління нафто- і газопроводами, і т. д. [11, с. 94—103].

Висновки. Інформаційна війна по своїй суті не є явищем абсолютно новим, а простежується ще з прадавньої історії. Інформаційна складова була присутня у протистоянні давніх племен, релігій, народів. Проте, з розвитком технологій модифікувалися засоби та інструменти інформаційної боротьби. Коли тисячоліття тому, як засіб досягнення мети в інформаційній акції використовували слово, то теперішніми інструментами ведення інформаційних війн (операцій), окрім ЗМІ, стало програмно-технічне забезпечення, що стало визначальним компонентом у сучасному інформаційному протистоянні. Один з американських полковників порівняв входження інформаційного простору з повітряним. На повітряний простір звернули увагу тоді, коли з'явилась можливість його експлуатувати, а до цього ніхто й не зауважував. XX ст. остаточно вивело інфо-

рмацийний чинник війн у самостійну галузь досліджень. Інформація стала основою силою, яка визначає результат війни. Як вважає більшість дослідників інформаційного суспільства, лідерство у XXI ст. визначається не економічним фактором, а його здатністю контролювати інформаційні процеси.

Інформаційні операції стали у наш час вагомим частиним військових стратегій багатьох країн. Останні досягнення в галузі науки і техніки привели до революційних змін у всіх сферах суспільного життя. У зв'язку з цим, питання інформаційної незалежності, відіграють важливу роль у підтримці національної безпеки, набирають вирішального значення для збройних сил країни та її силових відомств. Інформаційні технології змінили звичні критерії оцінки військової потужності. Змінилися також традиційні форми збройної боротьби. Міжнародні події останнього десятиліття свідчать, що технологічна і, насамперед, інформаційна перевага відіграють вирішальну роль у досягненні цілей війн і збройних конфліктів. На даному етапі ряд країн публічно проголосили політику з питань підготовки до інформаційної війни, яка розглядається як частина їх оборонних доктрин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сацук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://journ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_rupl.php
2. Михальчук В. Спеціальні інформаційні операції в контексті інформаційних війн [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/929/1/35.pdf>
3. Литвиненко О. В. Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси : (монографія) / Литвиненко О. В. — К.: НІСД, 2003. — 240 с.
4. Скулиш Є. Історія інформаційно-психологічного протистояння [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uk.xlibx.com/4psihologiya/60983-10-istoriya-informaciyno-psihologichnogo-protiborstva-pidruchnik-zagalnoyu-redakci-yu-rektora-nacionalnoi-akademii-uk.php>
5. Лубкович І. Інформаційна війна: загроза інформаційній безпеці України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-2_3.htm
6. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Почепцов — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. — 497 с.
7. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика: Навч. пос. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. — 2-ге вид., стер. — К.: Знання, 2008. — 663 с.
8. Каширук Н. Міжнародна інформаційна безпека як актуальна проблема сучасності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=1050>
9. Макаренко Є. А. Політичні доктрини глобальної інформаційної безпеки / Є. А. Макаренко // Вісник Київськ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. — 2007. — № 2. — С. 45—51.
10. Бжезинський З. Велика шахматна дошка / З. Бжезинський. — М.: Междунар. отнош., 1998. — 256 с.
11. Krikunov A. Features of information warfare of the future / A. Krikunov, A. Korolyov // Военный дипломат / Military Diplomat. — 2009. — № 1. — С. 94—103.

REFERENCES

1. Sashchuk, H. *Information security in the national security system*. Retrieved from http://journ.kiev.ua/trk/publikacii/satshuk_pupl.php (in Ukr.).
2. Mykhalchuk, V. *Special information operations in the context of information warfare*. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/929/1/35.pdf> (in Ukr.).
3. Lytvynenko, O.V. (2003). *Information influences and operations. Theoretical and analytical essays*. Kyiv: NISR (in Ukr.).
4. Skulysh, Ye. *History of information-psychological confrontation*. Retrieved from <http://www.uk.xlibx.com/4psihologiya/60983-10-istoriya-informaciyno-psihologichnogo-protiborstva-pidruchnik-zagalnoyu-redakci-yu-rektora-nacionalnoi-akademii-uk.php> (in Ukr.).
5. Lubkovych, I. *Information warfare: the threat of information security of Ukraine*. Retrieved from http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-2_3.htm (in Ukr.).
6. Pocheptsov, H. (2015). *Modern Information Wars*. Kyiv: «Kyiv-Mohyla Academy» (in Ukr.).
7. Pocheptsov, H.H., & Chukut, S.A. (2008). *Information policy (Study Guide)*. Kyiv: Znannia (in Ukr.).
8. Kashpruk, N. *International information security as an urgent problem of present time*. Retrieved from <http://naub.org.ua/?p=1050> (in Ukr.).
9. Makarenko, Ye. (2007). The political doctrine of global information security. *Visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyy (Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. International Relations)*, 2, 45—51 (in Ukr.).
10. Brzezinski, Z. (1998) *The Grand Chessboard*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya. (in Rus.).
11. Krikunov, A., & Korolyov, A. (2009). Features of information warfare of the future. *Voiennyi Diplomat (Military Diplomat)* 1, 94—103.

УДК 327:620.9(073)(045)

Корольова А. С.¹,

аспірант Дипломатичної академії України при МЗС України,
Київ, Україна. alona.korolova1@gmail.com

ДОКУМЕНТАЛЬНА ПЛАТФОРМА ДЕРЖАВНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ США В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

Анотація. Подано аналіз доктринального забезпечення зовнішньої політики США в контексті енергетичних інтересів країни. Серед офіційних документів, що визначають мету та напрямки зовнішньої політики Сполучених Штатів у цілому та енергетичної політики зокрема, особливе місце посідають Стратегічні плани з міжнародних справ Державного департаменту США. Аналізуються Стратегічні плани з міжнародних справ Державного департаменту Сполучених Штатів (2004—2009 рр., 2007—2012 рр., 2011—2016 рр., 2014—2017 рр.) за часів адміністрацій Дж. Буша-молодшого та Б. Обами. Відзначено, що в кожному зазначеному документі перелік закріплених стратегічних цілей США в галузі як міжнародних

¹ Koroliova A. S., Ph. D student, Diplomatic Academy of Ukraine under the MFA of Ukraine, Kyiv, Ukraine. alona.korolova1@gmail.com

DOCUMENTAL PLATFORM OF THE U.S. DEPARTMENT OF STATE IN THE SPHERE OF ENSURING ENERGY INTERESTS

справ, так і енергетичної безпеки зазнає змін відповідно до зовнішніх викликів та можливостей Сполучених Штатів. Доведено підвищення рівня розробки енергетичного питання в діючому Стратегічному плані на 2014—2017 рр. як прояв надання енергетичним інтересам США високої значущості та актуальності, а також збільшення ролі енергетичного фактору в міжнародних відносинах.

Ключові слова: Державний департамент США, Стратегічний план з міжнародних справ США, Бюро енергетичних ресурсів, енергетичні інтереси, енергетична безпека.

Аннотація. Представлен анализ доктринального обеспечения внешней политики США в контексте энергетических интересов страны. Среди официальных документов, которые определяют цель и направления внешней политики Соединенных Штатов в целом и энергетической политики в частности, особое место занимают Стратегические планы по международным делам Государственного департамента США. Анализируются Стратегические планы по международным делам Государственного департамента Соединенных Штатов (2004—2009 гг., 2007—2012 гг., 2011—2016 гг., 2014—2017 гг.) периода администраций Дж. Буша-младшего и Б. Обамы. Отмечено, что в каждом документе список закрепленных стратегических целей США в сфере как международных дел, так и энергетической безопасности подвергается изменением в соответствии с внешними вызовами и возможностями Соединенных Штатов. Доказано повышение уровня разработки энергетического вопроса в действующем Стратегическом плане на 2014—2017 гг. как проявление предоставления энергетическим интересам США высокой значимости и актуальности, а также увеличения роли энергетического фактора в международных отношениях.

Ключевые слова: Государственный департамент США, Стратегический план по международным делам США, Бюро энергетических ресурсов, энергетические интересы, энергетическая безопасность.

Abstract. It is given analysis of the doctrinal ensuring of the US foreign policy in the context of the energy interests of the state. Among official documents, dealt with definition of the aim and dimensions of a foreign policy of the United States in general and energy policy in particular, a special place is given to the Strategic Plans for International Affairs of the State Department of the USA. There are analyzed Strategic Plans for International Affairs of the State Department of the USA (the years 2004—2009, 2007—2012, 2011—2016, 2014—2017) during George. W. Bush and Barack Obama's administrations. It is revealed that in each document the list of the stated strategic goals in the sphere of international affairs and energy security spheres is being changed according to the external challenges and opportunities of the United States. The article proved that the energy dimension in the current U.S. Strategic Plan for 2014—2017 years has been enhanced as a reflection of political relevance and significance of energy interests of the USA and the increasing of energy factor in the international relations.

Key words: The United States Department of State, United States Strategic Plan for International Affairs, Bureau of Energy Resources, energy interests, energy security.

Постановка проблеми. Питання енергетичної безпеки завжди відзначалось нагальністю у порядку денному, що виносилось на розгляд світової спільноти. Особливої ваги енергетичний чинник набув в умовах глобалізаційних зрушень, посилення взаємозалежності між країнами, появи нових центрів сили. Напрями реалізації політики США в контексті забезпечення енергетичних інтересів продиктовані положеннями доктринальних документів, які піддаються коригуванню через вплив зовнішнього середовища. Стратегічні плани з міжнародних справ є одними із основних офіційних документів, дослідження яких надасть змогу досягнути еволюцію орієнтирів енергетичної політики США.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Еволюція зовнішньополітичної доктрини Сполучених Штатів Америки була відображена в роботах О. Богатурова, О. Іванова, А. Торкунова, А. Уткіна, П. Циганкова, З. Бжезинського, Г. Кіссінджера, Дж. Сороса. Базові принципи та напрями зовнішньої політики США в основних доктринальних документах розглядають сучасні українські вчені І. Дудко, Д. Лакішик, О. Оборський, Є. Макаренко, Н. Ржевська, С. Толстов.

З точки зору безпекових, військових і геополітичних аспектів зовнішньополітичні доктрини США за президентства Дж. Буша-молодшого та Б. Обами вивчені детально. Однак ґрунтовного дослідження вимагають стратегічні орієнтири зовнішньої політики США в контексті забезпечення енергетичної безпеки.

Мета статті. Метою статті є аналіз Стратегічних планів з міжнародних справ Державного департаменту США (2004—2009 рр., 2007—2012 рр., 2011—2016 рр., 2014—2017 рр.) як одних із основних доктринальних документів і виокремлення в них енергетичних орієнтирів зовнішньої політики країни.

Основні результати дослідження. Одним із основних офіційних документів, що виступає орієнтиром зовнішньої політики США, є Стратегічний план з міжнародних справ, за вироблення якого несе відповідальність Державний департамент. Перше видання зазначеного документу було презентоване у лютому 1999 р. у якості невід'ємної частини процесу стратегічного планування міжнародних зв'язків.

Основні доктринальні документи — Стратегія національної безпеки та Стратегічний план з міжнародних справ — виступають достатньо тотожними викладами глобальної стратегії США, що розглядають зовнішні справи з різних перспектив [1]. Відмінність документів полягає в такому: якщо Стратегія національної безпеки виокремлює пріоритети адміністрації в термінах політики та її інструментах, що використовуються для ліквідації основних загроз національній безпеці США, то Стратегічний план з міжнародних справ виробляє комплексне бачення національних інтересів держави, охоплює стратегічні цілі США на міжнародній арені та діяльність дипломатичних установ за кордоном.

Упродовж аналізованого періоду часів адміністрацій Дж. Буша-молодшого та Б. Обами Державний департамент оприлюднив чотири Стратегічних плани з міжнародних справ, розрахованих на 2004—2009 рр., 2007—2012 рр., 2011—2016 рр. і 2014—2017 рр. Кожний Стратегічний план містить структурований перелік стратегічних цілей і завдань по їх досягненню, які варіюються, доповнюються та уточнюються у певному конкретному документі.

Так, Стратегічний план з міжнародних справ на 2004—2009 фінансові роки під назвою «Безпека, демократія та процвітання» утверджує такі стратегічні цілі: досягнення миру та безпеки; поширення сталого розвитку та глобальних інтересів; сприяння міжнародного порозуміння; посилення дипломатичних і програмних можливостей. Кожна стратегічна ціль документу розкривається через ідентифікацію і тлумачення завдань по її досягненню та підпорядкована загальній місії держави — «Створення більш безпечного, демократичного, процвітаючого світу на користь громадян США та міжнародного співтовариства» [2].

Видання Стратегічного плану на 2007—2012 фінансові роки під назвою «Трансформаційна дипломатія» постулює про перехід США від пасивного споглядання до активного залучення та управління світовими процесами. Відповідно до Стратегічного плану Державного департаменту й Агенції з міжнародного розвитку стратегічні цілі американської дипломатії представлені сімома пунктами, кожен із яких має уточнюючі підпункти: досягнення миру та безпеки; сприяння справедливому та демократичному управлінню; інвестування в людей; підвищення економічного зростання та добробуту; надання гуманітарної допомоги; сприяння міжнародному взаємопорозумінню; посилення консульської служби та управлінських здібностей.

Усі стратегічні завдання Плану на 2007—2012 рр. корелюються із завданнями Стратегії національної безпеки 2006 р. Більше того, в оновленому Плані представлені не тільки стратегічні пріоритети на зазначений період, але для кожної цілі виокремлені ключові партнери та зовнішні фактори, які можуть впливати на досягнення цих задач. Також Стратегічний план діяльності структурується відповідно до регіональних пріоритетів.

Варто зазначити про широке висвітлення питання енергетичної безпеки США в Стратегічному плані з міжнародних справ на 2007—2012 рр. Документ закріплює зобов'язання посилити енергетичну безпеку США та світу шляхом: заохочення відкритих, прозорих, інтегрованих та диверсифікованих енергетичних ринків; підтримання інвестицій у сектор енергетики для розширення доступу до вуглеводнів і підвищення економічного зростання; розробки чистих та енергоефективних технологій [3]. Закріплюється намір Сполучених Штатів інтенсифікувати співробітництво з ключовими виробниками та збільшувати інвестиції в енергетичну сферу країн світу, багатих на енергоресурси.

Стратегічний план визнає гостру необхідність формувати політику, яка буде в змозі зміцнити енергетичну безпеку, ураховуючи такі виклики, як зриви в енергопостачаннях через урагани в США, зриви поставок російського природного газу, внутрішній конфлікт у Нігерії тощо. Дипломатичні зусилля Сполучених Штатів у підтримці ідеї трубопроводів для Каспійської нафти та природного газу обумовлюються можливістю диверсифікації енергетичних поставок по всьому світові.

Цілі Стратегічного плану з міжнародних справ на 2011—2016 рр. значно розширюють попередні, виступаючи більш всеохоплюючими та розгорнутими. Так, автори документу серед стратегічних цілей зовнішньої політики США на прогнозований період виділяють: протидія загрозам Сполученим Штатам і міжнародному правопорядку; ефективне управління перехідним періодом у фронтових країнах; розвиток і підтримка ряду заможних, стабільних і демократичних держав; забезпечення гуманітарної підтримки та зменшення наслідків від катастроф; забезпечення процвітання США шляхом економічної дипломатії; поширення інтересів США та універсальних цінностей через публічну дипломатію; створення економічно активного населення XXI століття [4].

Очевидним у зазначеному плані на 2011—2016 рр. є зміщення акцентів у зовнішній політиці США з військової міці на економічний потенціал країни, що є характерним і для Стратегії національної безпеки 2010 р.

У рамках дослідження ролі Державного департаменту США в сфері забезпечення енергетичних інтересів доцільним є розгляд діяльності Бюро енергетичних ресурсів. Бюро енергетичних ресурсів виступає спеціальним органом у рамках Державного департаменту США, призначеним для інтеграції інтересів енергетичної безпеки та енергетичної дипломатії до зовнішньої політики країни. Формування зазначеного відділу було анонсоване 14 жовтня 2011 р. тодішнім Держсекретарем Хіларі Клінтон, що засвідчило про надання особливого значення ролі енергетики в зовнішній політиці США.

Ключовими цілями Бюро енергетичних ресурсів Державного департаменту США стали встановлення міцних дипломатичних відносин із ключовими виробниками і споживачами енергії, підтримка стабільної та безпечної глобальної

енергетичної економіки та відповідальність за важливі зміни на ринках природного газу [5].

На думку американських журналістів, шляхом створення Бюро енергетичних ресурсів Х. Клінтон мала на меті «перенаправити внутрішній енергетичний бум країни в русло геополітичного інструменту для просування американських інтересів закордоном» [6]. Варто додати, що Бюро енергетичних ресурсів виконуватиме роль знаряддя зовнішньої політики й у разі допомоги іншим країнам долати залежність від традиційних постачальників енергії.

Вирізняється серед документів з точки зору ґрунтовності дослідження енергетичної безпеки Стратегічний план з міжнародних справ на 2014—2017 фінансові роки. План Державного департаменту вирізняє такі п'ять стратегічних цілей: зміцнення економічних досягнень і позитивного економічного впливу США; посилення впливу зовнішньої політики Сполучених Штатів на стратегічні виклики; переорієнтація світу на модель розвитку з низьким рівнем викидів парникових газів і стійким кліматом із одночасним розширенням глобального доступу до стійкої енергетики; захист провідних інтересів США шляхом поширення демократії та прав людини; вдосконалення дипломатичної служби.

Автори документу зазначають, що зміна клімату та енергетики є неминучою загрозою як для інтересів США, так і для глобальної економіки. І завдання Сполучених Штатів — очолити світ у масштабній боротьбі проти зміни клімату. Для реалізації такої амбітної цілі зусилля США будуть направлені на зниження викидів парникових газів і допомогу іншим суспільствам втілити плани подолання наслідків зміни клімату. Зазначені ініціативи будуть запроваджуватись через механізм міжнародних переговорів стосовно змін клімату та співпраці з ключовими країнами та регіонами.

Із метою підвищення рівня енергетичної безпеки та доступу до чистої енергетики США взяли на себе зобов'язання стимулювати підвищення енергетичної ефективності, заохочувати реформи в управлінні енергетичним сектором, покращувати доступ до енергетики, сприяти стійким національним і регіональним енергетичним ринкам, залучати більший обсяг приватного та публічного фінансування в галузь [7].

Останнє є свідченням надзвичайного зростання ролі енергетичного фактора у зовнішній політиці країни. Зокрема, від 2014 р. мова могла б іти й у вимірі світової та регіональної енергетичної безпеки на тлі імперської політики РФ у Європі — тенденції, що знайшла висвітлення в інших документах вищого державного (президентського) рівня, насамперед «Стратегії національної безпеки» США від лютого 2015 р. [8].

Висновки. Стратегічні плани з міжнародних справ Державного департаменту США покликані сконструювати загальне бачення намірів країни по досягненню безпечного, процвітаючого та демократичного світу для американців. У кожному зазначеному документі закріплені стратегічні цілі США в галузі міжнародних справ, перелік яких зазнає змін відповідно до зовнішніх викликів і можливостей.

Варто зазначити, що якщо в Стратегічному плані на 2004—2009 рр. питання забезпечення енергетичних інтересів не висвітлюється навіть дотично, то вже в наступному документі на 2007—2012 рр. енергетичний фактор є одним із домінуючих. Стратегічний план з міжнародних справ на 2011—2016 рр. відрізняється

ся зниженням ступеню зацікавленості у дослідженні питання енергетичної безпеки. І навпаки: Стратегічний план з міжнародних справ на 2014—2017 рр. характеризується бумом у висвітленні енергетичних цілей країни на прогнозований період як відображення надзвичайного зростання енергетичного фактора у зовнішній і безпековій політиці Сполучених Штатів.

Подальшого дослідження потребуватимуть інші офіційні документи, що лежать в основі втілення зовнішньої політики США в контексті забезпечення енергетичних інтересів: Стратегічні плани Департаменту енергетики США, «План безпечного енергетичного майбутнього» 2011 р., «Президентський план дій у зв'язку зі зміною клімату» 2013 р., Стратегія національної безпеки та Військові стратегії від 2015 р. та інші.

ЛІТЕРАТУРА

1. United States Strategic Plan For International Affairs. First Revision. Released by the Office of Resources, Plans, and Policy. U.S. Department of State. Washington, DC. February 1999 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.jaeger.uni-koeln.de/fileadmin/templates/publikationen/Linksammlungen/USA/IASP.pdf>
2. Strategic Plan for Fiscal Years 2004-2009: Security, Democracy, Prosperity. Washington, DC. U.S. Department of State and US Agency for International development. August, 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/24299.pdf>
3. Strategic Plan for Fiscal Years 2007-2012: Transformational Diplomacy. Washington, DC. U.S. Department of State and US Agency for International development. May, 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/86291.pdf>
4. 2011—2016 Strategic Plan Addendum for the U.S. Department of State and the U.S. Agency for International Development. US State Department. March 12, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.state.gov/s/dmr/qddr/185613.htm>
5. Energy Diplomacy in the 21st Century. Fact Sheet. Washington, DC. October 30, 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2012/10/199330.htm>
6. Davenport C., Erlanger S. U.S. Hopes boom in natural gas can curb Putin. The New York Times, March 5, 2014. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nytimes.com/images/2014/03/06/nytffrontpage/scan.pdf>
7. FY 2014-2017 Strategic Plan. U.S. Department of State, U.S. Agency for International Development. April, 2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.state.gov/s/d/rm/rls/dosstrat/2014/>
8. National Security Strategy. The White House. Washington. February 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/06/president-obamas-national-security-strategy-2015-strong-and-sustainable-american-lea>

REFERENCES

1. *United States Strategic Plan For International Affairs*. First Revision. Released by the Office of Resources, Plans, and Policy. U.S. Department of State. Washington, DC. February 1999. Retrieved from <http://www.jaeger.uni-koeln.de/fileadmin/templates/publikationen/Linksammlungen/USA/IASP.pdf>

2. *Strategic Plan for Fiscal Years 2004-2009: Security, Democracy, Prosperity*. Washington, DC. U.S. Department of State and US Agency for International development. August, 2003. Retrieved from <http://www.state.gov/documents/organization/24299.pdf>
3. *Strategic Plan for Fiscal Years 2007-2012: Transformational Diplomacy*. Washington, DC. U.S. Department of State and US Agency for International development. May, 2007. Retrieved from <http://www.state.gov/documents/organization/86291.pdf>
4. *2011—2016 Strategic Plan Addendum for the U.S. Department of State and the U.S. Agency for International Development*. US State Department. March 12, 2012. Retrieved from <http://www.state.gov/s/dmr/qddr/185613.htm>
5. *Energy Diplomacy in the 21st Century*. Fact Sheet. Washington, DC. October 30, 2013. Retrieved from <http://www.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2012/10/199330.htm>
6. Davenport C., & Erlanger S. (2014, March 5). U.S. Hopes boom in natural gas can curb Putin. *The New York Times*. Retrieved from <http://www.nytimes.com/images/2014/03/06/nytfrontpage/scan.pdf>
7. *FY 2014-2017 Strategic Plan*. U.S. Department of State, U.S. Agency for International Development. April, 2014. Retrieved from <http://www.state.gov/s/d/rm/rls/dosstrat/2014/>
8. *National Security Strategy*. The White House. Washington. February 2015. Retrieved from <http://www.whitehouse.gov/blog/2015/02/06/president-obamas-national-security-strategy-2015-strong-and-sustainable-american-lea>

УДК: 327 (341.1)

Пугачова Д. В.*,
молодший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
Київ, Україна. nobility@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ ІНІЦІАТИВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ «ПІВНІЧНИЙ ВИМІР»

Анотація. Аналізується процес становлення та початковий період функціонування ініціативи Європейського Союзу «Північний вимір». Визначено основні підходи до вивчення даної проблематики науковцями з країн Європи, РФ і вітчизняними авторами. Пояснено особливості процесу військово-політичного регіонального будівництва, однією зі складових якого виступає ініціатива, що об'єднала на партнерській основі доволі різні за своїм розвитком країни Північної Європи, Балтії та РФ. Висвітлено проблеми, які постали перед країнами, що увійшли до «Північного виміру», та засоби їх подолання шляхом консультацій, а також розуміння необхідності знаходження консенсусу у вирішенні спірних питань. Наголошено на різних очікуваннях та меті кожної країни щодо утворення та переваг, які вони отримали співпрацюючи у «Північному вимірі». Зазначено, що ініціатива не постала як організація у класичному розумінні цього слова, але не дивлячись на критику, яка лунала на її адресу, вже на початковому етапі існування діяльність її суб'єктів була скоординована таким чином, щоб максимально ефективно використати їх ресурс для покращення розвитку регіону.

Ключові слова: Європейський Союз, «Північний вимір», Північна Європа, співпраця.

Аннотация. Анализируется процесс становления и начальный период функционирования инициативы Европейского Союза «Северное измерение». Определяются

* Pugachova D. V., Junior Research Fellow, State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv, Ukraine. nobility@ukr.net
BECOMING OF EUROPEAN UNION INITIATIVE»NORTHERN DIMENSION»

основные подходы к изучению данной проблематики учеными из стран Европы, РФ и отечественными авторами. Объясняется особенность процесса военно-политического регионального строительства, одной из составляющих которого выступает инициатива, объединившая на партнерской основе достаточно разные по своему развитию страны Северной Европы, Балтии и РФ. Освещаются проблемы, которые предстали перед странами, что вошли в «Северное измерение» и способы их преодоления путем консультаций, а также понимание необходимости нахождения консенсуса в решении спорных вопросов. Подчеркиваются разные ожидания и цели каждой страны при формировании образования и выгодах, которые они получили сотрудничая в «Северном измерении». Отмечается, что инициатива не возникла как организация в классическом понимании этого слова, но несмотря на критику, которая звучала в ее адрес, уже на начальном этапе существования деятельность ее субъектов была скоординирована таким образом, чтобы максимально эффективно использовать их ресурс для улучшения развития региона.

Ключевые слова: Европейский Союз, «Северное измерение», Северная Европа, сотрудничество.

Abstract. The process of formation and the initial period of functioning of the EU initiative «Northern Dimension» are analyzed. There are identified the main approaches to the study of the noted issues which are made by European, Ukrainian and Russian scientists. There are explained the peculiarities of the process of regional military and political building, a component of which is an initiative, which unite on the basis of partnership rather different in their development Nordic countries, Baltic States and Russia. The problems that are facing the countries that entered the «Northern Dimension» are elucidated, as well as there are described the ways to overcome them through consultation and understanding of the need to find a consensus in solving disputes. It is emphasized that each country has different expectations, objectives and orientation on benefits that they want to receive in cooperation within the «Northern Dimension». It is noted that this initiative did not arise as an organization in the classic sense. But in spite of the criticism, that sounded to it address, the activity of its subjects from the early stage was coordinated so as to maximize the use of their resources to improve the development of the region.

Keywords: European Union, «Northern Dimension», Northern Europe, cooperation.

Постановка проблеми. Країни Північної Європи характеризуються високим і стабільним рівнем розвитку всіх сфер суспільства, а особливо це стосується їх економічної складової. Та у площині політичній, кожна країна Півночі виділяється особливою «манерою» поведінки, що проявляється у веденні зовнішніх справ. Для пошуку можливості знаходження спільного знаменника при веденні політики у регіоні постала необхідність утворення певної платформи без «жорстких рамок» співпраці. Такою ініціативою став «Північний вимір», що постав як один з елементів політики регіонального будівництва північноєвропейських країн.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Висвітленням політики регіонального будівництва, в контексті якого розглядається утворення «Північного виміру», займалась достатня кількість дослідників. Серед зарубіжних варто виділити вчених країн Північної Європи, таких як К. Браунінг (Велика Британія), П. Йоенніємі (Данія), К. Столвант (Швеція), К. Хейдар (Норвегія) та Росії — І. М. Белобородова, І. М. Бусигіна, А. А. Сергунін. Досліджували поставлену проблематику й вітчизняні науковці, а саме І. О. Дегтярьова, Т. А. Маляренко, що дає змогу сукупно поглиблювати вивчення зазначеної теми.

Метою статті є висвітлення процесу становлення ініціативи Європейського Союзу «Північний вимір» і механізму функціонування цього утворення на початковому етапі діяльності.

Основні результати дослідження. У середині 90-х рр. XX ст. у Північній Європі набула поширення концепція регіонального будівництва, яка постала як альтернатива теорії та практиці регіонального розвитку, в якій формування стійких геополітичних площин орієнтоване або на внутрішню подібність, засновану на певній культурній, історичній, лінгвістичній ідентичності, або на зовнішні приєднання до міжнародних структур (не дає відповіді на питання: які чинники є «зовнішніми», а які — «внутрішніми», коли йдеться про утворення та функціонування регіональних структур) [1]. На відміну від традиційних концепцій, які у поясненні існування стійких геополітичних площин, підкреслювали їхню внутрішню замкнутість, зумовлену існуючою розстановкою сил і чітко закріпленим лідерством, в основу концепції регіонального будівництва була покладена ідея про створення транснаціональних об'єднань, де насамперед відбувається вільний вибір держави-лідера, що формує у свідомості населення, що живе у цьому утворенні, певні регіональні образи [2, с. 87].

Зародження політики регіонального будівництва на півночі Європи не є випадковістю, адже нині цей регіон відіграє особливу роль у розташуванні геополітичних сил. На відміну від південного регіону Європи, який останнім часом є економічно вразливим, Північ Європи розвивається доволі стабільно, має самодостатню інфраструктуру та інтегрована у загальноєвропейські процеси, до того ж, є багатою на сировинні ресурси [3].

Дослідники, які вивчають причини та передумови створення «Північного виміру», умовно поділяються на три групи:

- прихильники ліберально-ідеалістичного погляду, згідно з яким ЄС здійснив «добрий жест», намагаючись інтегрувати Росію у єдиний економічний і соціально-політичний простір на континенті;

- глобалісти, які розглядають «Північний вимір» як природний результат глобалізації, що сприяє появі якісно нових міжнародних утворень;

- політичні реалісти, що розглядають це субрегіональне співробітництво як «спробу ЄС отримати доступ до сировинних ресурсів РФ, у політичному плані залишаючи останній лише роль молодшого партнера ЄС» [4].

Акторами «Північного виміру» є «партнери» — Європейський Союз, Ісландія, Норвегія та Російська Федерація (її північно-західна частина), а також «учасники»:

- північні регіональні Ради (Євроарктична Рада регіону Баренцового моря, Рада держав Балтійського моря, Північна Рада міністрів та Арктична Рада);

- міжнародні фінансові інститути, що ведуть активну діяльність на Півночі Європи (Європейський Банк Реконструкції та Розвитку, Європейський Інвестиційний Банк, Північний Інвестиційний Банк, Світовий Банк та інші міжнародні фінансові установи);

- інші інституції та установи ЄС і партнери «Північного виміру» (місцева влада, неурядові організації, суспільно-соціальні організації, профспілкові та бізнес-товариства, університети, дослідницькі центри тощо).

Статус спостерігачів мають Канада та Сполучені Штати Америки як члени «Арктичної вісімки» [5].

Однією з причин такої політики країн у Північній Європі було прагнення країн-членів ЄС і кандидатів до Євросоюзу не відстати від субрегіональної ін-

теграції, що швидко розвивалась на південному напрямку ЄС у Середземномор'ї і таким чином зміцнити свої позиції в Євросоюзі.

Найважливішою складовою «Північного виміру» став розвиток транскордонного співробітництва між суміжними адміністративними одиницями країн-учасниць [6, с. 47—48]. Метою «Північного виміру» було поліпшення координації політики ЄС у Північній Європі та усунення відмінностей в економічному розвитку (особливо країн Євросоюзу і Росії, а також держав ЄС і колишніх членів східного блоку).

Незважаючи на те, що ініціатива «Північний вимір» із самого початку заперечувалась, ключовою її перевагою вважалося сприяння ефективному залученню Росії до європейських структур поза, так званої, «високої політики» [7, с. 60—61]. Втім деякі скандинавські дослідники були схильні розглядати значення «Північного виміру» у ще ширшому сенсі. Нове тлумачення поняття «Північна Європа» (на відміну від традиційного, чогось дуже специфічного і через це приреченого на певну ізоляцію від решти Європи) почало сприйматися у такому регіональному вимірі, що (знаходячи нові риси, стаючи більш «європеїзованою», але одночасно зберігаючи зв'язки зі Сходом) може змінити традиційну конфігурацію і політику Євросоюзу, яка спочатку будувалась на «неписаному» розподілі Захід-Схід [8].

Важливо зазначити, що «Північний вимір» не претендує на конкуренцію з іншими регіональними напрямами у діяльності ЄС, не намагається перенести центр ваги з одного утворення на інше, не ставить під загрозу гомогенність політики ЄС у Європі. Можна сказати, що «північноєвропейський елемент» покликаний зіграти додаткову об'єднуючу роль у ЄС і в Європі в цілому, проте зі збереженням специфіки і відмінностей, які притаманні цьому регіону [8; 9].

Імплементация ініціативи «Північний вимір» значною мірою залежала від плану дій, який треба було прийняти протягом 2000 р. Було визначено три основні напрями ініціативи: а) сфери співпраці (від атомної безпеки до освіти та науки); б) вироблення, так званого, підходу, орієнтованого на партнера; в) багаторівнева імплементация ініціативи «Північний вимір». Основними завданнями ініціативи були гармонізація соціальних стандартів у субрегіоні та створення економічної політичної стабільності.

Варто зазначити, що існували значні розбіжності між показниками валового національного продукту на душу населення держав — членів ЄС і партнерів по ініціативі. У Скандинавських країн він був стабільно високим (Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Ісландія), чого не можна було сказати про країни Балтії (Естонія, Латвія і Литва) і, тим більше, нові ринкові економіки держав Східної Європи і Росії демонстрували надзвичайно низький рівень ВВП на душу населення [10, с. 468].

На початковому етапі ЄС визначив 15 пріоритетних галузей співпраці в межах «Північного виміру» — від енергетичної до освітньої. Але питання безпеки були виключені державами-членами ЄС з порядку денного ініціативи, адже на той час ЄС не мав політичної можливості чи бажання формувати спільну політику безпеки для північної частини континенту. Та не можна відкидати того, що все ж ініціатива «Північний вимір» так чи інакше торкалась багатьох питань безпеки в контексті вирішення загальних проблем регіону.

Окрім внутрішньої політики та міжнародної співпраці у таких сферах, як боротьба із транскордонними злочинами, ядерна безпека, проблеми, пов'язані із поширенням хвороб, існує і альтернативний підхід до питань безпеки, який базується на ефективній співпраці в галузях, від яких походить загроза. На практиці, через субрегіоналізацію співпраці, стратегія ЄС, яка, вочевидь, принесла найбільшу користь Скандинавським державам, мала на меті створення міцнішого зв'язку між Балтійськими державами — колишніми республіками СРСР, Польщею та Росією, задля зменшення загрози конфронтації у традиційному розумінні безпеки.

Ініціатива «Північний вимір», на відміну від інших подібних ініціатив (Трансатлантичної та Середземноморської), розробила, так званий, підхід, орієнтований на партнера, тобто, незалежний від членства в ЄС (наприклад, Естонія, Латвія і Литва, на момент створення ініціативи, лише подали заявки на членство в Євросоюзі). Через таке розмаїття зв'язків, двосторонній діалог між ЄС і його партнерами став важливою складовою процесу імплементації ініціативи.

З політичної точки зору, саме Естонія, Латвія і Литва отримували багато користі від участі в ініціативі, адже вона відкривала їм шлях до подальшої інституціоналізації відносин з ЄС, а також давала можливість більшої участі у процесах субрегіональної співпраці, через політичний діалог із західними партнерами.

До ініціативи увійшли й дві північноєвропейські держави, які й нині не є членами ЄС — Ісландія і Норвегія. Вони входять до ЄАВТ і належать до Європейської економічної зони, яка є основною сполучною ланкою між ЄС та ЄАВТ. Оскільки ці дві країни змогли успішно розвиватись у статусі «ізольованих» від процесу європейської інтеграції держав, їхня участь в ініціативі має важливе політичне значення. Угода ЄЕЗ сприяла налагодженню міцних економічних зв'язків цих держав з ринками ЄС, але політично ці країни перебували осторонь євроцентричних процесів. [10, с. 475—476].

Отже, для Норвегії та Ісландії, що не були членами ЄС, ця ініціатива давала безліч переваг, зокрема, у сфері внутрішньої політики. Відомо, що громадська думка в цих країнах неоднорідна, більшість населення виступає проти членства в ЄС. Однак, протягом останнього десятиліття політична еліта, насамперед у Норвегії, виступає за повноправне членство в ЄС, навіть надаючи більшої важливості співпраці в межах субрегіону. Тому «Північний вимір» дає змогу цим двом країнам змінити політичне становище на дещо вигідніше: з одного боку, є мінімальний ризик (наприклад, часткова втрата суверенітету), а з іншого — максимальні здобутки (більший безпосередній вплив на ЄС).

Ще одним важливим аспектом ініціативи «Північний вимір» є багаторівневий підхід. Він є ефективнішим для координування та співпраці на різних інституціональних рівнях: на рівні ЄС, субрегіональному та національному. Основу цього підходу становить кілька регіональних і субрегіональних інституцій, які вже проводять свою діяльність у цьому регіоні, а також розмаїття програм співпраці, які стали основними інструментами імплементації ініціативи.

Субрегіональна співпраця здійснювалася на різних, взаємно не пов'язаних, рівнях. Вона розширювалася переважно горизонтально, а між трьома її ключовими рівнями (ЄС, субрегіональним і національним) не було координованості

дій. Тому завданням ініціативи «Північний вимір» стало утвердження у подальшій співпраці вертикального виміру.

Важливу роль у цьому процесі відіграла Північна рада, яка формально участі в процесі імплементації ініціативи «Північний вимір» не брала. У 1994 р. Північна рада та Північна рада міністрів трансформували свої структури відповідно до вимог часу. І хоча ці структури співпрацюють з ЄС у кількох сферах, взаємодія між ними незбалансована. Ініціатива «Північний вимір» покликана створити умови для ближчої співпраці, хоча, слід відзначити, Північна рада в цьому процесі була активнішою ніж ЄС. Проте, Північна рада і Північна рада міністрів були залучені лише в консультативний процес, а не в активне партнерство (як це було з іншими субрегіональними організаціями). Причинами цього були часткове дистанціювання Північної ради від ініціативи «Північний вимір», а також вищий рівень конкурентоспроможності нових субрегіональних організацій Північної Європи, наприклад, Ради держав Балтійського моря та Євро-Арктичної ради Баренцевого моря, що інкорпоровали новий менталітет та ідеали, які відображали нові підходи до співпраці та питань безпеки [11].

Якщо брати хронологічний аспект впровадження ініціативи, то її перший план дій Європейська Рада затвердила 14 червня 2000 р. у м. Фейра [12]. Провідну роль у процесі імплементації ініціативи на той час відігравали дві держави: Фінляндія і ФРН. Перша, зокрема, зробила вагомий внесок у фінансування та формування ініціативи, водночас надаючи їй більш фінського спрямування. Німеччина ж у цьому питанні посіла певною мірою амбіційну позицію, використовуючи свою політичну вагу для просування процесу імплементації. Також не можна недооцінювати роль Швеції, яка намагалася спрямувати ініціативу у вигідному для себе напрямку, адже серед країн Північної Європи вона відігравала непересічну історичну, політичну та економічну роль.

Так, будь-яка наднаціональна ініціатива в галузі політичної чи економічної співпраці надходила від Швеції або, в будь-якому випадку, вимагала її участі. А в межах ініціативи «Північний вимір» Швеції довелося поступитися традиційною роллю лідера, «пропустивши вперед» Фінляндію. Та Швеція все ж намагалася моделювати ініціативу відповідно до свого бачення субрегіональної співпраці в регіоні Балтійського моря, яке за багатьма аспектами подібне до фінського, проте різниться трактуванням деяких практичних питань. Ініціатива Фінляндії базувалась на бажанні використання європейського «центру сили» як могутнього засобу зміцнення стабільності Північної Європи і налагодження більш конкретної та функціональної співпраці з Росією. Крім того, ініціатива мала вирівняти зміщення інтересів ЄС з Середземноморського регіону на північ і схід Європи, не порушуючи меж спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, внутрішньої комунікативної політики в галузі енергетики та структурних змін.

Не минули процес становлення ініціативи й певні труднощі, особливо на початку її функціонування: від розбіжностей позицій та інтересів сторін у вирішенні проблем до суто економічних, інституційних та інших суперечностей. Виконання програми залежало від головування тієї чи іншої держави в ЄС. Так, за головування Фінляндії (2000 р.) були запропоновані конкретні інфраструктурні програми, наприклад, з розбудови старих прикордонних пунктів

пропуску та створення нових. Швеція під час свого головування (2001 р.) просувала ідею трьох «Е» (enlargement, employment, environment) — «розширення, зайнятість і захист довкілля». Вона залучила до реалізації програми «Північний вимір» Європейський інвестиційний банк, а також визначила пріоритетні напрямки — партнерство в галузі охорони довкілля, боротьба з транскордонною злочинністю, розвиток інформаційних технологій. У Данії (2002 р.) програма дій була спрямована насамперед на залучення держав «Північного виміру» до активної позиції у розширенні ЄС і НАТО — обстоювала прийняття десяти нових держав Центрально-Східної Європи до ЄС і семи нових держав до НАТО [5].

Другий план дій «Північного виміру» було затверджено Європейською радою у 2003 р. [8, с. 167—169]. У цьому документі визначались основні сфери співпраці: економіка, бізнес та інфраструктура; громадські ресурси, освіта, культура, наука та охорона здоров'я; захист довкілля, ядерна безпека та природні ресурси і внутрішні справи. Також було визначено регіони з особливими потребами: Арктичний і Субарктичний.

У межах першої сфери розвиток сприятливого для бізнесу правового та адміністративного клімату через імплементацію *acquis communautaire* ЄС на внутрішньому ринку було окреслено як ключові аспекти підготовки вступу Польщі та Балтійських держав до ЄС. Основною метою Плану дій було скасування торговельних бар'єрів і залучення інвестицій [13].

У галузі енергетичних ресурсів план ініціативи передбачав забезпечення безпеки енергопостачання, а також збільшення обсягів інвестицій для розвитку енергетичної транспортної інфраструктури та експлуатації газових ресурсів. Необхідно зазначити, що інтеграція країн регіону в єдиний європейський енергетичний ринок вимагала структурних реформ. Ще у жовтні 1999 р. за ініціативою міністрів енергетики держав — членів регіону Балтійського моря та Європейської Комісії було створено Програму співпраці в галузі енергетики держав регіону Балтійського моря (BASREC). Учасниками цієї Програми стали Данія, Польща, Німеччина, Естонія, Латвія, Литва, Росія, Фінляндія, Швеція, Норвегія та Ісландія. У грудні 2001 р. Північна рада міністрів і Європейська Комісія підписали угоду проекту BASREC-2002 з метою сприяння співпраці в галузі енергетики в Балтійському регіоні.

Висновки. Загалом ініціатива «Північний вимір» стала індикатором для оцінки ефективності субрегіональної співпраці. До імплементації ініціативи були залучені не лише держави-члени ЄС і на той час потенційні члени ЄС, а й держави, які стоять осторонь Європейського Союзу. Це дало змогу суттєво розширити співпрацю, виробити багато спільних рішень стосовно проблем субрегіону, а також охопити різні рівні: ЄС, субрегіональних організацій і державних органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дегтярьова І. Теорії регіонального розвитку та їх еволюція як основа сучасного регіонального управління / І. Дегтярьова // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-4-20.pdf>

2. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / За ред. С. Максименка / Центр Ін-ту Схід-Захід. — К.: Логос, 2000. — 171 с.
3. Белобородова І. «Північний вимір» у Європі: пошуки геодивілізаційних координат / І. Белобородова // Незалежний культурологічний часопис «І». — 2000. — № 19 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/beloborod.htm>
4. Рассоха Л. Приклад «Північного виміру» для побудови регіональної політики Європейського союзу в Чорноморському регіоні / Л. Рассоха / Регіональний філіал НІСД у м. Одесі, 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/february/6.htm>
5. Northern Dimension [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.policija.lt/get.php?f.19583>
6. Пальмовский Т. Балтийская Европа: от идеи к стратегии / Т. Пальмовский // Балтийский регион. — 2009. — № 1. — С. 43—54.
7. Бусыгина И. М. «Северное измерение»: стратегии участников / И. М. Бусыгина, М. Г. Филиппов // Балтийский регион. — 2009. — № 1. — С. 55—63.
8. Joenniemi P. Laboratories of European Integration: City-Twinning in Northern Europe. / P. Joenniemi, A. Sergunin. — Tartu: Peipsi Center for Transboundary Cooperation, 2012. — 70 p.
9. Маляренко Т. Безпека людини у мінливому світі / Т. Маляренко / Academia [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.academia.edu/4388032/Human_Security_in_a_Changing_World_In_Ukrainian
10. Browning C.S. The European Union's Two Dimensions: The Eastern and the Northern / C. S. Browning // Security Dialogue. — 2003. — Vol. 34, No. 4. — P. 468—476.
11. Stålvant C.E. The Northern Dimension a policy in need of an institution? [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www2.hu-berlin.de/ostseekolleg/virtual/online_pdf/paper1.pdf.
12. Action Plan for the Northern Dimension with external and cross-Border Policies of the European Union 2000—2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ndphs.org/internalfiles/File/Strategic%20political%20docs/1st_ND_Action_Plan.pdf
13. Heidar K. Nordic Politics: Comparative Perspectives / K. Heidar. — Oslo: Universitetsforlaget, 2004. — 311 p.

REFERENCES

1. Dehtiarova, I. (2013). Theories of regional development and their evolution as the basis of contemporary regional governance. *Visnyk Natsionalnoi Akademii Derzhavnoho Upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy (Bulletin of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine)*. Retrieved from <http://www.visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2010-4-20.pdf>(in Ukr.).
2. Maksimenko, S. (Ed.). (2000). *Regional policy in the states of Europe: Lessons for Ukraine*. Center of the Institute East-West. Kyiv: Logos (in Ukr.).
3. Beloborodova, I. (2000). «Northern Dimension» in Europe: Searching of geocivilizational coordinates. *Nezalejnyi Kulturologichni Chasopys «I» (Independent Culture Studying Journal «I»)*, 19. Retrieved from <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/beloborod.htm> (in Ukr.).
4. Rassoha, L. (2010). *Example of «Northern dimension» for building a regional policy of European Union in the Black Sea Region*. Retrieved from: <http://old.niss.gov.ua/monitor/february/6.htm>(in Ukr.).
5. *Northern Dimension*. Retrieved from <http://www.policija.lt/get.php?f.19583> (in Eng.).

6. Palmovskyi, T. (2009). Baltic Europe: From the idea to strategy. *Baltiiskii Region (BalticRegion)*, 1, 43—54 (in Rus.).
7. Busygina, I. M., & Filippov, M. G. (2009). «Northern dimension»: Strategies of participants. *Baltiiskii Region (BalticRegion)*, 1, 55—63 (in Rus.).
8. Joenniemi, P., & Sergunin, A. (2012). *Laboratories of European Integration: City-Twinning in Northern Europe*. Tartu: Peipsi Center for Transboundary Cooperation.
9. Maliarenko, T. (2013). *Human Security in a Changing World*. Academia. Retrieved from http://www.academia.edu/4388032/Human_Security_in_a_Changing_World_In_Ukrainian_ (in Ukr.).
10. Browning, C. S. (2003). The European Union's Two Dimensions: The Eastern and the Northern. *Security Dialogue*, 34 (4), 468—476.
11. Stålvant, C. E. *The Northern Dimension a policy in need of an institution?* Retrieved from http://www2.hu-berlin.de/ostseekolleg/virtual/online_pdf/paper1.pdf
12. *Action Plan for the Northern Dimension with external and cross-Border Policies of the European Union 2000-2003*(2000). Council of the European Union Retrieved from: http://www.ndphs.org/internalfiles/File/Strategic%20political%20docs/1st_ND_Action_Plan.pdf
13. Heidar, K. (2004). *Nordic Politics: Comparative Perspectives*. Oslo: Universitetsforlaget

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток